

HEIDAL

i

SEL

Historisk utvikling av
EIENDOMSFORHOLD
og AREALBRUK.

Hovedoppgave NLH 1978

av

Olav Ranum og

Arne Olav Berg.

HOVEDOPPGAVE VED NORGES LANDBRUKSHØYSKOLE

INSTITUTT FOR JORDSKIFTE OG EIENDOMSUTFORMING

HEIDAL

i
SEL

Historisk utvikling av
EIENDOMSFORHOLD
og AREALBRUK.

AV

OLAV RANUM OG ARNE OLAV BERG

ÅS/NLH 1978

INSTITUTT FOR JORDSKIFTE
OG AREALPLANLEGGING
POSTBOKS 29 1432 ÅS-NLH

F O R O R D

I forbindelse med "Heidals-prosjektet" var Institutt for jordskifte og eiendomsutforming interessert i å få utarbeidet en hovedoppgave omkring temaene eiendomsforhold og arealbruk i historisk sammenheng.

Vi vil med dette få takke alle som har bidratt med opplysninger, råd og vink. En spesiell takk til personalet ved biblioteket, NLH og til vår veileder, professor Øvstedal. Turid Gjerstad og Inger-Lise Smebøl har vist velvilje ved å maskinskrive et tildels uleselig manuskript.

ÅS/NLH, den 8. juni 1978

Arne Olav Berg

Arne Olav Berg

Olav Ranum

Olav Ranum

INNHALDSFORTEGNELSE

	side
KAP 1. INNLEDNING	
1.1. Problemorientering og formål	1
1.1.1 Problemorientering	1
1.1.2 Formål	2
1.2 Avgrensning	2
1.2.1 Geografisk avgrensning	2
1.2.2 Avgrensning i tid	3
1.2.3 Emneavgrensning	3
1.3 Kilder og framstillingsmåte	3
KAP 2. BESKRIVELSE	
2.1 Topografi, vegetasjon og klima	5
2.2 Geologi og jordsmonn	7
2.3 Administrativ, rettslig og kirkelig inndeling	9
2.3.1 Generelt	9
2.3.2 Administrativ inndeling	9
2.3.3 Rettslig inndeling	10
2.3.4 Kirkelig inndeling	11
2.4 Folketall	13
2.5 Eiendomsforhold	13
2.5.1 Generelt	13
2.5.2 Jordbrukseiendommer	14
2.5.3 Skogbrukseiendommer	16
2.6 Arealbruk	21
KAP 3. PERIODEN FRAM TIL 1850	
3.1 Eiendomsforholdene - heimemark kontra allmenning	25
3.1.1 Innledning	25
3.1.2 Heimrastene - grenser og eiendomsrett	25
3.1.3 Muru- og Mæringsdalens statsallmenning. Eiendoms- og bruksforhold	29
3.2 Eiendomsforhold - garddeling	33
3.3 Husmannsvesenet	39

3.4	Arealbruk	47
3.4.1	Innledning	47
3.4.2	Husdyrbruk og sæterdrift	48
3.4.3	Åkerbruket	61
3.4.4	Skogbruket	64
3.4.5	Jakt, fiske og fangst	68
KAP 4. UTVIKLINGEN 1850 - 1910		
4.1	Innledning	71
4.2	Garddelinga fortsetter	72
4.3	Salget av Muru- og Mæringsdalens stats- allmenning i 1856 - 57.	77
4.3.1	Forhistorie	77
4.3.2	Årsaker til salget	77
4.3.3	Forhandlingene	78
4.3.4	Utskiftingen	79
4.3.5	Senere rettstvister	82
4.3.6	Salgets betydning	84
4.4	Utvandringa	87
4.5	Husmannsvesenets avvikling	93
4.6	Hva skjer med arealbruken?	96
4.6.1	Jordbruket	96
4.6.2	Skogbruket	103
4.6.3	Jakt og fiske	107
KAP 5. PERIODEN ETTER 1910		
5.1	Innledning	109
5.2	Garddeling og bureisning	109
5.3	Utvikling av arealbruken	117
5.3.1	Bruken av jordbruksarealet	117
5.3.2	Sæterbruket	126
5.3.3	Skogbruket	127
5.4	Veinettet	132
5.4.1	Historikk	132
5.4.2	Utbedring	134
KAP 6. FRAMTIDSPERSPEKTIV - LANDBRUKET		138
KAP 7. KONKLUSJON		142
KAP 8. SAMMENDRAG		
8.1	Fram til ca. 1900	143
8.2	Etter 1900	144
8.3	Framtidsperspektiv	144

TABELLOVERSIKT.

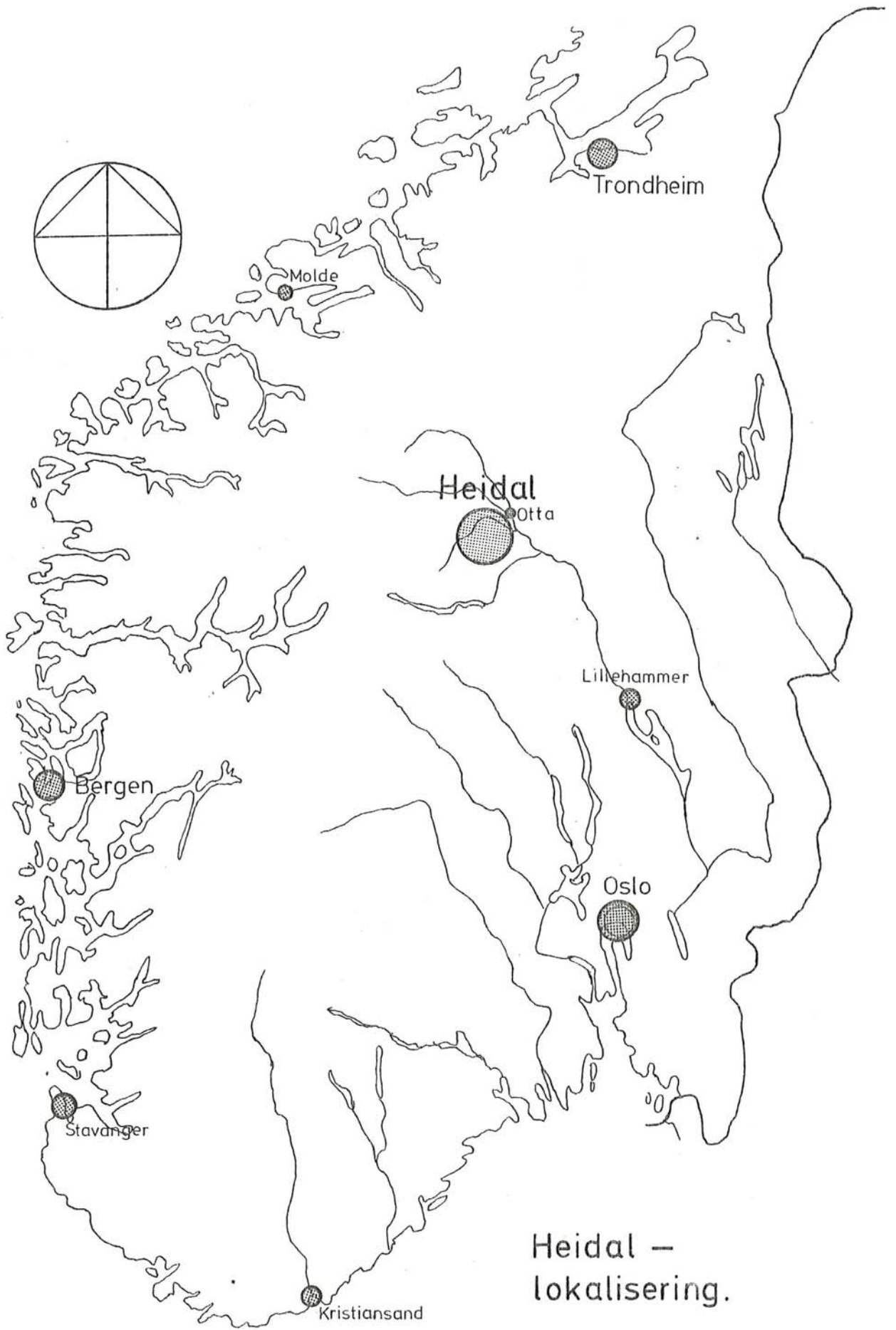
	side
2.4.1 Folketallet i Heidal og Nord-Gudbrandsdal 1835 - 1970	13
2.5.1 Antall bruk i Heidal 1969 etter størrelsen på fulldyrket jord.	14
2.5.2 Antall bruk i Heidal 1969 etter areal av produktiv skog	17
2.5.3 Eiendomsstruktur i Heidal 1977. Antall bruk fordelt etter jord- og skogarealets størrelse	18
2.5.4 Produktiv skog etter eiergrupper 1957. Antall eiendommer og areal absolutt og prosentvis fordelt	19
2.6.1 Totalarealets fordeling i Heidal 1977	21
2.6.2 Jordbruksarealets anvendelse i Heidal 1969	23
3.2.1 Eiendomsforhold 1647	33
3.2.2 Antall garder i Heidal 1647 - 1865	36
3.2.3 Økning i Brukstallet 1838 - 1865. Antall og andel av total skyld	37
3.2.4 Brukstallet i forhold til folkemengda 1865	38
3.3.1 Antall husmenn pr. bruk i 1865	43
3.3.2 Husmenn 1664 - 1865. Antall og i prosent av husmenn i 1865	44
3.4.1 Antall tønner utsæd pr. 100 storfe 1665 - 1865	49
3.4.2 Utviklingen av husdyrholdet 1723 - 1865. Antall og prosentvis økning	58
3.4.3 Forholdet mellom husdyr og folketall 1835 og 1865	59
3.4.4 Husdyrholdet 1835. Relative tall	60
3.4.5 Utsæden i Heidal 1723, 1835 og 1865. Tønner	62
4.2.1 Antall bruk i Heidal 1865 - 1907	72
4.2.2 Gjennomsnittsskyld og garddeling 1904	74
4.4.1 Folkemengden 1865 og 1900	88
4.5.1 Antall husmenn 1865 - 1946	93
4.5.2 Tidligere husmannsplasser med produktiv skog og/eller sæter	95
4.6.1 Utvikling av utsæd og husdyrantall i Nord- Gudbrandsdalen 1865 - 1907	97
4.6.2 Mjølkekemengde i Nord-Gudbrandsdal 1865 - 1910. Gjennomsnitt antall liter pr. ku	98
4.6.3 Forholdet mellom folketall, kuenheter og beregnet utsæd 1865 og 1907	99

4.6.4	Forholdet mellom antall bruk, dyrketareal og husdyrantall 1907	100
4.6.5	Areal av utslåtter og natureng i dekar og i prosent av fulldyrket mark	101
4.6.6	Antall forskjellige husdyr 1865 og 1907. Absolutte tall med prosentvis endring	102
5.2.1	Antall særskilt skyldsatte bruk i Heidal 1907 - 1978	110
5.2.2	Antall bruk i Heidal 1907 - 1977. Fordelt etter størrelsen på jordbruksarealet	111
5.2.3	Størrelsen på bureisingsbruka i Murudalen	113
5.2.4	Bruksstørrelsen 1959 - 1977. Antall og prosentvis endring	115
5.3.1	Totalt jordbruksareal i drift 1907 - 1969	117
5.3.2	Fulldyrka areal i drift 1907 - 1969	118
5.3.3	Anvendelse av fulldyrka mark 1907 - 1969	120
5.3.4	Engarealet 1907 - 1969. Dekar	123
5.3.5	Beiteareal på innmark 1907 - 1969. Dekar	124
5.3.6	Antall skogeiendommer 1927 og 1957 i Heidal. Fordelt etter størrelsen på prod. skogareal	128
5.3.7	Skogeiendommer etter eiergrupper 1927 og 1957	129
5.3.8	Produktivt skogareal etter eiergrupper 1927 og 1957. Dekar og prosentvis fordeling	129
5.3.9	Antall skogsarbeidere i Heidal 1910 - 1960	130
5.3.10	Avvirkning til salg i Heidal 1936 - 1964. Gjennomsnittlig antall M pr. år	131
6.1.1	Dyrkingsarealer fordelt etter eiendomsstørrelse	138

FIGUROVERSIKT.

2.1.1	Høgdelagskart	6
2.2.1	Forenklet berggrunnskart	8
2.5.1	Gardsnummerinndeling	15
2.5.2	Offentlige skogeiendommer 1977	20
2.6.1	Arealbruk 1967	22
2.6.2	Anvendelse av jordbruksmark i Ottaregionen 1830 - 1950.	24
3.1.1	Muru- og Mæringsdalens statsallmenning	28
3.2.1	Matrikelgardene 1647	35
3.3.1	Husmannsplasser i Heidal 1723 - 1946	40

3.3.2	Antall husmannsplasser pr. skyldsatt bruk i ulike størrelsesgrupper . (Inndelt etter skyldmarka i 1886)	41
3.3.3	Husmannsvesenets relative utvikling 1664-1865 (1865 = 100 %)	44
3.3.4	Husmannsplasser 1865	46
3.4.1	Eksempler på saterflyttinger ca. 1850	54
3.4.2	Saterområder	56
4.2.1	Antall bruk 1907. Prosentvis fordeling etter størrelsen på fulldyrket jord.	75
4.2.2	Fordeling av skylda, Heidal 1838, 1886, 1904	76
4.3.1	Utskiftningen av allmenningen 1856 - 57	81
4.4.1	Antall emigranter fra Vaage (Sell og Hedalen) 1856 - 1905	89
4.4.2	Ottadalens befolkningsutvikling 1860-1910	91
4.5.1	Husmannsvesenets relative avvikling (1865 = 100%)	93a
4.5.2	Prosentvis andel av husmennene i Heidal i forhold til N-Gudbrandsdal (1865-1946)	93a
4.6.1	Anvendelse av fulldyrka jord 1907	100
5.2.1	Bureisingsfelt	112
5.2.2	Prosentvis fordeling av bruksstørrelsen etter jordbruksarealet 1969	116
5.3.1	Anvendelse av fulldyrket mark i Heidal og Nord-Gudbrandsdal 1907 - 1969	121
5.3.2	Jordbruksareal, Fulldyrka/ikke fulldyrka, Heidal-Nord-Gudbrandsdalen, 1907 - 1969	122
5.3.3	Beiteareal på innmark	125
5.4.1	Veinettet ca. 1850	133
5.4.2	Jordbruksveier	136
5.4.3	Skogsveier bygd med off. tilskott	137
6.1.1	Dyrkingsfelter	140

Heidal –
lokalisering.

KAP. 1 . INNLEDNING

1.1 Problemorientering og formål.

1.1.1 Problemorientering.

Fra Norgeshistoria vet vi at det de siste 200 - 300 år har vært en sterk økning i folketallet, og at teknologi og næringsliv har gjennomgått store forandringer. Sammenhengen mellom disse faktorer synes tydelig. Men spørsmålet en ofte stiller er : Hvilken av disse har vært den utløsende faktor? Sagt på en annen måte : Hva er årsak og hva er virkning ?

Det finnes to prinsipielt motsatte syn på årsaks-sammenhengen. Den teknologiske modell tar sitt utgangspunkt i det framskrittssøkende mennesket (dvs. bedre teknologi). Dette fører til en bedre ressursutnytting (endret arealbruk/ næringsliv) som igjen kan gi plass for en større folkemengde. Motsatt har vi den økologiske modell. Her starter årsaks-kjeda ved en ukontrollert befolkningsvekst. Denne tvinger fram en ny teknologi som kan forbedre ressursutnyttinga. Det er et hovedpoeng i det økologiske synet at den nye ressursutnyttinga er mer arbeidsintensiv. Denne er derfor ufordelaktig for enkeltmennesket, og blir utsatt helt til befolkningsøkningen gjør den helt nødvendig (Hovland m.fl., 1977, s 21-22).

Det kan synes som om utviklinga fram til 1900 best forklares gjennom den økologiske modell. Men skjemaet er altfor enkelt til at det kan følges slavisk. Etter 1900 får den teknologiske modell mer mening. Det spørres likevel om ikke alle de tre nevnte faktorer bør oppfattes som ledd i en større mekanisme. Som tannhjul i et maskineri der det er drivkraft på alle akslinger. Men der effekten på de ulike akslinger har variert over tid.

Selv om det er de samme kreftene som driver utviklinga over større områder, har vi fått store lokale og regionale variasjoner. Som eksempel kan nevnes utstrakt garddeling på Vestlandet i motsetning til husmannsvesenet på Østlandet. Det er klart at ulikt næringsgrunnlag har medvirket til de regionale variasjoner. Ulikheter fra bygd til bygd må imidlertid

i sterkere grad henge sammen med det vi kan kalle sosio-
økonomiske skilnader. Her er vi inne på eiendomsforholdene
-- bruksstrukturen, hvem som eide jorda o.s.v. Ved å påvise
at ei bygd skiller seg ut fra distriktet forøvrig når det gjelder
både eiendomsforhold og arealbruk, har vi antydnet nær sammenheng
mellom disse siste faktorer.

1.1.2 Formål.

Ved å undersøke den historiske utvikling av eiendoms-
forhold og arealbruk i Heidal, vil vi forsøke å klarlegge i
hvilken grad befolkningsmengde og teknologi har vært hoved-
drivkrefter bak endringene. Vi vil dessuten prøve å påvise de
styringsmekanismer som fører til lokale variasjoner. På denne
måten vil vi forsøke å avdekke eventuelle faste faktorer,
f.eks. eiendomsforhold, som har styrt utviklinga over lang tid.

Vi vil også forsøke å følge utviklinga inn i fram-
tida, for å undersøke om morgendagens landbruk vil bli styrt
av de samme mekanismer. Så fremt det er tilfelle, må dagens
planleggere ha nøye kjennskap til disse forhold.

1.2. Avgrensning.

1.2.1. Geografisk avgrensning.

Vi har geografisk avgrenset oppgaven til å omfatte det
tidligere Heidal herred i Oppland fylke. Området synes spesielt
interessant på grunn av det helt spesielle bygdelandskapet.
Bebyggelsen er dels gammel og særpreget. I alt er det freda
bygninger på 15 - 16 gardar i bygda. Det er sagt at Heidal har
den største konsentrasjon av freda gardsanlegg i hele landet.
For tida er det igang arbeid med å utarbeide en verneplan
for området.

1.2.2. Avgrensning i tid.

Oppgaven har tittelen: "Historisk utvikling av...". Med dekning i denne kunne vi gå svært langt tilbake i tid. Vi har imidlertid valgt å avgrense framstillingen til i hovedsak å omfatte de siste 250 år. Kun for sammenhengens skyld har vi for enkelte emner valgt å gå litt lenger tilbake. Helt på slutten av oppgaven har vi med et avsnitt om hva den historiske utviklinga kan si om framtida.

1.2.3. Emneavgrensning.

Vi skal ta for oss emnene "eiendomsforhold" og "arealbruk". Dette er i seg selv svært omfattende temaer som kunne inkludere det meste av bygdehistoria. Vi har tatt for oss emnene i landbrukssammenheng. Dette har avgrenset oppgaven noe. Men det er først etter 1900 at arealbruk uten tilknytning til landbruksnæringa har fått noen vesentlig betydning.

Med arealbruk forstår vi i denne oppgaven bruk av arealressursene til landbruksformål. Eksempler på arealbruk er engdyrking, åkerbruk, beiting, skogproduksjon, jakt, fiske og fangst. Som vi forstår kan ett og samme areal være gjenstand for arealbruk på flere forskjellige måter.

I ordet "eiendomsforhold" har vi inkludert:

1. De rent fysiske grenser for fast eiendom.
2. Fordeling av eiendommene på forskjellige grupper.
(Eks. størrelses- og eiergrupper.)
3. Eiendomsrett og bruksrett.

Ad pkt.3 må bemerkes at vi har tatt med svært lite om lover og regler som i dag regulerer bruksutøvelse og eiendomsrett. Dette ville blitt en hovedoppgave i seg selv, og forutsettes kjent. Imidlertid har vi tatt med enkelte tidligere lovregler som har hatt betydning for bruksutøvelsen.

1.3. Kilder og framstillingsmåte

I litteraturlista har vi funnet det hensiktsmessig å skille mellom litteratur, andre trykte kilder og utrykte

kilder. Med "andre trykte kilder" menes trykksaker som ikke har noen særskilt forfatter (f.eks. statistikk).

Størstedelen av de lokale data er hentet fra matrikler, jordbruks-, skogbruks- og folketellinger. Litteraturen er i sterkere grad nyttet til å få fram de generelle trekk i utviklinga. Beskrivelsen av utviklinga de siste år og av dagens situasjon, er for en stor del basert på opplysninger fra jordstyrekontoret og herredsskogmesteren i Sel. Det er her snakk om både interne arbeidsdokumenter og muntlige opplysninger.

I og med at vi har nyttet flere ulike kildekategorier, vil troverdigheten variere. Dette har vi prøvd å ta hensyn til. Generelt kan sies at nyere kilder er mer pålitelige enn eldre. Minst pålitelige er likevel de muntlige kilder.

Ved historieskriving skiller en ofte mellom en "horisontal" tidsakse og en "vertikal" emneakse. Om den "horisontale" inndeling velges, vil framstillinga bli kronologisk riktig, men uoversiktelig fordi ulike emner blandes sammen. Om en velger å følge de forskjellige temaer gjennom hele historia, vil en miste sammenhengen i tid mellom ulike emner.

Vi har valgt en kombinasjonsløsning ved å inndele framstillinga i tre tidsperioder, og så følge emnet gjennom hele perioden. Tidsskillene er satt ved 1850 og 1910. Disse årstallene må ikke oppfattes som noen eksakt grense. Om det har betydning for sammenhengen, har vi fulgt emnene ofte 10 - 20 år inn i en annen periode.

For å påvise særegne trekk ved Heidal, har vi sammenlignet bygda med Nord-Gudbrandsdal. (Noen sammenligninger er også gjort med hele Gudbrandsdalen og fylket.) Det er grunn til å understreke at hele tida er Heidals tall inkludert i sumtall og gjennomsnittstall for Nord-Gudbrandsdal.

Framstillingsmåten er tekst, figurer og tabeller. Vi har utarbeidet et standard skissekart over Heidal som vi har nyttet i flere ulike sammenhenger. Disse temakartene er prøvd gjort så oversiktelige som mulig. Dette har imidlertid gått ut over nøyaktigheten.

KAP. 2. BESKRIVELSE.

2.1. Topografi, vegetasjon og klima.

Heidal må sies å være en typisk norsk dal- og fjellbygd. Området er totalt 384.69 km², fordelt på 343.34 km² land og 5.35 km² vatn. Omkring 5% av arealet ligger under 500 m.o.h., 58% ligger mellom 500 og 1000 m og de resterende 37% ligger over 1000 m.o.h. Jfr. FIG. 2.1.1. Laveste punkt i området (Sjoa ved Sagåa) ligger 290 m.o.h., og høyeste topp (Mukampen) rager 1745 meter tilværs.

Dalen, som sognet har sitt navn etter, går i retning NV-SØ, og har derfor utpreget solvendt og skyggevendt dalside. Om en kommer reisende inn i området fra øst, er dalen til å begynne med svært trang. 3-4 km fra sognegrensen vider den seg noe ut og gir plass for bebyggelsen i Nedre Heidal. Men dalbunnen kan ikke karakteriseres som bred, og bebyggelsen ligger tildels høyt oppe i lia og med bratte jorder. Fortsetter en videre mot nordvest, vil dalen først smalne sammen for deretter å vide seg ut igjen i Øvre Heidal. Denne øvre del av dalen er mer åpen og mer tett befolket enn den nedre.

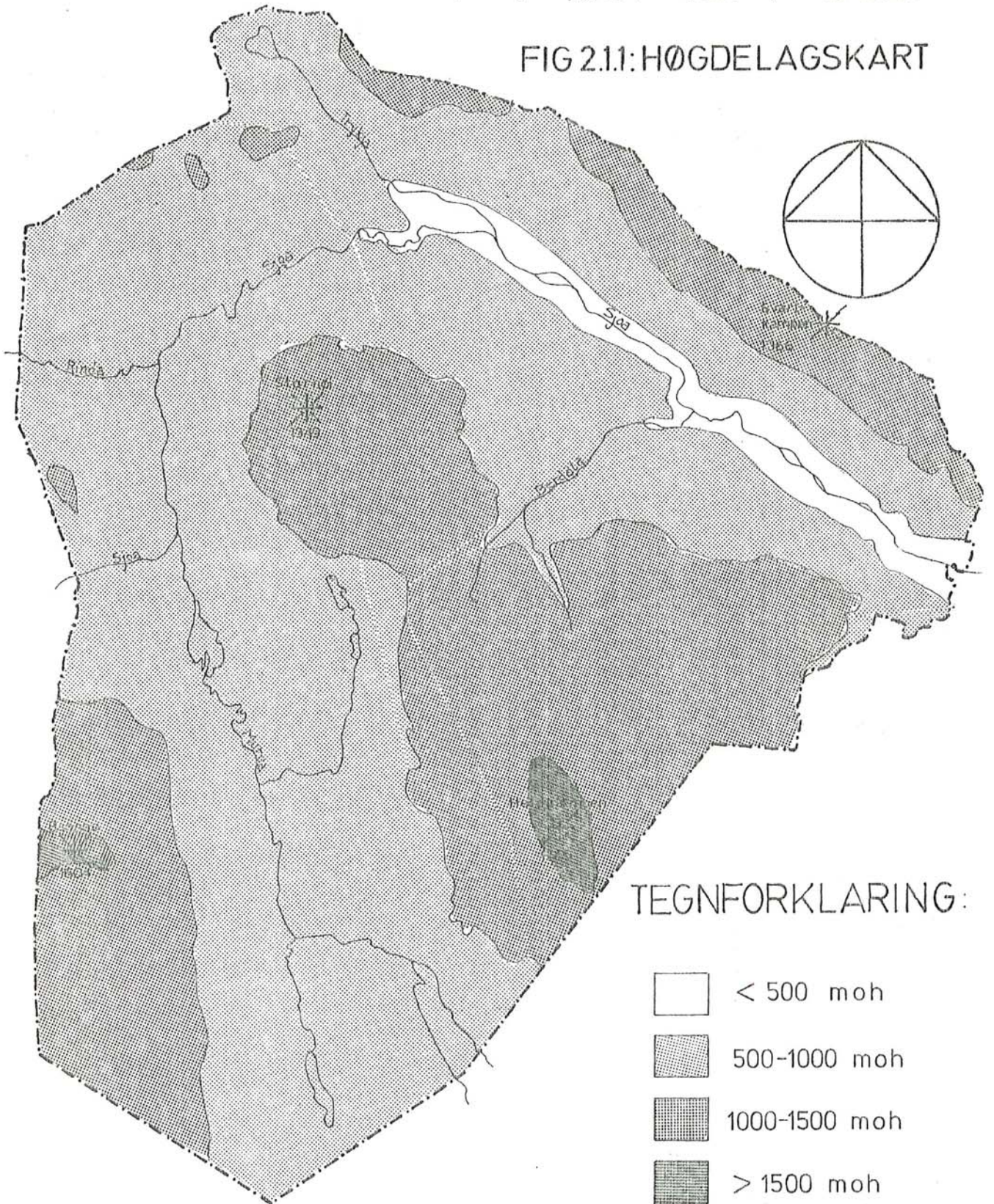
Fra Øvre Heidal går hoveddalføret først mot sydvest og dreier senere mer direkte syd. Bygdelaget her kalles Skogbygda. Tredelingen av sognet i Øvre Heidal, Nedre Heidal og Skogbygda, kan føres svært langt tilbake i tid. Den sydligste del av området, Murudalen, er ganske åpent, men grissgrendt. Den faste bosetning her er stort sett kommet til i de siste 200 år.

Gjennom hoveddalen og sidedalene flyter det elver som stedvis har gravd seg dype gjel. Største elv er Sjoa, som har sitt utspring i Jotunheimen, og renner gjennom sognet fra vest mot øst. Andre viktige elver som fanges opp av Sjoa, er Murua som kommer fra Murudalen, Rinda og Trykja fra vest, og Berdøla som kommer fra syd, og møter Sjoa i Nedre Heidal.

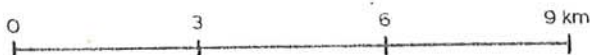
Omkring 3/4 av den faste bosetning i Heidal finner vi i grendene Øvre og Nedre Heidal. De største og eldste gardene ligger på en terrasse et stykke oppe i lia på solsida av dalen. Småbrukene som ofte er tidligere husmannsplasser, finner vi enten høyere opp i lia ovenfor gardene eller på baksida av dalen. Murudalen er det lite fast bebyggelse, men mange sætre. De høyest fast bosatte hus ligger ca. 800 m.o.h., men sæterbe-

HEIDAL i SEL

FIG 2.11: HØGDELAGSKART

Målestokk ca 1:115 000

byggelsen når opp til over 1000 m.

Dyrket mark ligger for det meste lavere enn 600.meterskurven. Herfra og opp til omkring 900 m dominerer barskogen. I Nedre Heidal er det mest granskog, mens det videre oppover dalen blir mer furu, og i Murudalen er furuskog helt enerådende. Over 900 m overtar bjørka og kommer en høyere enn 1100 m hersker reinsdyrlavet. Dyrketarealenes- og skogens utstrekning framgår også av arealbrukskartet - FIG. 2.6.1.

Klimaet i Heidal er typisk innlandsklima med kalde vintre og varme somre. Men som ellers i Nord-Gudbrandsdalen, er nedbøren en minimumsfaktor i planteproduksjonen. Om høsten kan nattefrosten gjøre stor skade på avlingene.

Kilder: Helland (1913) Del 3, s. 209-213 og 218.
Ødegaard (1918) s. 59-60.
Meesenburg (1972) s. 11-12.

2.2. Geologi og jordsmonn.

Berggrunnen i Heidal består mest av grunnfjell (gabbro og granitt) som er skjøvet fram over eldre, lagdelte bergarter som er omdannet til fyllitt. Mellom bygdelagene Øvre- og Nedre Heidal og på Flyi, fjellvidda innenfor i sydvest, ligger den skifrige fyllitten udekket. De sedimentære bergartene er bløtere, derfor har Bergdøla og Sjoa i dette området skåret bratte vegger i dalsidene. I fjelltoppene omkring Flyi finner vi igjen skyvedekkets bergarter. Lengst øst i dalen finner vi litt lys, hard sparagmitt, og langs Sjoa helt i vest noe Valdres-sparagmitt. Se også FIG. 2.2.1.

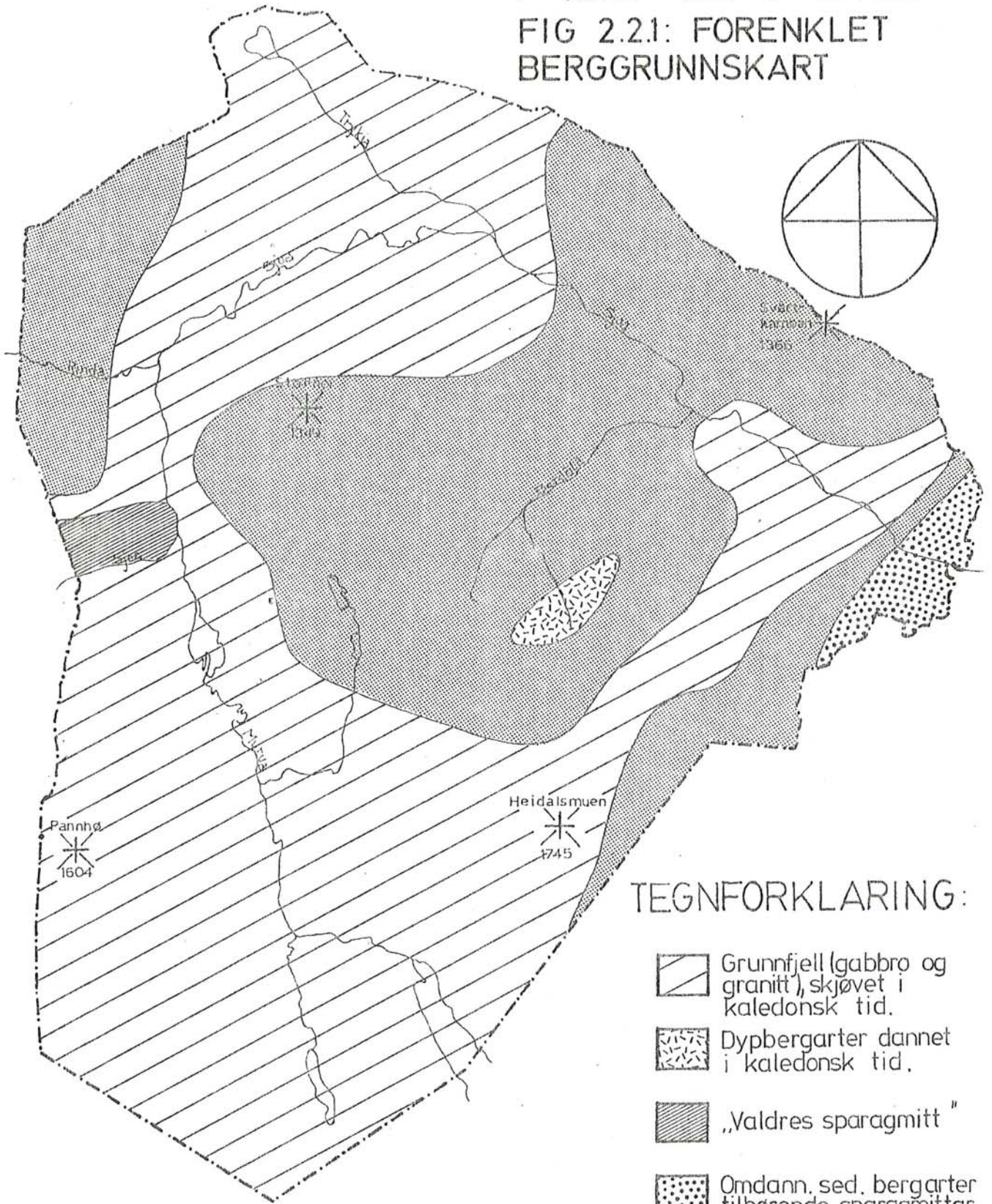
Løsavleiringene er mektigst i Øvre Heidal som egentlig er en stor mo av grus og sand som Sjoa har lagt igjen. Et stykke opp i dalsiden finner vi rester av sand - og leirterrasser som er avsatt i en bredemt sjø på slutten av siste istid. Ut fra hellingen på disse terrassene kan en slå fast at landet har hevet seg mest i vestre del av området.

Jorda i Heidal må sies å være ganske fruktbar. Jordsmonnet består for det meste av moldrik sand og grus (aur). Stedvis finner vi også litt kvabb og leire.

Kilder: Helland (1913) Del 3 s. 213-215.
Ramberg m.fl. (1974) s. 44.
Meesenburg (1972) s. 11-12.

HEIDAL I SEL

FIG 2.2.1: FORENKLET BERGGRUNNSKART

TEGNFORKLARING:

- Grunnfjell (gabbro og granitt), skjøvet i kaledonsk tid.
- Dypbergarter dannet i kaledonsk tid.
- „Valdres sparagmitt“
- Omdann. sed. bergarter tilhørende sparagmittgr.
- Omdann. kambro-siluriske sed. bergarter (fyllitt)

Målestokk ca 1:115 000

Kilde: RAMBERG mfl.(1974) s.44

2.3. Administrativ, rettslig og kirkelig inndeling.

2.3.1. Generelt.

Heidal er i dag administrativt underlagt Sel kommune og Oppland fylke. Rettslig er området en del av Sel lensmannsdistrikt og Nordre Gudbrandsdalen sorenskriveri. I den kirkelige inndeling er Heidal eget sogn under Sel prestegjeld og Nordre Gudbrandsdalen prosti.

Disse inndelinger har skiftet en god del opp gjennom tidene. For å vite hvilke distrikter som til enhver tid inngår i de forskjellige benevnelser, er det derfor nødvendig med en oversikt over de viktigste endringer som har vært på dette område i de siste hundreår.

2.3.2. Administrativ inndeling.

Len, amt og fylke.

Dette var/er den største lokaladministrative enhet i Norge. Amts-betegnelsen avløste benevnelsen "len" i 1662, og besto til 1918 da den ble erstattet av "fylke".

Etter amtsinndelingen fra 1671 var Gudbrandsdalen en del av Akershus stiftsamt. I 1757 ble det såkalte Opplandenes amt (nåværende Hedmark og Oppland fylker) skilt ut som eget amt, og i 1781 ble det så delt i Kristians amt og Hedmarkens amt. I 1918 gikk Kristians amt over til å hete Oppland fylke.

Fogderi.

Lenene og amtene besto av et varierende antall fogderier, som var mer lokale forvaltningsområder. Omkring 1640 var Gudbrandsdalen ett av 11 fogderier i Akershus len, og utgjorde sammen med Hadeland og Valdres fogderi det som senere ble Kristians amt. Senere ble disse fogderiene delt slik at det til slutt ble 5 fogderier i amtet. Først ble Hadeland og Valdres delt i 2, senere i 3 fogderier, og omkring 1860 ble Gudbrandsdalen delt i Nordre og Søndre Gudbrandsdalen fogderier. Nordre Gudbrandsdalen fogderi besto av herredene Dovre, Lesja, Sjaak, Lom, Vaage (med Sel og Heidal) og Nord-Fron. Når det i det etterfølgende er referert til Nordre Gudbrandsdalen er det dette området det siktes til.

Ved lov av 21. juli 1894 ble fogderiinndelingen opphevet, og fogdens arbeidsoppgaver fordelt på særskilte amtskasserere og politimestere. Loven ble for Kristians amt gjort gjeldende fra 20. okt. 1909.

Herred og kommune.

Før 1837 var kommunalt selvstyre et ukjent begrep. Fogderiet var den minste administrative enhet. Ved formannskapslovene av 1837 ble dette endret - fogderiet ble delt i formannskapsdistrikter. Inndelingen falt stort sett sammen med de eksisterende tinglag og/eller prestegjeld. I 1863 ble den offisielle betegnelse på formannskapsdistriktene endret til herred, som i 1964 igjen ble endret til kommune.

Fra begynnelsen var Heidal en del av Vaage herred. Iflg. kgl.resl. av 22. juli 1907 ble det så bestemt at Vaage herred skulle deles i 3 deler - Vaage herred, Sel herred og Hedalen herred - fra 1. januar 1908. Inndelingen ble gjort lik den eksisterende sogneinndeling. Heidal besto som egen kommune til 1. juni 1965, da den sammen med deler av Vågå og Nord-Fron kommuner ble sammenslått med Sel. Den nye storkommunen fikk navnet Sel kommune.

2.3.3. Rettslig inndeling.

I tidligere tider kan en ikke snakke om en særskilt rettslig inndeling. Embetsmennene hadde både administrative og rettslige gjøremål. Således var fogden også offentlig påtalemyndighet og administrator på bygdetinget. Etterhvert ble imidlertid forvaltningen mer spesialisert, og vi fikk et rettsvesen med særskilte funksjoner og en særskilt rettslig inndeling av landet.

Tinglag.

Fogderiet var delt i flere tinglag, som var den rettskretsen et bygdeting var knyttet til. Tinglaget var ofte sammenfallende med herredet og prestegjeldet, men dette var ikke alltid tilfelle. I matrikkelen fra 1838 består Vaage tinglag av hele Vaage prestegjeld, men også en del av Qvammns anneks tilhørende Froens prestegjeld. I 1910 var grensene for tinglagene og herredene i Kristians amt sammenfallende når en ser bort fra Østre og Vestre Gausdal herreder, som tilsammen utgjorde Gausdal

tinglag. (33 herreder og 52 tinglag i amtet).

Heidal var del av Vaage tinglag til 1910. Ved kgl.resl. av 20. august 1909 ble bestemt at Vaage skulle deles i 3 tinglag - Vaage, Sel og Hedalen - svarende til herredene av samme navn. Ikrafttreden 1. januar 1910.

Ved domstolsloven av 13. aug. 1915 forsvant bygdetinget fra rettsapparatet. Tinglaget består imidlertid som navn på rettskretsene som domssognet inndeles i (Domstolsl. § 22).

Sorenskriveri.

Sorenskriverstillingen ble opprettet i 1591, og oppgaven var ment å være sekretærarbeid for lagretten. I løpet av knapt ett hundre år ble imidlertid arbeidsoppgaven endret slik at sorenskriveren tilslutt ble bygdetingets enedommer. Embetsdistriktet skulle opprinnelig være ett sogn, men dette ble aldri gjennomført. Sorenskriveriet besto derfor av flere sogn, og var ofte sammenfallende med fogderiet.

Gudbrandsdalen 2 fogderier var imidlertid delt i 3 sorenskriverier. I 1909 ble Mellemgudbrandsdalens sorenskriveri nedlagt og distriktet delt slik at Nordre Fron tinglag gikk til Nordre Gudbrandsdalen, og resten ble lagt til Søndre Gudbrandsdalens sorienskriveri. Etter dette ble altså Nordre Gudbrandsdalen sorenskriveri sammenfallende med det tidligere fogderiet av samme navn.

Lensmannsdistrikt.

Lensmannen var fra først av fogdens private tjener og representant i de enkelte bygdelag. Fra midten av 1700-tallet kan imidlertid lensmannen betraktes som fullverdig statstjenestemann. Lensmannsdistriktet var som oftest sammenfallende med tinglaget. Unntaksvis kunne 2 eller flere tinglag utgjøre ett lensmannsdistrikt. (I 1910 var det i Kristians amt 28 lensmenn på 32 tinglag). Heidal var tidligere del av Vaage lensmannsdistrikt. Etter en to-delning i 1910 fikk Heidal egen lensmann sammen med Sel.

2.3.4. Kirkelig inndeling.

Helt opp til våre dager har sivil og kirkelig inndeling hengt nøye sammen. Således var det den kirkelige sogneinndeling

som ble lagt til grunn ved opprettelsen av formannskapsdistrikter i 1837. Først ved lov av 1950 ble sivil og kirkelig inndeling prinsipielt helt adskilt.

Stift og bispedømme.

Ved reformasjonen ble Hamar bispedømme slått sammen med Oslo/Kristiania Stift. Denne ordningen sto til 1863 da Hamar stift ble gjenopprettet med Kristians amt og Hedemarkens amt til distrikt. I 1918 ble den offisielle betegnelse endret tilbake til Hamar bispedømme.

Prosti (tidl. provsti).

Etter delingen i 1863 besto stiftet av 8 prostier; 4 i hvert amt. Hele Gudbrandsdalen unntatt Fåberg og Lillehammer utgjorde ett prosti. Senere ble dette delt i Nordre og Søndre Gudbrandsdalen prostier, men det er å merke seg at disse ikke falt sammen med fogderiene av samme navn. Nordre Fron sogn ble liggende i Nordre Gudbrandsdalen fogderi og Søndre Gudbrandsdalen prosti. Dessuten tilhørte Fåberg og Lillehammer fortsatt Totens prosti, men var administrativt underlagt Søndre Gudbrandsdalen fogderi. Prostiinndelingen har senere ikke gjennomgått større endringer.

Prestegjeld, sogn og anneks.

Tidligere kunne en definere sognet som et avgrenset distrikt med egen prest (sogneprest). Senere ble sognet et fast avgrenset område, og i landdistriktene ble det vanlig at hver prest hadde flere sogn. Disse "nye" distrikter ble kalt prestegjeld, og deltes i ett hovedsogn der sognepresten bodde, og ett eller flere tilknyttede sogn (ofte kalt annexer eller anneks-sogn).

I matrikkelen av 1838 er Heidal oppført som anneks under Vaage prestegjeld, mens matriklene fra 1886 og 1904 har betegnelsen Hedalen sogn. Både Hedalen annex og Hedalen sogn hadde samme avgrensning som det senere herredet med samme navn. Iflg. klg.resl. 1. des. 1909 ble Vaage prestegjeld delt slik at Sel og Heidal ble eget prestegjeld med Sel som hovedsogn.

Kilder: Helland (1913) Del 1 s. 2-14.
Fladby m.fl. (1974) s. 14-20, 92-97, 312-315, 323-327.
Kiil (1969) s. 38, 53, 76, 146 og 171.

2.4. Folketall.

Ved siste folketelling (1970) bodde det 1730 mennesker i tellekretsene 8-12 i Sel kommune. Disse utgjør tilsammen Heidal sogn og tidligere Heidal herred. Da det senere ofte refereres til folketallet ved bestemte tidspunkter, tar vi med en oversikt over folketallets utvikling i Heidal og Nord-Gudbrandsdal etter 1835.

TAB 2.4.1 : FOLKETALLET I HEIDAL OG NORD-GUDBRANDSDAL
1835 - 1970.

	<u>NORD-GUDBRANDSDAL</u>	<u>HEIDAL</u>
1835	19 514	1 028 5,3%
1855	22 617	1 270 5,6%
1865	25 114	1 515 6%
1875	23 661	1 478 6,2%
1890	20 568	1 269 6,2%
1900	20 389	1 224 6,0%
1910	20 094	1 241 6,2%
1920	21 260	1 298 6,1%
1930	22 618	1 417 6,3%
1946	25 980	1 673 6,4%
1950	27 077	1 781 6,6%
1960		1 736
1970		1 730

Kilder: Helland (1913) Del 2 s.293.
Folke- og jordbrukstellinga 1835.
Folketellingene 1910, 1920, 1930, 1946, 1950
1960 og 1970.

2.5. Eiendomsforhold.

2.5.1. Generelt.

Arealene i Heidal er fordelt på 28 gardsnummer og ca. 1000 bruksnummer. Av et totalareal på 348.69 km² er kun 3% eid av stat, kommune og diverse selskaper, mens det resterende eies av privatpersoner.

I en beskrivelse av eiendomsforholdene i Heidal er det hensiktsmessig med en 3-delning av området:

1. Det tidligere heimeområdet.
2. De utskiftede deler av den tidligere Muru- og Mæringsdalens allmenning.
3. De utskiftede deler av allmenningen.

I heimeområdet (ca. 200 km²) er eiendomsforholdene forholdsvise enkle. Grensene mellom gardsnumrene går som oftest fra fjell til fjell tvers over hele dalen - jfr. FIG. 2.5.1. Teigblanding er ganske sjeldent - fullstendig sameie likest. Noe av utnyttingen (spesielt beitingen) kan imidlertid være felles både mellom gardar og mellom bruk.

De utskiftede deler av den tidligere Muru- og Mæringsdalen statsallmenning utgjør i alt ca. 105 km². Her er skogen og grunnen delt i smale teiger som hver for seg er for små til å utgjøre rasjonelle driftsenheter. Noen gardar og bruk har teiger spredt rundt omkring i hele området. Beitet er felles for alle eiendommer med beiterett; eventuelt alle eiendommer innen beitelaget der beiteordning er gjennomført.

De ikke utskiftede deler av den tidligere allmenningen (ca. 44 km²) består av vatn, myrer og høgfjell. Disse områdene ligger i fullstendig sameie mellom de bruk som deltok i allmenningsskjøpet i 1855. Delingsforholdet er den gamle skylda.

På FIG. 2.5.1. har en plassert gardsnumrene på de steder i den utskiftede del av allmenningen der disse har rettigheter. Oppstillingen er ikke fullstendig, og er kun ment å illustrere spredningen av gardenes interesseområder.

2.5.2. Jordbrukseiendommer.

Ved jordbrukstellinga i 1969 var det i alt 221 eiendommer med jordbruksareal i Heidal. Fordelingen av disse etter størrelsen på fulldyrket jord framgår av TAB. 2.5.1.:

TAB 2.5.1 : ANTALL BRUK I HEIDAL 1969 ETTER STØRRELSEN
PÅ FULLDYRKET JORD.

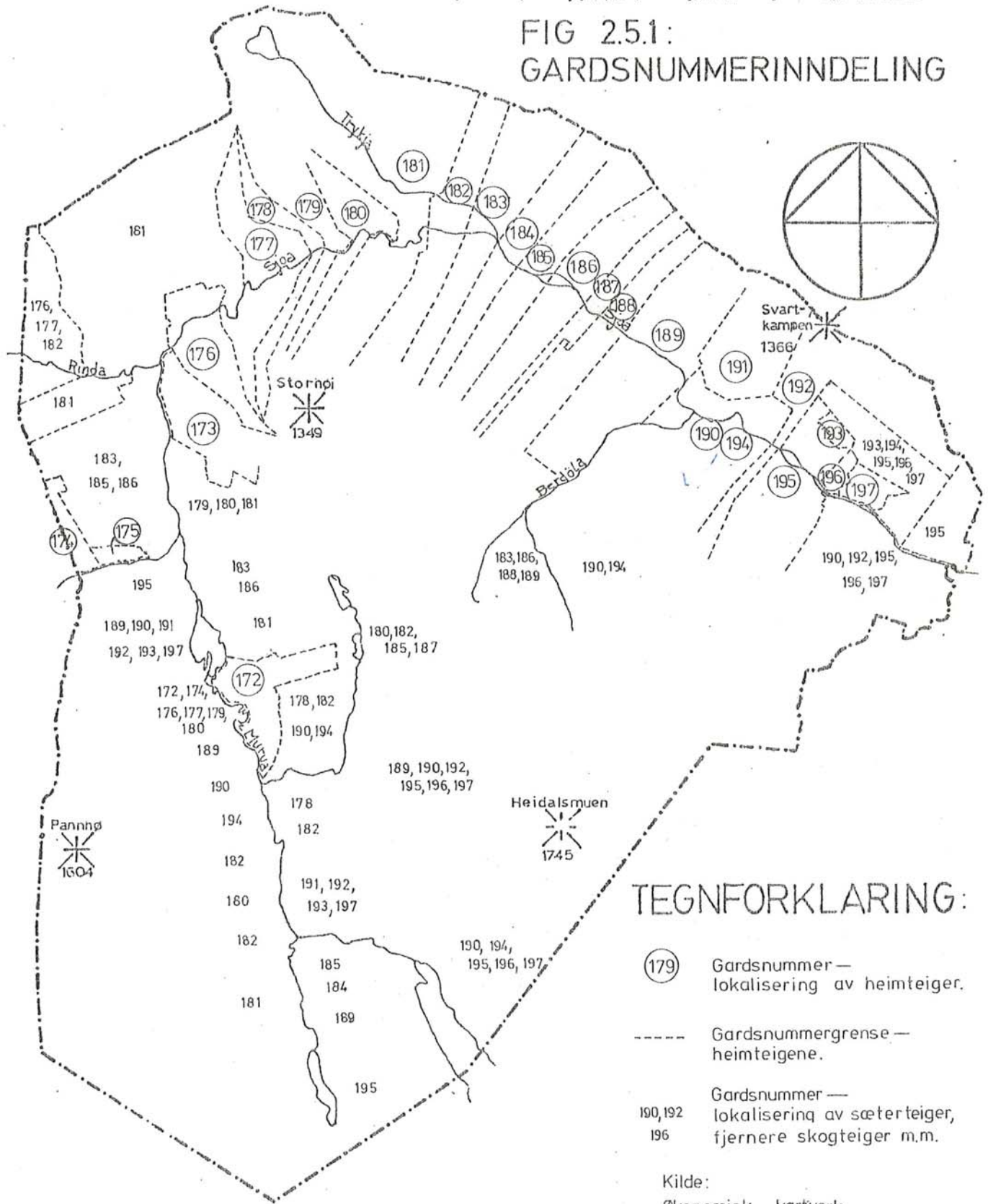
Arealklasse	0.1- 4.9	5- 9.9	10- 19.9	20- 49.9	50- 99.9	100- 199.9	200- 299.9	Totalt
Antall bruk	1	2	25	114	64	13	2	221

Kilde : Jordbrukstellinga 1969.

Gjennomsnittlig areal fulldyrket mark pr. bruk er på 48 da. Men om en ser på eiendomsfordelingen vil en finne at ca. 2/3 av eiendommene har mindre fulldyrket areal enn gjennomsnittet. Av dette kan en slutte at Heidal består av vesentlig små eien-

HEIDAL i SEL

FIG 2.5.1:
GARDSNUMMERINNDELING

TEGNFORKLARING:

- (179) Gardsnummer — lokalisering av heimteiger.
- Gardsnummergrense — heimteigene.
- 190, 192 Gardsnummer — lokalisering av sæterteiger, fjernere skogteiger m.m.

Kilde:
Økonomisk kartverk

Målestokk ca 1:115.000

dommer, men at det finnes enkelte større eiendommer som trekker gjennomsnittsstørrelsen mye opp.

Fulldyrket mark utgjorde i 1969 85% av totalt jordbruksareal i drift. I tillegg til jordbruksarealet hadde eiendommene også en god del skog og fjellmark. Om en ser på totalarealet og fordelingen av eiendommene i de forskjellige arealklasser, vil tendensen med få store eiendommer som trekker gjennomsnittet opp, bli enda mer markert. Gjennomsnittlig totalstørrelse blir på 520 da, mens 82% av brukene har under 500 da totalareal. Jfr. også TAB. 2.5.2.

Jordbrukstellingene er konsentrert om bruksenheten, dvs. at leigd areal regnes sammen med leigerens egne arealer. Antall bruk vil alltid være mindre eller lik antall eiendommer, og bruksenhetenes gjennomsnittsstørrelse vil være større enn eiendomsenhetenes. I 1969 var det i Heidal 31 bruk som opplyste at de leigde jord. Av disse var 12 forpaktninger. Totalt leigd jordbruksareal var 1707 da, dvs. ca. 53 da pr. leiger.

Etter 1969 har eiendomsforholdene i Heidal gjennomgått den samme endring som ellers i landet. En god del små bruk er nedlagt, og den dyrka jorda er enten solgt, bortleigd, eller ute av drift. I 1977 er det oppgitt å være 203 bruk i Heidal - en nedgang på 18 siden 1969. 6 bruk er opplyst å være ute av drift; på de resterende 12 må jorda enten være bortleigd eller frasolgt.

2.5.3. Skogbrukseiendommer.

I skogbrukstellinga fra 1967 er Heidal sammenslått med Sel. Siste offisielle oppgave over skogeiendommene i Heidal stammer derfor fra 1957, men når en sammenholder disse med opplysninger fra jordbrukstellinga 1969 og tallene for Sel i tellinga 1967, kan en likevel gjøre seg opp en mening om skogarealenes fordeling på størrelsesklasser og eiendomsgrupper.

I 1957 var det 227 eiendommer med skogareal i Heidal og 222 i Sel; tilsammen 449 eiendommer. I 1967 er det for hele Sel registrert 505 eiendommer. Ifølge herredsskogmesteren er det i 1977 i Heidal registrert 236 eiendommer med produktivt skogareal; av disse er 26 reine skogeiendommer, mens de resterende 210 drives i kombinasjon med jordbruk. Den tilsvarende fordeling i 1957 var 17 og 210.

Skogbrukstellinga fra 1957 gir opplysninger over hele skogarealets fordeling på størrelsesgrupper, mens jordbruks- tellinga fra 1969 kun har med skog knyttet til jordbrukseien- dommene. Når en likevel presenterer jordbrukstellingens tall er det fordi disse er nyere.

TAB 2.5.2 : ANTALL BRUK I HEIDAL ETTER AREAL AV
PRODUKTIV SKOG, 1969.

Areal- klasse	Uten skog	0.1- 24.9	25- 99.9	100- 249.9	250- 499.9	500- 999.9	1000- 4999	over 5000	Totalt
Antall bruk	21	6	40	84	42	8	17	3	221

Kilde: Jordbrukstellinga 1969.

De tilsammen 200 bruk som har skog, har gjennomsnittlig ca. 400 da hver. Men som for jordbruksarealet er det noen få store eien- dommer som drar gjennomsnittet mye opp. De 20 eiendommene som har over 1000 da produktiv skog, utgjør 10% av eiendomstallet, men har samtidig over 60% av skogarealet.

Det finnes ingen offisiell statistikk som viser antall eiendommer fordelt etter både jordbruksarealets og skogarealets størrelse. På grunnlag av opplysninger fra herredsskogmester og jordstyrekontor, har vi laget en oversikt som viser en slik fordeling. Oversikten omfatter 210 jord- og skogbrukseiendommer, 26 reine skogeiendommer og 21 reine jordbrukseiendommer. (At det her er 10 flere jord- og skogbrukseiendommer enn ved jordbrukstellinga 1969, skyldes blant annet at tabellen omfatter eiendomsenheter, mens jordbrukstellinga har bruksenheter).

TAB 2.5.3 : EIENDOMSSTRUKTUR I HEIDAL 1977. ANTALL BRUK
FORDELT ETTER JORD- OG SKOGBRUKSAREALETS STØRRELSE.

Jord- bruksareal	Prod. skog	Uten skog ¹⁾	0.1- 99 da	100- 499	500- 999	1000- 4999	≥5000	SUM
Uten jord ²⁾		X	4	15	1	5	1	26
5 - 49 da		16	28	77	2	1		124
50 - 99 da		2	11	53	9	9		84
≥100 da		3		8	2	8	2	23
SUM		21	43	153	14	23	3	257

1) Opplysningene om bruk uten skog bygger på Jordbrukstellinga 1969 - omfatter altså bruksenheter.

2) Under 5 da jordbruksareal regnes ikke med i jordbrukstellinga
X = Ikke aktuelle eiendommer.

Kilder: Jordbrukstellinga 1969 og opplysninger fra herredsskogmester og jordstyrekontor 1977.

TAB. 2.5.3. gir selvsagt ikke et så ensartet bilde som TAB. 2.5.1. og TAB. 2.5.2. hver for seg, men en ser at de små jordbruks-eiendommer stort sett også har lite skog. Således har kun 2% av bruk med under 50 da jordbruksareal over 500 da produktiv skog. Tilsvarende tall for bruk mellom 50-100 da er 21%; og for bruk over 100 da er det 52%.

Fullstendige opplysninger om skogens fordeling på eier-grupper har en ikke etter 1957.

TAB 2.5.4 : PRODUKTIV SKOG ETTER EIERGRUPPER 1957. ANTALL
EIENDOMMER OG AREAL ABSOLUTT OG PROSENTVIS FORDELT.

EIERGRUPPER	EIENDOMMER		AREAL	
	ANTALL	%	DEKAR	%
Statsskoger	1	0.4	8260	8.9
Kommuneskoger	1	0.4	1300	1.4
Sameier	2	0.9	270	0.3
Innenbygdsbeboende med jordbruk	205	90.3	75942	81.6
Andre innenbygdsbeboende	13	5.8	6385	6.8
Utenbygdsbeboende	5	2.2	925	1.0
SUM	227	100.0	93082	100.0

6-8000 da
i dag

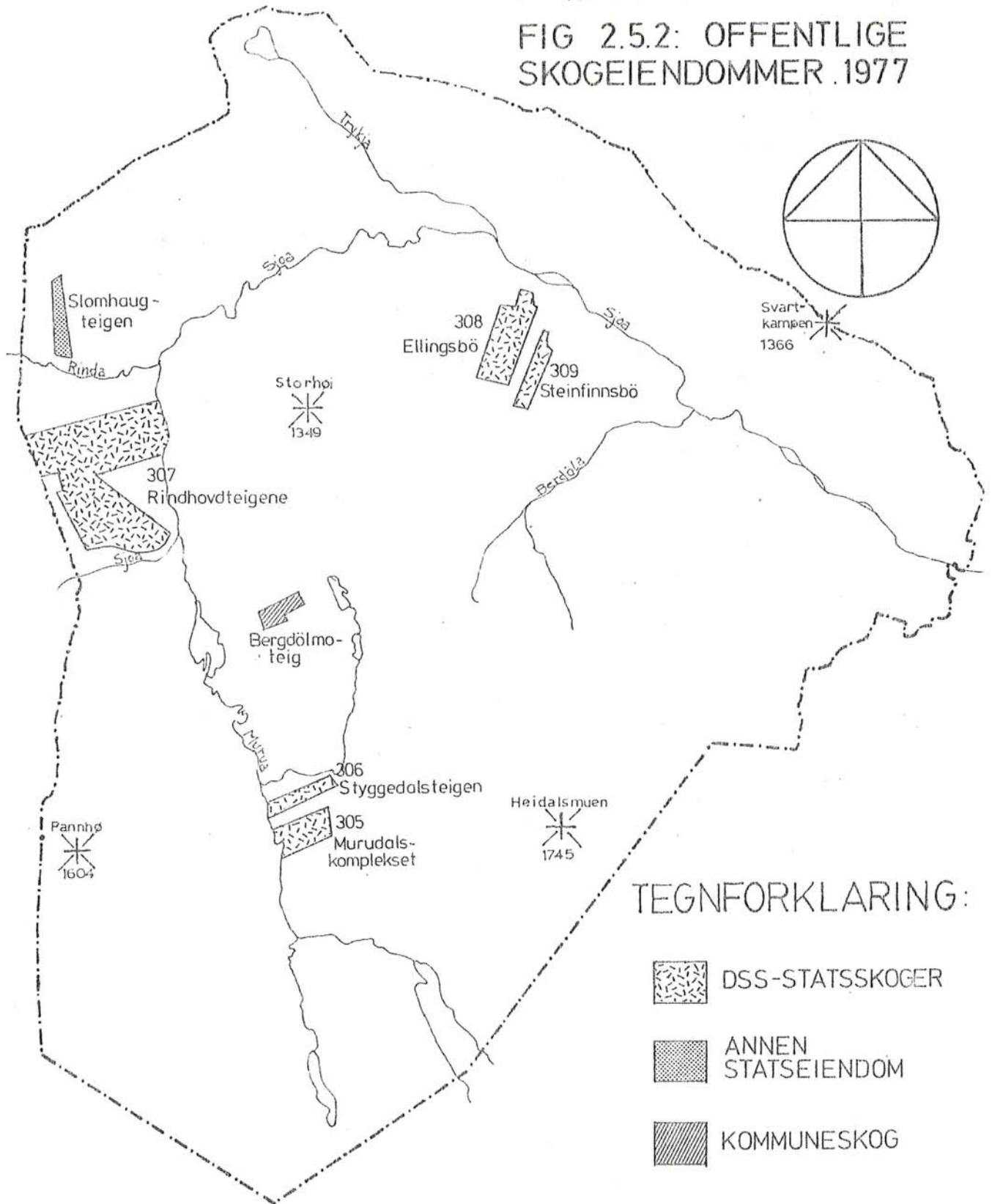
Kilde: Skogbrukstellinga 1957.

En tilsvarende oversikt fra 1978 ville vise at utenbygdsboende har overtatt en litt større del av skogarealet. Overgangen har skjedd enten ved direkte salg til utenbygdsboende, eller ved at skogeiere fra bygda har flyttet ut av området. Denne eiergruppen har i dag 6-8000 da produktiv skog; dette er likevel en ganske liten del av skogarealet. Det kan derfor slås fast at det vesentlige av skogen fortsatt eies av innenbygdsboende.

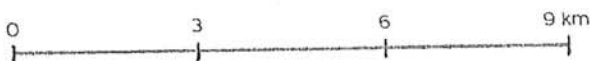
Staten eier også i dag omkring 9000 da produktiv skog. Denne er fordelt på totalt 13 parseller som ligger i 6 adskilte felter. Nesten all statseiendom i området forvaltes av Direktoratet for Statens Skoger (DSS). På grunnlag av oppgaver fra DSS sammenholdt med matrikkel, økonomisk kartverk og opplysninger fra herredsskogmester, har en kartfestet de offentlige eiendommer i FIG. 2.5.2. Kommunen har i dag kun én skogeiendom på ca. 300 da, men ligger for tiden i forhnadlinger om kjøp av et ca. 1500 da stort område som skal oppdyrkes.

HEIDAL i SEL

FIG 2.5.2: OFFENTLIGE SKOGEIENDOMMER 1977

Målestokk ca 1:115 000

TEGNFORKLARING:

- DSS-STATSSKOGER
- ANNEN STATSEIENDOM
- KOMMUNESKOG

Kilder:
Ökonomisk kartverk,
Matrikkel,
Direktoratet for Statens Skoger
Herredsskogmester

2.6. Arealbruk.

Heidal er tidligere omtalt som en typisk norsk dal- og fjellbygd. Men en kan også si at det er et typisk jord- og skogbruksområde. Jord- og skogbruk er i alle fall den klart viktigste inntektskilde. Ved jordbrukstellinga 1969 bodde det 936 personer på de bruk som tellinga omfattet (Totalfolketall i 1970 var 1730). Av de 221 brukerne oppgav 80% at bruket var eneste eller viktigste levevei.

I en dal- og fjellbygd er vanligvis jord- og skogbruksarealene sterkt begrenset. Heidal er i så måte ikke noe direkte unntak, men likevel er her større andel jordbruksareal og produktivt skogareal enn ellers i regionen. Om en ser på tallene fra skogbrukstellinga 1957, utgjør jordbruksarealet 2.69%, og produktivt skogareal under barskoggrensen 26.7% av Heidals totalareal. Begge disse %-andeler er høyere enn for noe annet område i Nord-Gudbrandsdal, og følgelig betydelig høyere enn gjennomsnittet for regionen. Tallene for Nord-Gudbrandsdal er henholdsvis 1.02% og 8.7%. Til sammenligning tas også med gjennomsnittstallene for Oppland fylke som er 2.68% og 21.7%.

I perioden etter 1957 har jordbruksarealet økt noe som følge av oppdyrking. På grunnlag av diverse arealoppgaver har en laget en oversikt (TAB. 2.6.1) over fordelingen av Heidals totalareal. Tallene er sammenholdt og regulert slik at totalsummen skal stemme.

TAB 2.6.1 : TOTALAREALET'S FORDELING I HEIDAL 1977.

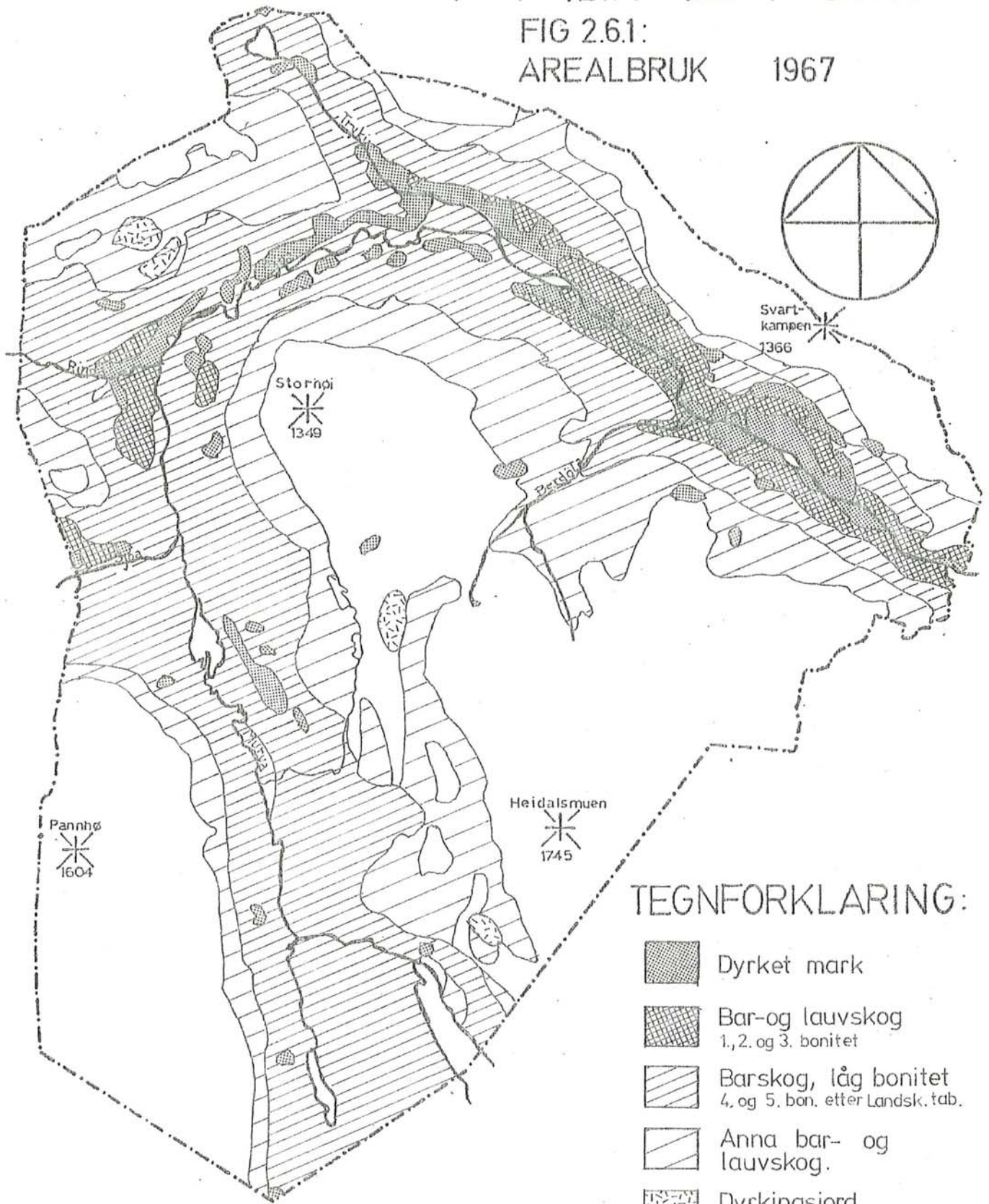
	<u>DEKAR</u>	<u>%</u>
Jordbruksareal	12 600	3.6
Havnehage under barskogsgrensa som ikke regnes som jordbruksareal	3 200	0.9
Produktiv skog under barskogsgrensa		
- Barskog	78 000	
- Lauvskog	13 500	
	91 500	26.2
Uproduktiv fastmark under barskogsgrensa	11 700	3.4
Myr	12 000	3.4
Lauvskog over barskogsgrensa	18 800	5.4
Snaufjell over barskogsgrensa	193 500	55.5
Vatn	5 400	1.6
SUM	<u>348 700</u>	<u>100.0</u>

Kilder: Skogbrukstellinga 1957 og Jordbrukstellinga 1969.

+ div. opplysninger. |

HEIDAL i SEL

FIG 2.61:
AREALBRUK 1967

TEGNFORKLARING:

- Dyrket mark
- Bar- og lauvskog
1, 2. og 3. bonitet
- Barskog, låg bonitet
4. og 5. bon. etter Landsk. tab.
- Anna bar- og
lauvskog.
- Dyrkingsjord
Større felt
- Uproduktive areal

Målestokk ca 1:115 000

Kjelde:
Produksjonsgrunnlaget for
landbruket.
JORDREKTORATET 1967

Størrelsen på det produktive skogareal sier imidlertid lite om skogens økonomiske betydning. Andre forhold som spiller sterkt inn er bonitet, driftsforhold og avsetningsforhold.

Som det framgår av arealbrukskartet (FIG. 2.6.1), er mesteparten av skogen av lav bonitet (4. og 5. bonitet etter Landskogstakseringens tabell). Produksjonen pr. år er liten - det tar lang tid å få opp hogstmoden skog. De 5 eiendommer som forvaltes av Direktoratet for Statens Skoger (DSS - jfr. FIG. 2.5.2), ble siste gang taksert i 1968. Teoretisk produksjonsevne for disse statsskogene varierer mellom 0.34 og 0.24 m³/da - altså 3. - 4. bonitet. Så selv om Heidal har mye produktiv skog, er totalproduksjonen mer beskjeden.

Driftsforholdene i Heidal varierer sterkt. Nederst i dalen, spesielt på baksida, er det bratt og vanskelig drift. I Murudalen er det mindre høydeforskjeller, og følgelig bedre driftsforhold. Skogsvegnettet i området er godt utbygd - jfr. FIG. 5. Herredsskogmesteren opplyser også at det for tida er lite behov for nye skogsbil- og traktorveier. Avsetningsforholdene må sies å være gode, både for skur- og sliplast. Det er mange små privatsager rundt om i bygda, og et større sagbruk på Otta. Sponplatefabrikken på Kvam ligger også såpass nær at bjørk og tynningsvirke kan drives lønnsomt.

Jordbruket i Heidal i dag er som i de fleste andre fjellbygder, basert på mjølke- og kjøttproduksjon. Dette går tydelig fram av anvendelsen av jordbruksarealet. Ifølge jordbrukstelinga av 1969 var det i Heidal 12527.2 da jordbruksareal i drift; av dette var 84.4% eng og kulturbeite.

TAB 2.6.2.: JORDBRUKSAREALET'S ANVENDELSE I HEIDAL 1969.

	<u>DEKAR</u>	<u>%</u>
Korn til modning	1140.8	9.1
Grønnfôr og silovekster	546.9	4.4
Poteter	93.9	0.7
Nepe, kålrot, grønnsaker, bær o.l.	51.2	0.4
Eng til slått		
- Fulldyrka	8313.1	66.4
- Natureng og overflatedyrka	596.5	4.8
Kulturbeite		
- Fulldyrka	330.5	2.6
- Natureng og overflatedyrka	1337.0	10.7
Brakk	117.3	0.9
SUM	<u>12527.2</u>	<u>100.0</u>

Tidligere ble sætrene og fjellet godt utnyttet i forbindelse med husdyrbruket. Ved jordbrukstellinga i 1969 opplyste 68 brukere at de hadde sæter som ble nyttet til vanlig sæterdrift. Jordstyrekontoret opplyser at i 1977 var 53 sætre i drift i Heidal. Sæterbruket er gått tilbake på grunn av krav om større mjølkeytelse pr. ku og vanskeligheter med transport og budeiehjelp.

FIG 2.6.2 viser anvendelsen av jordbruksmarka i Otta-regionen i perioden 1830 - 1950. Figuren vil senere bli mer kommentert.

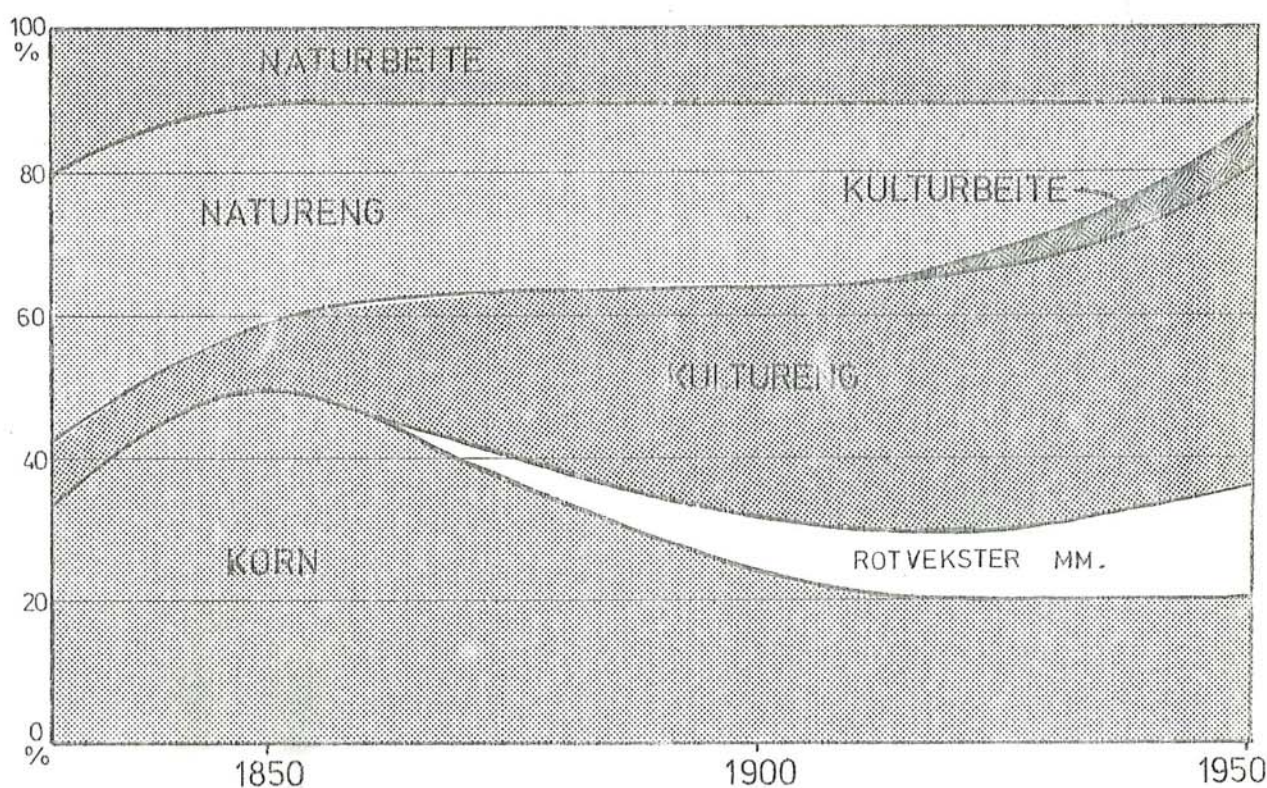

FIG 2.6.2 :Anvendelse av jordbruksmark i Ottaregionen 1830 - 1950. (Etter Meesenburg 1972).

KAP. 3. PERIODEN FRAM TIL 1850.

3.1. Eiendomsforholdene - heimemark kontra allmenning.

3.1.1. Innledning.

Når en skal beskrive eiendomsforholdene i Heidal i eldre tid, må en være svært forsiktig med å trekke altfor kategoriske slutninger. Kildene er få og mangelfulle, og omhandler ofte større områder enn det som vi er særskilt interessert i. Dette forhold kan føre til feil, fordi det var store regionale - og også lokale variasjoner.

Vi har valgt å begynne eiendomshistoriebeskrivelsen med å skille mellom allmenningsområdet og heimemarka. Allmenningene må regnes for å være svært stabile områder i eiendoms-historisk sammenheng. Både grenser og bruksforhold har riktignok gjennomgått forandringer, men endringene er små når en tar i betraktning det lange tidsrommet de har skjedd over. Kongens eiendomsrett i allmenningen ble tidlig akseptert, men ikke alltid respektert.

Som motsetning til allmenningen, har vi nyttet begrepet heimemark. Her hadde bygdefolket full råderett. Rettsforholdene i heimemarka er vanskeligere, og har gjennomgått større endringer enn forholdene i allmenningen. Vi har skilt heimemarka i innmark og heimrast. I innmarka var eiendomsforholdet ganske likt det vi i dag forbinder med privatmark. Hver enkelt gard hadde eksklusiv utnytting av sine innmarksteiger. Unntaksvis forekom teigbytte og samarbeite på innmark vår og høst.

Heimrastbegrepet er vanligvis knyttet til saterbruket. I Nord-Gudbrandsdalen synes imidlertid ordet "heimrast" å ha vært nyttet i en mer utvidet betydning enn ellers i landet. Det er i gamle kilder ofte snakk om "heimrastskog" og "heimrastteiger". Vi har derfor funnet det forsvarlig å bruke betegnelsen "heimrast" på den delen av heimemarka som ikke var innmark.

3.1.2. Heimrastene - grenser og eiendomsrett.

Heimrast er et begrep som eksisterer kun på Østlandet og i Trøndelag. Som så mange andre lignende begreper, er

definisjonen noe avhengig av hvilket område en beveger seg i. Vanlige definisjoner fra Gudbrandsdal er følgende:

- "Heimrasti var skogen og hamningi frå nede i lidi eit stykke og innover viggja så langt skogen går".
- "Den delen av utmarka som ein kan utnytte heimanfrå med utnisting berre for ein dag er heimrast".
- "Så langt det er skog"
- "Det som ligg nede i granskogen"

(Reinton, 1961, s. 181)

Reinton har etter drøfting av forskjellige gamle kilder, satt opp en definisjon som må regnes som ganske allmenngyldig: "Heimrasta omfatta den delen av utmarka som en kunne nå over og nytte ut heimanfrå når ein fór ut og kom heimatt same dagen, - anten det galdt folk eller fe". (Reinton, 1961, s. 182). Som en skjønner trenger ikke begrepet "heimrast" å være et klart definert mål. Bredden på heimrasten vil variere blant annet etter terrengforhold - smalere heimraster i bratt lende enn i slakere.

Det finnes flere gamle skriftlige kilder som omhandler heimrastene i Heidal. Eldst, og også ganske berømt i historisk sammenheng, er det kjente middelalderbrevet fra Bjølstad, datert 22. september 1432.

Diplomet forteller at daværende eier, Eirik Bjørnson, ble stevnet for retten av flere bønder i Vågå fordi de mente at han lot heimrasten gå for langt inn i allmenningen. Det som gjør dette diplommet ganske særmerkt, er at det nevner et "heimrasttau", som ved å festes til ringen i bursdøra skulle kunne avgjøre om heimrasten hadde mer enn tillatt bredde. Enkelte historikere har ut fra dette trukket den konklusjon at det fantes et tau som ble strukket ut for å bestemme heimrastens utstrekning, og at man slik kunne bestemme en eksakt grense mellom heimrast og allmenning, (Reinton, 1961, s. 176). Ved å sammenholde stedsnavn i diplommet og i marka, har imidlertid Reinton (1961, s. 178-180) funnet ut at "heimrasttauet" på Bjølstad må ha vært ca. 7 km. langt. Denne avstanden passer forøvrig godt med andre opplysninger man har om bredden på heimrastene i Heidal og andre steder i Nord-Gudbrandsdal.

Det er selvsagt ganske utenkelig, at det i 1432 virkelig fantes et tau på Bjølstad som var 7 km langt. Reinton konkluderer da også med at dette "heimrasttauet" må være fiktivt - dvs. en slags måleenhet. Og at kravet fra Vågåbøndene var at man fra Heidalssida ikke skulle ha mer "tau" inn til allmenningen enn de hadde fra sin egen side. (Reinton, 1961, s. 180-182).

Nærmere 400 år senere ble heimrastene i Heidal omtalt av fogd Lyng. Han var iflg. kgl.res. av 1/10-1796 pålagt å befare og beskrive allmenningene i Gudbrandsdalen. I forbindelse med grensene til Muru- og Mæringsdalens allmenning, står det at østsiden av allmenningen grenser opp mot heimrastene, og videre:

"Hjemrasternes Bredder til den modstødende Almindings Grændselinie er fra 1 Miil til $\frac{1}{2}$ Miil eller lidet mindre" (Lyng, 1800-1801, s. 66).

På FIG. 3.1.1. har vi tegnet inn allmenningen etter fogdens beskrivelse. Den nordøstlige grense er forholdsvis parallell med Heidalen. Avstanden til gardene er ganske nøyaktig 1 mil i Nedre Heidal og 7,5 km. i Øvre Heidal. Til gardene i Skogbygda blir avstanden kortere - i gjennomsnitt 4-5 km.

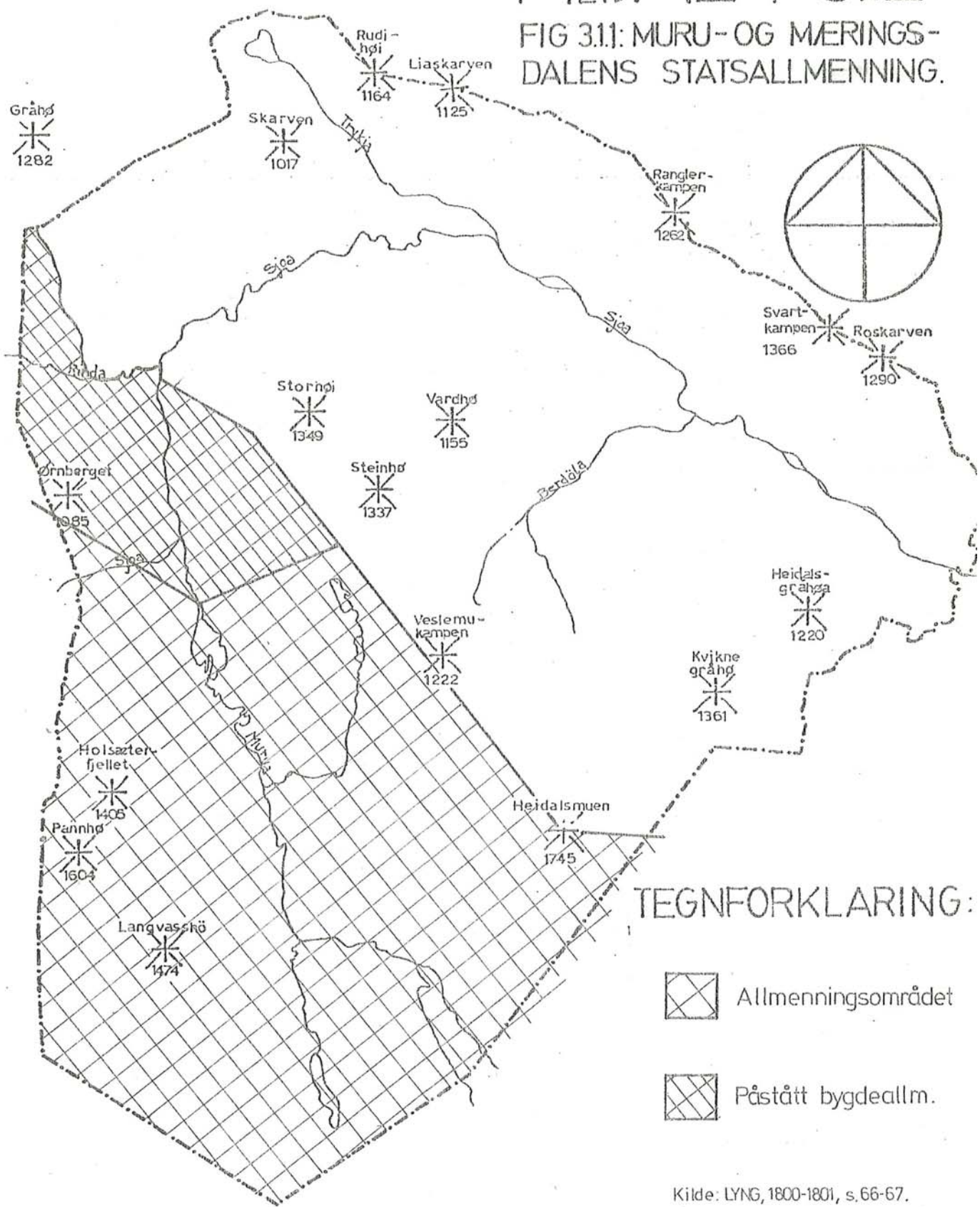
Avstandene som fogd Lyng oppgav i 1800, stemmer altså svært godt. At heimrastenes bredde var større i Nedre enn i Øvre Heidal, skal en ikke legge altfor stor vekt på. Men som man ser av arealbrukskartet FIG 2.6.1., strekker skogen seg ganske langt innover Berdøldalen. Det er altså ganske naturlig at heimrastene strekker seg lengere til fjells her.

Grensen mellom heimrast og allmenning var imidlertid ikke fast. Beskrivelsen til fogd Lyng bør derfor ikke regnes som en nøyaktig avgrensning av hva som hver enkelt gard regnet som sin heimrast. For fogden var det absolutt enklest å beskrive grensen fra fjelltopp til fjelltopp.

Når en skal skrive om rettsforholdene i heimrasten, må en huske at det var "produktene", og ikke grunnen som hadde verdi. Eiendomsretten var derfor sammenfallende med retten til å utnytte området. Helt fram til 1600-tallet hadde utmarka sin vesentligste verdi som beitemark. Skogen ble nyttet kun til husbehov, og var ofte regnet som en plage fordi den hindret dyrking og beiting (Ramberg m.fl., 1974, s. 145). Beiteutnyttelsen foregikk enklest i fellesskap. Ingen hadde interesse av

HEIDAL i SEL

FIG 3.11: MURU- OG MÆRINGS-
DALENS STATSALLMENNING.

TEGNFORKLARING:

- Allmenningsområdet
- Påstått bygdeallm.

Kilde: LYNG, 1800-1801, s.66-67.

Målestokk ca 1:115 000

å avgrense beiteområdet med gjerder. En kan derfor betrakte utmarka som et sameieområde mellom beiterettshaverne.

Selvsagt hadde også skogen en viss verdi. Gardene hadde stort forbruk av hustømmer, gjerdematerialer og ved. De enkelte gardar begrenset imidlertid hogsten til de skogarealer som gav minst transportarbeid. Som oftest var dette den skogen som var nærmest tunet. Allerede her kan vi ane en to-delning av utnyttingsretten. De enkelte gardar hadde særrett til skogen nærmest husa, mens beitet i det samme området var felles for flere gardar. Det er dette vi kaller kløyvd eiendomsrett.

På 1600- og 1700-tallet var det en voldsom ekspansjon i jordbruket, og skogen begynte også å få verdi som salgsobjekt. Dette førte litt etter litt til klarere eiendomsgrenser i utmarka. (Reinton 1961, s. 160). Hver gard fikk sin egen skog. Beitet var imidlertid fortsatt felles for flere gardar. I Nord-Gudbrandsdal har samarbeide i utmarka vedvart helt til våre dager.

I denne forbindelse kan det bemerkes at nye bruk framkommet ved garddeling, ikke har fått beiterett som en servitutt i utmarka til garden de er utskilt fra. De nye bruk har inngått som fullverdige parter i et allerede etablert beitefellesskap. Dette har medført at disse har fått eiendomsandel i gamle fjellsameier, og følgelig andel i eventuelle dyrkingsområder i disse. Hovedgardens andel er selvfølgelig blitt tilsvarende redusert.

fram til 1850

3.1.3. Muru- og Mæringsdalens statsallmenning. Eiendoms- og bruksforhold.

I Bjølstaddiplomet fra 1432 er nyttet betegnelsen "konongs almenning" (Reinton, 1961, s. 176). Dette vitner om at Kongen hadde eiendomsrettigheter i fjellområdene rundt Heidal. Det er likevel kun på vest- og sørsiden av Heidalen det kan være snakk om allmenningsområder. På nord- og østsida var fjellpartiene så smale at heimrastene fra Otta- og Lågen-dalsida strakte seg helt til heimrastene i Heidal. I vest-nord-vest var det derimot store avstander til bebodde områder, og også i sør hadde en store ubebygde områder - Murudalen og Espedalen. I Bjølstaddiplomet er det snakk om avstand til allmenning i nordvest - dvs. den nåværende Langmorkje- og Stordalens

statsallmenning.

Ut på 1500-tallet hadde virkningene av Svartedauen gitt seg, og jordbruket ekspanderte (Reinton, 1961, s.145). Tidligere hadde bygdefolket utnyttet allmenningene til jakt, fangst og beite. Utover 1600- og 1700-tallet begynte det tydeligvis å bli mindre av uutnyttede fellesarealer. Når vi i rettsdokumenter fra denne tiden hører om allmenningene, er det vanligvis i forbindelse med strid mellom bruksrettshavere, mellom garder og mellom bygdelag (Sevatdal, 1973 s.9).

Fram til 1600-tallet kan man generelt si at Staten viste liten interesse for allmenningene, og gjorde lite for å ivareta sin eiendomsrett (Reinton, 1961 s.209). Rett nok hadde en så tidlig som i Landsloven fra 1274 fått regler som omhandlet utnyttelsen av sameiebruk og allmenninger, men disse gav ikke Staten som grunneier, noen store fordeler. Christian IV's Norske Lovbok av 1604 var stort sett bare en oversettelse av Landsloven, og brakte ingen forandringer på dette området. (Rygg, 1972 s. 2). I Norsk Lov av 1687 kom det inn regler som viser at Staten nå begynte å interessere seg mer for allmenningene. Som eksempel kan nevnes "husbehovsregelen" - 3-12-6 om at hogst i allmenningen bare skulle skje til eget bruk (" --- så vit som behøvis til en hvers Brændefang, nødig Bygnings Tømmer og Gaards Brug".)

Med de store avstander som fantes, var det ikke lett å føre noen effektiv kontroll med håndhevelsen av lovbestemmelsene. Helt opp til 1800-tallet foregikk det okkupasjon og hevd til privat eiendomsrett, spesielt i grenseområdet mot heimrastene. Der bygdelag utnyttet allmenningen uten å ta hensyn til lovreguleringene, kunne det siden bli aktuelt å påstå bygdeallmenning. (Reinton, 1961, s. 208-213.)

Ved fogd Lyngs befaring av Muru- og Mæringsdalens allmenning i 1800, ble det av 18 brukere i Øvre Heidal, påstått at området nord for Mæringsdalsvatnet skulle regnes som bygdeallmenning eller sameie mellom disse. Fogden forsto kravet da området lå så nær gårdene. Han fant det likevel ikke bevist at dette området ikke var statsallmenning, (jfr. NL 3-12-1 om bevisbyrden i slike saker). (Lyng, 1800-1801, s. 67). Det påstøtte bygdeallmenningsområdet er inntegnet på FIG 3.1.1.

Murudalen ble tidlig det naturlige beite- og saterområdet for gardene i Heidal, både på grunn av sin frodighet

og sin lokalisering. Selv om det tidlig ble lovbestemt at kun gardene i vedkommende bygdelag skulle ha bruksrett i den tiliggende allmenning, var det likevel de fleste steder ganske vanlig at utenbygdsbeboende hadde säterrett, (Reinton, 1961, s. 214-218). I Muru- og Mæringsdalen var det få ikke-heidøler som hadde bruksrett. Aamodt-gårdene og Bragelien bør regnes til Heidalen selv om de ligger utenom det som seinere ble Heidal herred. Unntakene blir da gardene Tolstad og Bjørnstad som hadde satre syd i Murudalen. Tolstadsætra eksisterer fortsatt. Den er visstnok bygd i 1648 (Wekre, 1970 s. 12).

Motsatt kan en ikke si at heidølene utelukkende har holdt seg i Muru- og Mæringsdalen. Ifølge fogd Lyngs beskrivelse fra 1800 av "Langmarkens Alminding", hadde flere gardar i Heidal rettigheter også her. Dette gjaldt Bjølstad og Slette som hadde gamle bygselsedler på havningen øverst i allmenningen. Dessuten var den største sæteren i området brukt av heidølene. Det var Kaggrudsæteren, hvor 5 gårder i Heidal (Fjerdingsren, Holen, Kaggerud, Rudi og Harildstad) hadde säterrett (Lyng, 1800-1801 s. 62-63). I 1830 ble det imidlertid bestemt at Bjølstads og Slettes bygselsedler ikke skulle fornyes. Ved departemental skrivelse fra 1843 ble det bestemt at Kaggerudsæteren skulle utlegges til allmenningen (Tank, 1923 s. 151-153). Så sent som i 1935-45 pågikk det en rettssak hvor 6 grunneiere i Øvre Heidal påsto seg berettiget til jakt, fiske og fangst i Langmorkje statsallmenning. Heidølene tapte imidlertid saken i alle 3 rettsinstanser. Det ble fastslått at de ikke lenger hadde noen allmenningsrett her. (RT 1945 s.10). Heidølene ble derfor etterhvert "tvunget" til å avgrense sin allmenningsbruk til Muru- og Mæringsdalen.

I tillegg til sætrene fantes det også fast bebyggelse i allmenningen. Som et resultat av presset på jordressursene nede i bygda, var det alt rundt 1650 etablert et gardsbruk ved Mæringsdalsvatnet. Seinere kom det etter hvert til nye bruk, slik at det rundt 1800 i alt var seks gardsbruk i allmenningen (se ellers 3.2.).

I den første tiden etter eneveldets innføring ble en lang rekke av landets allmenninger solgt til private for å skaffe penger til statskassen. Alle statsallmenningene i Gudbrandsdalen ble imidlertid spart i første omgang (Tank, 1923, s. I.)

I 1723-26 tok en på nytt til med salg av statseie-
dommer. I en skrivelse av 15.juni 1726 ble det opplyst at
alt "strøgods" i Oplandene (dvs. Gudbrandsdalen, Hedemark,
Østerdalen, Solør og Odalen) skulle selges på auksjon i tiden
3. - 20.august 1726.

I "strøgodset" var også alle allmenninger innbefattet.
Bøndene protesterte naturlig nok på denne auksjonen. De viste
til sine gamle rettigheter i områdene og anførte hvor betydnings-
fulle disse rettighetene var for gardsdrifta. Stattholderen
overhørte fullstendig innvendingene og allmenningene ble solgt.
Kjøperne var dels tømmerhandlere fra Oslo, dels almuen rundt
om i bygdene. I Heidal ble Mæringsdalslien og Murudal solgt
for 200 Rdlr. og Mæringsdalsvannet og noen flere fiskevann solgt
under ett for 150 Rdlr. Bøndene gav imidlertid ikke opp, og
sendte en delegasjon til Kongen (Fredrik IV) i København for
å fremme sine synspunkter. Til stattholderens store ergrelse
vant bøndene gehør for sine synspunkter, og auksjonene over
allmenningene ble opphevet. Stattholderen ble pålagt for fram-
tiden å skille strengt mellom stats- og bygdeallmenninger, og
dessuten at almuen skulle ha forkjøpsrett i tilfelle nye salg.
I oktober 1726 ble det inntil videre besluttet å innstille alt
salg av allmenninger (Helland, 1913, Del 2 s. 90-93).

Etterhvert ble det mer og mer klart at eiendomsforhold-
ene i statsallmenninger var til hinder for en fornuftig utnytt-
else av skogen. De bruksberettigede hadde hogstrett til bren-
sel og husbehov, og det ble mer og mer vanlig at skog i god
produksjon ble nedhogd for at hver skulle sikre "sin del".
(Helland, 1913, Del 2 s. 95).

I forbindelse med fogd Lyngs befarings av allmenning-
ene i Gudbrandsdalen år 1800 ble spørsmålet om allmenningssalg
gjenopptatt. Han ble i forbindelse med synfaringen og beskriv-
elsen, pålagt "ved samtale med nogen fornuftige mænd af hver
bygd at foreslaa dem at kjøbe Kongens rett til almenningen og
især at handle med de bønder af Øvre Hedalen, hvilke har ytret
ønske at erholde til eiendom en del af Mæringsdals almenning".
(Tank, 1923, s. XVI).

De bruksberettigede i Heidal la i 1803 fram et bud på
1400 rd. for allmenningen og 200 rd. for rydningsplassen Hovde.
Dette budet ble anbefalt av både fogden og amtsmannen fordi
det ville være "meget fordelaktigere for den kongelige klasse".

Før dette anbudet ble ferdigbehandlet meldte det seg andre interesserte til området. Tre privatmenn bød 2000 rd. uten forbehold av almuens bruksrett. Dette siste anbudet vanskeliggjorde avgjørelsen da det var dårlige erfaringer med privatallmenningene. Det hele endte med at allmenningen ikke ble solgt (Tank, 1923, s. XVII - XVIII).

I 1821 fikk en ved lov om det beneficerede gods et midlertidig forbud mot salg og avhendelse av statsallmenninger. Denne bestemmelse stod ved lag til 1848.

Tilstanden i de skogbevokste statsallmenninger ble ikke bedre i årene dette forbudet stod ved lag. Alle bruksberettigede hogde til husbehovet i allmenningen; også om de hadde stor heimeskog. Det var dessuten svært vanskelig å føre kontroll med om noe av tømmeret som ble solgt, var hugget i allmenningsskogen. (Skogdirektøren 1909, s. 92-93). Dette problemet ble ikke løst før allmenningsloven av 1857 og skoglovene av 1863 trådte i funksjon. (Rygg, 1972 s. 3).

3.2. Eiendomsforhold - garddeling.

Gjenreisinga av gardene nede i bygda etter Svartedauen synes å være ferdig i 1647. Det er i skattematrikkelen fra dette året registrert 25 gardar i Heidal (Jfr. TAB. 3.2.1.)

TAB 3.2.1 : EIENDOMSFORHOLD 1647.

Eierforhold	Fullgarder	Halvgardar	Ødegardar	SUM
Selveier (bondegods)	5	5	2	12
Proprietærgods		4	4	8
Krongods	1	1	1	3
Prestebolgods	1	1		2
SUM	7	11	7	25

Kilde : Skattematrikkelen 1647.

Fullgarder, halvgarder og ødegarder var et gardklasse-system som innebar at gardene ble skattlagt etter tre satser: fullgard ga full skatt (6 rdr), halvgard halv (3 rdr), og ødegard kvart skatt (1,5 rdr). Ødegard er egentlig betegnelse på en gard som etter Svartedauen, eller til andre tider er blitt forlatt og seinere nyryddet. Ødegardsgruppen omfatter likevel ikke bare "egentlige" ødegarder, men også mindre garder og nyryddinger som man ikke fant rimelig å beskatte som halvgard (Borgedal, 1959, s.89).

På FIG 3.2.1. har vi inntegnet matrikelgardene fra 1647. Vi ser at ødegardsgruppen er lokalisert til Skogbygda og Nedre Heidal. Fullgardene er i første rekke å finne i Øvre Heidal. Alle gardene ligger på solside.

Som ellers i Gudbrandsdalen må eiendomsgrensene ha gått tvers over dalen, parallelt fra begge sidene av Sjoa og oppover lia til fjellet. På FIG 2.5.1. er inntegnet dagens gardsnummerinndeling. Sammenholder en FIG 2.5.1. og FIG 3.2.1. vil en se at det er nært samsvar mellom matrikelgardene i 1647 og dagens gardsnummer.

Som det går fram av TAB. 3.2.1. var nesten halvparten av gardene selveiende bondegods. Dette er mye sett i forhold til resten av Gudbrandsdalen der Kongen var den største jordeieren.

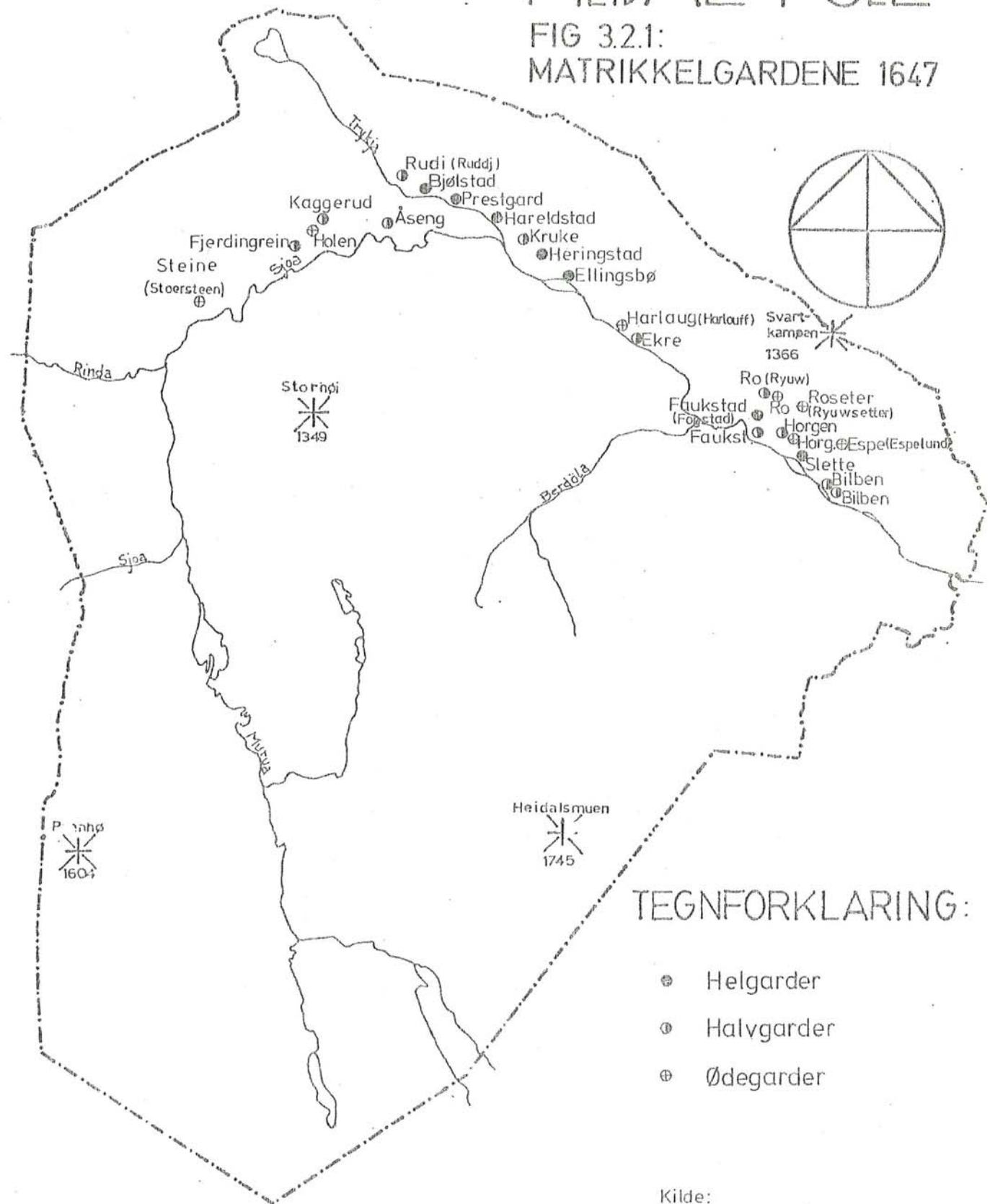
De private jordeierne (proprietarene) utgjorde den nest største eiergruppa med åtte garder. Den største av disse proprietarene var borgermesteren i Kristiania, Hans Eggertsen Stockfleth. Han eide i alt 24 garder i Gudbrandsdalen, av disse var tre i Heidal. To av disse var halvgarder, én ødegard.

Krongodset utgjorde en svært liten del av jordegodset i Heidal. Dette er i grunnen bemerkelsesverdig, idet staten først tok til med krongodssalg i 1660-70 åra. Det kan derfor synes som om Kongen aldri har vært så stor jordeier i Heidal som i resten av Gudbrandsdalsbygdene. En liten eiergruppe var også prestebolet med to garder.

Vi kjenner ikke nøyaktig til utviklinga av leilendingsvesenet for Heidal, men generelt for Gudbrandsdalen ble det vesentligste av krongodset solgt i perioden 1670 til 1725. (Ramberg m.fl. 1974 s. 121). Den samme utviklinga gjorde seg gjeldende for proprietærgodset. Det ble etterhvert mer lønnsomt å investere i trelast og industri, samtidig som det ble ført en bondevennlig politikk for å verne om leilendingene. Leilendings-

HEIDAL i SEL

FIG 3.2.1:
MATRIKKELGARDENE 1647

TEGNFORKLARING:

- Helgarder
- ⊕ Halvgarder
- ⊕ Ødegarder

Kilde:
Skattematrikkelen 1647
IV Oppland fylke.

Målestokk ca 1:115.000

vesenet fikk etterhvert mindre betydning.

Etter 1750 skal over halvparten av bøndene i Gudbrandsdalen ha blitt selveiere (Ramberg m.fl. 1974 s. 122).

TAB 3.2.2 : ANTALL GARDER I HEIDAL 1647 - 1865.

<u>1647</u>	<u>1665</u>	<u>1723</u>	<u>1802</u>	<u>1838</u>	<u>1865</u>
25	28	28	34	45	62

Kilder : Skattematriklene 1647 og 1802.
Matriklene fra 1665, 1723 og 1838.
Folke- Og jordbrukstellinga 1865.

Ved matrikuleringa i 1665 var det 28 gardar i Heidal - jfr. TAB. 3.2.2. To av gardene kommet til i perioden 1647-65, Lien og Steinfinnsbø, finner vi nede i dalen. Lien er imidlertid alt i 1723 matrikulert sammen med Slette. Mæringsdalen som er den tredje nyreiste garden i dette tidsrommet, er anlagt i allmenningen ved Mæringsdalsvannet.

Ved matrikuleringa i 1723 viser gardtallet ingen endring, fremdeles er det 28 registrerte gardar. Det har likevel vært endringer i tida mellom 1665 og 1723. To gardar (Ekre og Harildstad) er delt i to, med jevnstor skyld på de nye gardpartene. I samme perioden er det ryddet en ny gard, Rusten (nåværende gnr. 173). Denne ligger i Skogbygda, og synes å være den første som er ryddet på østsida (baksida) av Sjoa. Etter Lyng (1800-1801, s. 66 og 68) går det fram at Rusten må være ryddet i allmenningen og helt i grenselinja for denne. I samme tidsrom, 1665-1723, har det vært sammenslåing av to tidlige to-delte gardar. Det er Bilbengardene og Horgengardene. Bilbengardene var i 1647 henholdsvis prestebolgods og krongods. Horgengardene var selveid bondegods og proprietærgods.

Fram til 1723 var det ingen garddeling av betydning. Utover 1700-tallet tar en imidlertid til å merke den sterke økningen i folketallet. Ved matrikuleringa i 1838 har antallet særskilt skyldsatte bruk steget til 45.

Flere nye plasser er ryddet i allmenningen. Mæringsdalsbrønden (Brenna) er anlagt ved Mæringsdalsvatnet. Etter navnet må skogen her ha blitt hogd og området seinere brent. Ryddinga skal her ha startet i 1747. Ellers i allmenningen har

det skjedd nyreising av i alt 3 gårder på nordsida av Sjoa. Herer Hovde rydda omkring 1760, Brurusten omkring 1775 og Søndre Hovde i 1782. (Lyng, 1800-1801, s. 68 og 69).

I tillegg til disse rydningsplassene skyldes økningen i tallet på matrikulerte bruk en todeling av Fjerdingsren, Åseng og Bilben. Disse tre gardene er blitt delt i tvillinggarder med omtrent like stor skyld på hver gardpart. Samtidig er Horgen nordre skilt fra Ro søndre, men gardene hadde fortsatt samme eier. Resten av økningen skyldes utstyking til mindre bruk, alle under en skylddaler. Disse bruka ligger uten unntak på solsida av dalen, og kun i Skogbygda og Nedre Heidal.

Man må se denne utviklinga i sammenheng med det økende folketallet og det medfølgende press på jordressursene. En endring i odels- og åseteslova i 1769 har muligens medvirket til økt utstyking. Denne endringa gikk ut på at arvelateren kunne dele garden. Tidligere kunne en slik deling bli omstøtt av den best odelsberettigede. Etter lovendringen hadde denne imidlertid bare krav på å få overta halvparten av eiendommen (Borgedal, 1954 s. 8).

Tallet på bruk økte fortsatt jevnt framover til 1865. Ved folke- og jordbrukstellinga dette året ble det registrert 62 bruk i Heidal. Denne økningen (35,6%) er imidlertid liten sammenliknet med økningen i folketallet (47,4%) i samme tidsrom (jfr. TAB. 2.4.1.).

Stigningen i brukstallet gir imidlertid ikke noe godt uttrykk for utviklingen som har skjedd. Dette ser vi tydelig av den samla skylda for de nyutskilte bruka (TAB. 3.2.3.). For å gjøre sammenligningen enklere har vi benyttet skyldenheten fra 1886.

TAB 3.2.3 : ØKNING I BRUKSTALLET 1838 - 1865.

ANTALL OG ANDEL AV TOTAL SKYLD,

<u>Bruksøkning</u>		<u>Bruksøkningens</u>	<u>Bruksøkningens</u>
<u>Antall</u>	<u>Andel</u>	<u>skyld</u>	<u>andel av total</u>
			<u>skyld</u>
17	35.6%	14.51 skm	3.9 %

Kilder : Matrikkelen 1838.
Folke- og jordbrukstellinga 1865.

Tabellen viser at det har skjedd en sterk stigning i brukstallet, men likevel har ikke eiendomsforholdene endra seg i vesentlig grad.

Som en oppsummering over garddelinga fram til 1865 kan vi slå fast at det fram til 1838 skjedde en viss todeling av enkelte større gardar. Denne delinga foregikk vanligvis langs midtlinja, slik at eiendommene fortsatt gikk tvers over hele dalen, men fikk mindre bredde. Ellers er garddelinga prega av mange mindre utstykkinger. I tillegg er økningen i brukstallet skjedd ved bureising i allmenningen. Denne bureisinga på midten av 1700-tallet, kan vi ta som et tegn på at det allerede da har vært nødvendig å ta i bruk mindre produktive arealer.

Vi har ikke kjennskap til bruksutviklinga for heile Nord-Gudbrandsdalen, så det kan være noe vanskelig å fastslå lokale variasjoner. For likevel å få et visst inntrykk, har vi brukt folketallet som sammenligningsgrunnlag.

TAB 3.2.4 : BRUKSTALLET I FORHOLD TIL FOLKEMENGDA 1865.

<u>OMRÅDE</u>	<u>ANT. PERSONER</u>	<u>ANT. BRUK</u>	<u>PERS. PR. BRUK</u>
Nordre Gudbrandsdal	25 114	1 519 ¹⁾	16,5
Heidal	1 515	62	24,4

1) Samlet antall gardbrukere (selveiere), leilendinger, forpaktere og bygselmenn.

Kilder : Sæland (1910) s 40, Helland (1913) Del 2, s 293 og Folke- og jordbrukstellinga 1865.

Denne tabellen tyder på at det har vært mindre garddeling i Heidal enn i resten av Nord-Gudbrandsdalen. I virkeligheten må forskjellen være enda større enn det som går fram av tabellen. Tallet på bruk i Nord-Gudbrandsdalen refererer seg til antall driftsenheter, slik at dette tallet er noe for lavt. Lite garddeling henger nøye sammen med utviklinga av husmannsvesenet. (Jfr. 3.3.).

3.3. Husmannsvesenet.

Det er usikkert når systemet med husmenn oppstod i bygdene. Ordet husmann eller "husmadr" har vi alt i gammelnorsk tid. Begrepet husmann hadde imidlertid opprinnelig en annen betydning enn det vi i dag legger i ordet. På gammelnorsk var "husmadr" en person som bodde i huset til en annen. En slik person ville på slutten av 1700-tallet fått betegnelsen innerst. Den gammelnorske betydningen sto ved lag til et stykke ut på 1600-tallet.

Først etter denne tid finner vi den type husmann som vi i dag forbinder med ordet. (Tveite, 1974, s. 8).

Denne husmannen har egne hus, og disse ligger ikke i samme tun som husa på hovedgarden. Til husmannsplassen kunne det ligge mer eller mindre jord med tilhørende bruksretter, eksempelvis beiterett og hogstrett.

Rundt år 1800 skilte man mellom to typer husmenn. Det var husmenn med jord og husmenn uten jord. Dersom husmannen kunne vinterfø ei ku og dyrke noe korn, ble han regnet som husmann med jord. (Tveite 1974 s. 9).

Husmenn uten jord var lite utbredt i fjellbygdene. Det er derfor i all hovedsak husmenn med jord som inngår i talloppgavene for Heidal. Benevnelsene husmenn og husmannsplasser kan derfor blir brukt om hverandre. Talloppgavene varierer noe, i enkelte kilder er det tallet på husmenn som er oppgitt, i andre husmannsplasser.

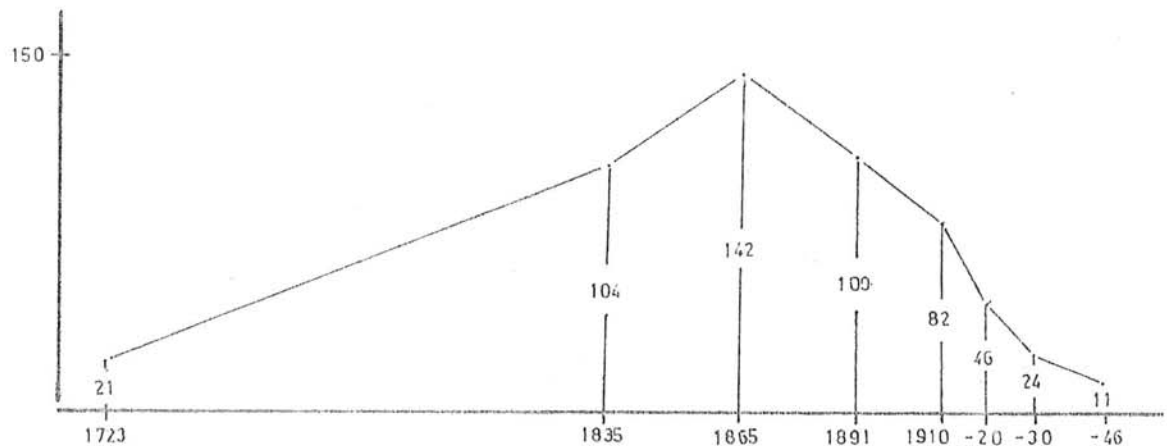
Det var imidlertid et klart skille mellom husmann på ene siden og selveier eller leilending på den andre. Husmannen brukte ikke særskilt skyldsatt jord. I 1814 fikk leilendingen stemmerett, husmannen ikke. Etter husmannsforordninga av 1750 og 1752 betalte husmannen heller ikke skatt av jorda han brukte, men avgift til bonden (Borgedal, 1954, s. 9). Det er derfor vanskelig å følge de enkelte husmannsplasser historisk i det de ikke inngår i de offentlige regnskaper, pantebøker o.l.

Det er naturlig nok ikke mulig å oppgi noe eksakt årstall for husmannsepokens begynnelse i Heidal. I skattematrikkelen for 1647 er det registrert 3 husmenn i hele Vaage herred (med Sell og Hedalen). Ifølge skattebrev av 2. juni 1647 skulle også husmenn betale landskatt: "Skal og hver husmand eller strandsitter give 1 rigsdaler....." To av disse husmennene har navnet

Rusten. Disse kan ha vært fra Heidal idet både Søndre Prestgarden og Nordre Faukstad hadde husmannsplasser med dette navnet i 1865. Rusten er imidlertid et så vanlig navn, at dette blir rene gjetninger. Kleiven (1916, s. 150) viser til manntallslistene fra 1664 der det er registrert 59 husmenn i Vaage herred. Tallet fra 1647 synes svært lavt i forhold til det som ble oppgitt 17 år seinere. Manntallslistene er vanligvis mer nøyaktige enn skattelistene, slik at tallet fra 1664 trolig er det mest pålitelige.

Uansett kan vi slå fast at husmannsvesenet må ha oppstått på begynnelsen av 1600-tallet. Dette tidspunkt stemmer forøvrig med det som regnes som husmannsperiodens start i andre landsdeler.

FIG:331 Husmannsplasser i Heidal, 1723-1946.

Kilder: Matrikkelen 1723

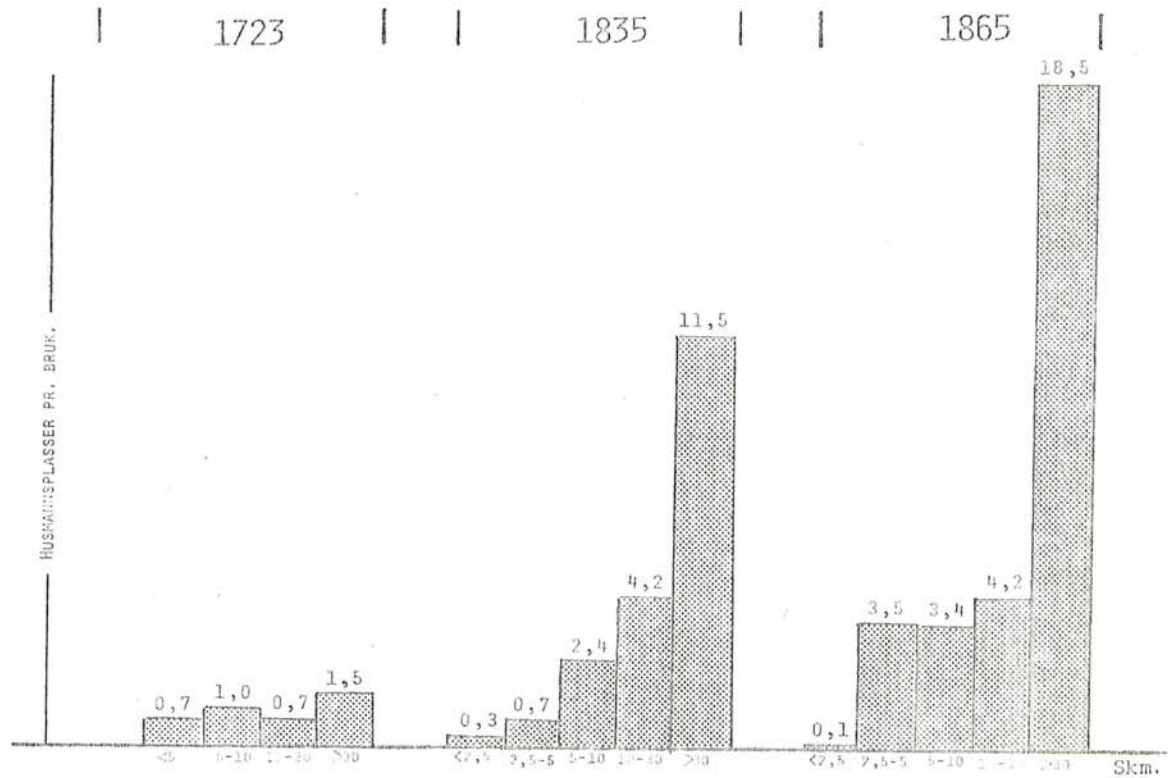
Folketellingene i 1835,-65,-91,1910,-20,-30,-46.

Framover mot 1700-tallet var det svært få arbeidere i Gudbrandsdalsbygdene. Rekrutteringa til husmannsstanden måtte derfor komme fra gardbrukerfamiliene. Det var yngre gardbrukersønner som fikk rydde seg en plass i gardens utmark. Man må se dette som et ønske om å få egen jord; ikke så mye behovet bøndene hadde for å sikre seg fast arbeidshjelp til gardsdrifta.

Ved matrikuleringa i 1723 ble det registrert 21 husmanns-

plasser i Heidal. (Jfr. FIG. 3.3.1). Men fortsatt spilte husmannsvesenet liten rolle i jordbrukets arbeidssystem. Dette framgår også av FIG 3.3.2.

FIG.3.3.2: ANTALL HUSMANNSPLOSSER PR. SKYLDSTATT BRUK I ULIKE STØRRELSESGRUPPER (INNDILT ETTER SKYLDMARKA I 1886).

Kilder: Matrikkelen 1723.

Folke-og jordbrukstellingene 1835 og 1865.

Det er i 1723 ingen markert forskjell i antall husmannsplasser for større og mindre gardar. Arbeidsbehovet på den enkelte gard kan derfor ikke ha bestemt antallet husmenn fram til nå.

Utover i det 18 hundreåret skjedde det store endringer i landbruket. Den norske bonden gikk bl.a. over fra å være lei- ledning til å bli selveier. (Jfr. 3.2). Denne overgangen må antas å ha stimulert bøndene til større arbeidsinnsats. Arbeidskravet på gardene ble større, samtidig som det ble vanskeligere

å skaffe den nødvendige arbeidshjelp. I tillegg til det økende arbeidsbehov i gardsdrifta, ble det i denne perioden stor etter-spørsmål etter skogsarbeidere. Rundt 1720 tok tømmerhandelen til Gudbrandsdalen (Kleiven 1916 s. 154). Det ble etterhvert behov for en mengde folk til hogst, kjøring og fløting. Bøndene begynte derfor selv å ta initiativet til å opprette husmannsplasser. På denne måten sikret de seg en stabil arbeidstilgang.

På den annen side var det mange som ønsket å bli husmenn. Lovregler og forordninger gjorde det vanskelig å være fri arbeider. Blant annet var alle uformuende pålagt å ta tjeneste i det sognet der de var født. Dette forutsatt at det var mulig å få arbeid i dette området. Så sent som i 1812 påbød statholderen at de som ikke tok tjeneste som fastsatt, kunne puttes i sognets arrest for egen regning (Borgedal, 1959, s. 51).

I tillegg til det økende behov for sikker arbeidskraft, skal husmannsforordningene av 1750 og 1752 ha stimulert bøndene til å opprette flere husmannsplasser. Gjennom disse forordninger ble husmannsplassene fritatt for skyldsetting og tiende. Og gardene fikk ikke høyere skatt av de mange husmannsrydningene. (Borgedal, 1954, s. 9). Det skal være usagt i hvor stor grad hver enkelt av de refererte årsaker har bidratt til å styrke husmannsvesenet. Folketallet økte imidlertid, og med det antallet husmenn. Ved folke- og jordbrukstellinga i 1835 ble det i Heidal registrert 104 stykker.

Om vi nå ser på fordelinga av husmenn på de ulike bruksstørrelser (FIG. 3.3.2), ser vi at situasjonen fra 1723 er endret. Figuren viser at de enkelte gards arbeidsbehov bestemmer antallet husmenn i sterkere grad enn i 1723. Husmannsvesenet som arbeidssystem i jordbruket ble derfor av betydning først fra slutten av 1700-tallet. Det er nettopp fra dette tidspunkt og fram til midten av 1800-tallet vi har den sterkeste oppdyrkingen. Nydyrkinga var det i første rekke husmennene som må ha utført.

I tidsrommet mellom 1835 og 1865 finner vi den årlig sterkeste økningen i tallet på husmannsplasser. I 1865 var tallet kommet opp i 142 mot 104 i 1835. (Jfr. FIG. 3.3.1). Denne utviklinga må henge sammen med den sterke befolkningsøkningen i dette tidsrommet. Det var en økning i folketallet på 47,4% på 30 år. (Jfr. TAB. 2.4.1).

Folketallsøkningen måtte føre til et voldsomt press på jordressursene i ei bygd som Heidal, som hadde landbruket som

eneste næringsvei. Husmannsvesenet nådde derfor toppen samtidig som folkemengden var på sitt største.

TAB 3.3.1 : ANTALL HUSMENN PR. BRUK I 1865.

<u>OMRÅDE</u>	<u>ANT. HUSMENN</u>	<u>ANT. BRUK</u>	<u>HUSMENN PR. BRUK</u>
Nordre Gudbrandsdal	1759	1519 ¹⁾	1,2
Heidal	142	61	2.3

1) Samlet antall gardbrukere (selveiere), forpaktere, bygselmenn og leilendinger.

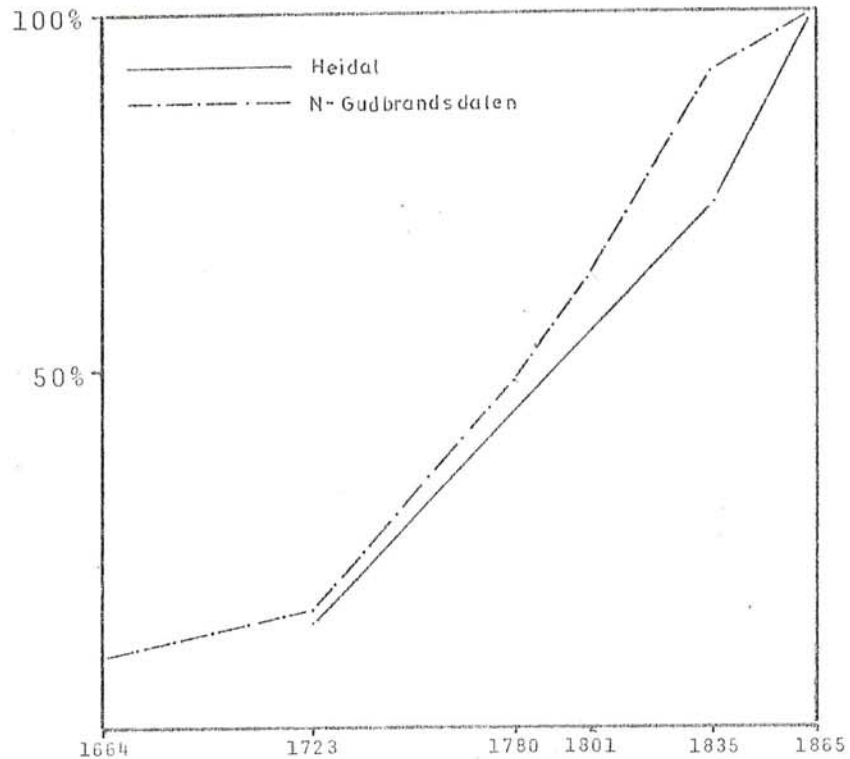
Kilder : Sæland (1910) s 40.
Folke- og jordbrukstellinga 1865.

Sammenlignet med gjennomsnittet for Nord-Gudbrandsdalen, var det i 1865 mange husmenn pr. bruk i Heidal - jfr. TAB. 3.3.1. Dette året var det i gjennomsnitt 2,3 husmenn pr. bruk i Heidal, mens forholdstallet var 1,2 for hele Nord-Gudbrandsdalen. Brukstallet i Nord-Gudbrandsdalen er trolig noe for lavt (jfr. merknad til TAB. 3.3.1), men forskjellen er likevel tydelig nok.

Den relative utviklinga av husmannsvesenet fram til 1800 synes tilnærmet lik for Heidal og Nord-Gudbrandsdalen (jfr. FIG. 3.3.3). Fra 1800 fram til 1835 må stigningen imidlertid ha vært relativt større for Nord-Gudbrandsdalen for deretter å avta til tallet på husmenn nådde toppen i 1865. Det er derfor særlig mellom 1800 og 1865 at utviklinga i Heidal skiller seg ut i forhold til gjennomsnittet for Nord-Gudbrandsdalen. Dette forholdet må for størstedelen ha sin årsak i den ulike folkeøkningen i denne tidsperioden. (Jfr. TAB. 2.4.1). Heidal hadde en økning på 47,4%, mens hele Nord-Gudbrandsdalen hadde en økning på 28,7%.

TAB. 3.3.1 viste at antall husmenn pr. bruk var nesten dobbelt så stort i Heidal som i hele Nord-Gudbrandsdal. Sammenholder vi dette med den relative utviklinga av tallet på husmenn (FIG. 3.3.3), tyder det på at forholdet mellom Heidal og Nordre Gudbrandsdalen i 1865 ikke skiller seg vesentlig ut fra det som måtte ha vært forholdet tidligere. Vi må derfor kunne si at tallet på husmenn i Heidal må ha vært forholdsvis større gjennom

FIG.3.3.3: HUSMANNSVESENETS RELATIVE UTVIKLING;1664-1865 (1865=100%)

Kilder: Kleiven, 1916, s. 151.

Matrikkelen 1723.

Folke- og jordbrukstellingene 1835 og 1865

TAB 3.3.2 : HUSMENN 1664 - 1865.

ANTALL OG I PROSENT AV HUSMENN I 1865

	<u>1664</u>	<u>1723</u>	<u>1780</u>	<u>1801</u>	<u>1835</u>	<u>1865</u>
<u>ANTALL</u>						
Nordre Gudbrandsdal ¹⁾	170	295	845	1097	1614	1759
Heidal		21			104	142
<u>PROSENT AV HUSMENNENE I 1865</u>						
Nordre Gudbrandsdal	9.7	16.8	48.0	62.4	91.8	100
Heidal		14.8			73.2	100

1) Tallene er delvis beregnet da det er felles oppgaver for Nord- og Sør-Fron. Korrigert etterforholdet mellom folkemengdene i de to herreder.

Kilder : Helland (1913) Del 2, s 291, Kleiven (1916) s 151, Sæland (1910) s 40. Matrikkelen 1723. Folke- og jordbrukstellingene 1835 og 1865.

hele "husmannsperioden" fram til 1865.

Det kan være vanskelig å påvise årsakene som førte til husmannsvesenets spesielt sterke stilling i Heidal. Folkemengde, eiendomsforhold (garddeling) og naturforhold er her blant de viktigste faktorer. Vi kjenner ikke til folkemengda i Heidal før 1835, men dersom vi bruker talloppgavene for Vaage herred, har det vært en folkeøkning på 130,3% i tidsrommet 1769-1865 (Helland, 1913, Del 2, s. 294). Tilsvarende økning for Nord-Gudbrandsdal er på 108,3% (jfr. TAB. 2.4.1). Av 3.2 gikk det fram at det hadde vært mindre garddeling i Heidal enn i fogderiet forøvrig. Det kan derfor synes som om mindre garddeling (større gardar) og større befolkningsøkning er faktorer som har ført de forholdsvis mange husmenn i Heidal.

Vi har ikke noen spesielle opplysninger om husmannsvilkåra i Heidal. Det er rimelig at disse må ha variert over tid, alt etter behov og press. Skappel (1922, s. 113) oppgir imidlertid for flere av Gudbrandsdalsbygdene to bestemmelser i husmannskontraktene som kjennetegner de to utviklingstrinnene i husmannsvesenet. Den første angir en bestemt arbeidsmengde husmannen skulle utføre. En bestemmelse som denne må være fra tiden før husmannen ble nødvendig som arbeidshjelp. Den andre bestemmelsen som må være nyere, medførte at husmannen måtte arbeide på garden når bonden forlangte det. Dette kom som et tillegg til den eldre bestemmelsen.

Noen oppgaver over størrelsene på husmannsplassene finnes ikke. Vi har imidlertid navnelister over husmannsplassene i 1865, som har gjort det mulig å lokalisere den del av husmannsplassene geografisk som i dag er særskilt skyldsatte bruk. Det er derfor mulig å få et vist inntrykk av lokaliseringa av husmannsplassene i 1865. (Jfr. FIG. 3.3.4).

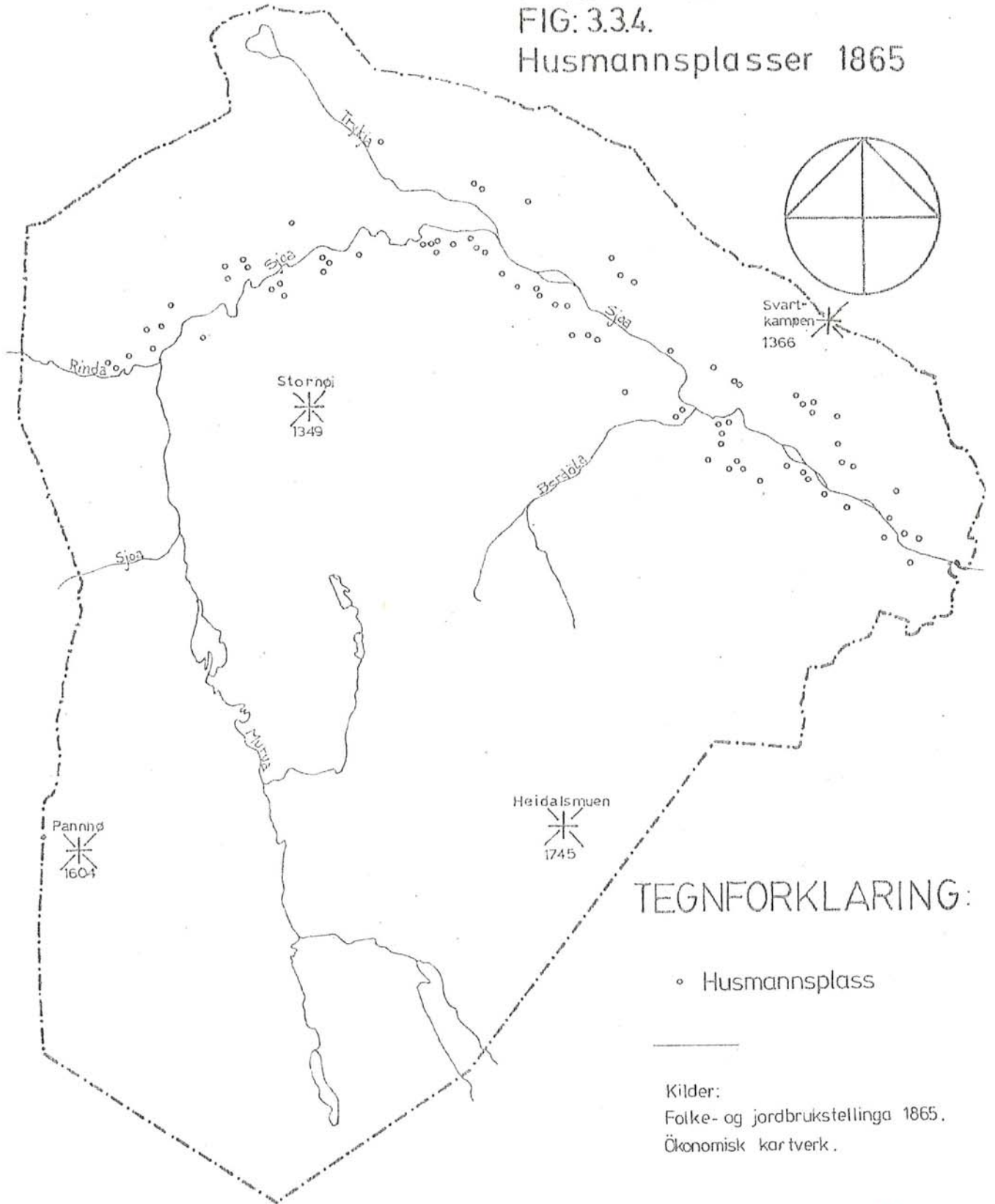
På samme måten som for resten av bebyggelsen, er den største lokaliseringsfaktor elva. Hovedtyngda av plassene er å finne på baksida. De følger Sjoa oppover hele dalen til Harerusten. Husmannsplassene på solsida, med unntak av i Skogbygda, ligger nesten samtlige høyere oppe i lia enn resten av bebyggelsen.

Husmannsplassene på solsida i Skogbygda hørte alle under Bjølstad. Bjølstad hadde på det meste 25 husmannsplasser, som utgjorde flere grender. Særlig Rindhølgrenda skal være ei typisk husmannsgrend. (Horgen, 1977 s. 2).

HEIDAL i SEL

FIG: 3.3.4.

Husmannsplasser 1865

Målestokk ca 1:115 000

TEGNFORKLARING:

◦ Husmannsplass

Kilder:

Folke- og jordbrukstellinga 1865.
Økonomisk kartverk.

*nr 79 sk.v. 142
i dag mest
skipsstasjon
se s. 45*

Av dette kan vi slå fast at husmannsplassene først og fremst var å finne på de produksjonsmessig vanskeligste områdene.

3.4. Arealbruk.

3.4.1. Innledning.

Nesten all næringsvirksomhet i Gudbrandsdalen var fram til 1850 knytta til landbruket. Ifølge folketellingen av 1825 bodde det da 27 000 mennesker i Gudbrandsdalen. Av disse lot 542 seg registrere som "haandværkere" og kun 2 som "køpmænd". (Ramberg m.fl., 1974, s. 147). En kan gå ut fra at i 1825 var minst 95% av befolkningen tilknyttet jord- og skogbruk; enten som gardbrukere, husmenn eller tjenestefolk. På grunnlag av folketellingsoppgaven for 1865 er det beregnet at 18 000 av 25 100 personer i Nord-Gudbrandsdalen var knyttet til "landbonæring med fisken og jakt". (Sæland, 1910, s. 39).

Ikke alle arealutnyttingsmåter som vi i dag forbinder med landbruket, har til enhver tid vært like viktige. De første mennesker som søkte til Gudbrandsdalen livnærte seg for en stor del av jakt, fiske og fangst. Alt i vikingtida var jordbruket blitt hovednæringsvei, selv om veiding stadig spilte en stor rolle. Når det her tales om jordbruk, menes det i første rekke husdyrbruket. Rett nok har også åkerbruket vært en svært viktig næringsvei i Nord-Gudbrandsdal. Men husdyrbruket har alltid vært den viktigste del av jordbruket i dette området.

Skogen begynte man tidlig å utnytte til bygnings- og gjerde-materiale. Man må likevel si at skogen i første omgang ble nyttet kun til jordbruksdrifta - f.eks. til brensel ved ysting. Det var først omkring år 1700 at skogen fikk selvstendig verdi. Da ble det aktuelt med salg av tømmer ut av området.

Heller ikke etter 1700 har de nevnte utnyttingsmåter representert bygdas inntekter i noe fast verdiforhold. Generelt kan man si at husdyr- og sæterbruk alltid har vært viktigste inntektskilde, og at jakt og fangst etterhvert har fått stadig mindre selvstendig betydning. Når det gjelder åkerbruket og skogbruket, har betydningen variert ganske mye opp gjennom tiden. I perioder med høg tømmerpris har skogen utgjort en betydelig

bi-inntekt, mens den i andre år har stått urørt. Åkeren fikk stadig større betydning i de siste årene fram mot 1850.

3.4.2. Husdyrbruk og sæterdrift.

Opprinnelse.

Husdyrbruket i Norge har like lange tradisjoner som den faste bosetningen. Arkeologer har funnet ut at storfe og korn hørte med til jordbrukskulturen helt fra begynnelsen. Sau og hest kom med i bronsealderen (1500 - 500 f. Kr.).

Om opphavet til sætertradisjonene har det vært større diskusjon. De første landbrukshistoriegranskerne påsto at sæterdriften oppsto fordi kyrne søkte så langt vekk fra garden slik at det ble tungvint å føre dem hjem hver kveld. Nyere undersøkelser har imidlertid vist at sæterbruket er like gammelt som storfeholdet, og at flyttingen kan sees på som en rest av nomadelivet. (Reinton, 1961, s. 2-4).

Husdyr og åker.

Det er egentlig ikke korrekt å skille husdyrbruket fra åkerbruket, da disse to utnyttingsmåter alltid har vært nært knyttet til hverandre. Husdyra var en betingelse for å holde åkeren i hevd. Omvendt har en del av husdyrføret kommet fra åkeren. Husdyrbruket har likevel alltid vært den viktigste del av jordbruket i Nord-Gudbrandsdalen.

Grunnlaget for husdyrbrukets store betydning i Nord-Gudbrandsdal, finner vi i de store fjellviddene som gardene her har kunnet nyttiggjøre seg. Her hadde man beiteområder, muligheter for sankning av "attåtfór" og etterhvert også engslåtter. (Sæland, 1910, s. 57-59). Derfor kunne man fø mange flere kyr på gardene enn åkerarealet skulle tilsi. Forholdet mellom utsæd og antall storfe gir et godt bilde av husdyrbrukets betydning i Nord-Gudbrandsdal:

TAB 3.4.1 : ANTALL TØNNER UTSÆD PR. 100 STORFE 1665-1865.

<u>OMRÅDE</u>	<u>1665</u>	<u>1723</u>	<u>1835</u>	<u>1865</u>
Hele landet	46	53	66	61
Kristians amt	26	33	52	55
Gudbrandsdalen	22	27	53 ¹⁾	40
Heidal	-	21	32	35

1) Beregnet tall - noe usikkert.

Kilder : Aschehoug (1890) s 85, Helland (1913) Del 1,
s 566, Skappel (1903) s 9.
Folke- og jordbrukstellingene 1835 og 1865.
Amtmennenes beretninger 1860 - 65. Matrikkelen 1723.

Ser vi på situasjonen for Gudbrandsdalen i 1723, gikk det her ca. 4 storfe pr. tønne utsæd. Landsgjennomsnittet var ca. 2 og gjennomsnittet for Kristians Amt ca. 3. I Heidal var dette forholdstallet ca. 5. Dette viser den sterke stillingen til husdyrbruket i Gudbrandsdalen. Og i Heidal må husdyrbruket vært av enda større betydning. Dette forholdet har trolig sammenheng med beitekvaliteten. Fjellene på vestsiden av hoveddalføret er frodigere enn de på østsiden. (Sæland, 1910, s. 57-58).

Forholdet mellom åker og husdyr er nevnt allerede i våre første kjente lover. Både Frostatingsloven og seinere Landsloven hadde bestemmelser om at leilendingen pliktet å holde et visst antall kyr i forhold til åkerarealet. Størrelsen på dette forholdstallet er av Aschehoug (1890), på grunnlag av opplysninger i Frostatings- og Gulatingsloven, beregnet til 2 kyr pr. tønne utsæd. Hensikten med dette påbudet om husdyrhold var å forhindre leilendingen fra utpining av åkeren. Man skulle sikre at det ble tilført en viss gjødselmengde pr. år. (Helland, 1913, Del 3 s. 489). I Gudbrandsdal ser vi at man har det doble antall kyr pr. tønne utsæd enn det påbudte minstetall. En skulle derfor kunne tro at gjødslingen av åkrene var svært god i dette distriktet. Men langt opphold på sætra og ofte dårlig ivaretaking av gjødsla gjorde at man ikke fullt ut fikk utnyttet den til åkeren.

Fór og fórtilgang.

Tveite (Udat., s. 30) mener at vinterfóringa var minimumsfaktoren i husdyrbruket over storparten av landet. Dette var i hvert fall tilfelle i Nord-Gudbrandsdal. Beiteområdene kunne fø et nesten ubegrenset antall kyr gjennom sommersesongen. Men engdyrkinga var ennå ikke utviklet i Nord-Gudbrandsdalen fram til 1850. Grasfóret ble derfor å høste på den naturlige enga, på utslåttene i utmarka og etterhvert også saterlökkene på fjellet. Sanking av "attåtfór" var likevel helt nødvendig for å livberge buskapen over vinteren. Fra fjellet og skogen hentet man lav, "måså", ris, bar, lauv og skav (de. bark av lauvtrær). Dessuten ble agner og hestemøkk utnyttet som hjelpefór (Wekre, 1970, s. 12). Ødegaard (1918, s. 175) oppgir at det i Gudbrandsdalen ble brukt omlag 2 lass "måså", 2 lass ris og en del lauv til hvert naut om vinteren. Når vi vet at f.eks. Slette hadde 92 storfe ved tellinga i 1835, skjønner vi at det ble et betydelig antall lass som måtte framkjøres; ofte også over lange avstander.

Fra midten av 1600-tallet ble det mer og mer vanlig å skaffe en del av vinterfóret fra slåtteløkker i utmark og på sater. Etter matrikkelen fra 1668 var det imidlertid kun 4 Heidals-garder som betalte "engskatt" for slåtteløkker i allmenningen. (Isachsen, 1939, s. 223). Fram til 1800 hadde dette tallet steget noe. - I fogd Lyngs beskrivelse er 11 gardar oppført under "avgifter av Engesletter". (Lyng, 1800-01, s. 69-70). Dette tallet synes ikke stort, men det må her bemerkes at det for et stort antall slåtteløkker trolig ikke ble svart avgift. (Isachsen, 1939, s. 221-223). Engskatten var ikke stor - bare 2 shilling pr. høyllass. Når Lyng opplyser at den totale engskatt i Murudlaen var 56 shilling kan vi likevel ikke trekke slutningen at det fra allmenningen ble høstet 28 lass høy. Engskatten var ganske sikkert for lavt ansatt, og det totale antall høyllass en god del større.

Det gjaldt å berge så mange dyr som mulig gjennom vintersesongen. Den ekstra kua en klarte å fø, krevde ikke forhøyet arbeidsinnsats i samme forhold som inntekten økte når kua kunne selges neste høst. Den siste kua representerte altså den største "nettoen". Det er derfor ikke å undres på at bøndene satset på et stort antall dyr, og heller sultefóret buskapen på grensen av det forsvarlige. Det finnes tallrike beretninger fra embetsmenn på 1700- og 1800-tallet, som klager over at bøndene holder

altfor mange husdyr i forhold til fórtingangen. Beretningene forteller om trange og mørke fjøs, svak fóring, dårlig fórkvalitet (eks. frosset grantrær til sauer), og som resultat av dette - år da en stor del av buskapen strøk med på grunn av underernæring. (Johnsen, 1919, s. 384 og Ødegaard, 1918, s. 175-177).

Svak vinterfóring og utstrakt bruk av "attåtfór" var to av de virkemidler bøndene hadde for å utnytte den rike beitetilgangen best mulig. Andre muligheter var bortsetting av dyr til folk som hadde god tilgang på hjelpefór, og å sørge for at kyrne alltid ble vårbære. De som hadde sæter i privatmark, kunne dessuten ta inn andre kyr om sommeren, der dette ikke var til fortrenghet for andre sætrende.

Det var også andre enn bøndene som visste å utnytte fjellbeitene. Driftekares trafikk har tradisjon langt tilbake i tiden. Dette var folk som kjøpte ungdyr rundt omkring på gardene og lot dem feite seg på fjellbeite over sommeren. Om høsten ble så feet drevet til et sted hvor det kunne slaktes og selges. (Wekre, 1970, s. 13).

Beiting og sæterbruk.

I dal- og fjellbygdene var sæterdriften en nødvendighet for å opprettholde fast bosetting. Både topografi og eksposisjon kombinert med bruken av jorda til åker, gjorde at husdyrene måtte fjernes fra garden om sommeren.

I tråd med dette inneholdt våre første lover bestemmelser om beitetid i felles heimemark. Ingen måtte ha dyr gående i heimhagen etter at de andre hadde flyttet på sætra. Heller ikke kunne noen føre buskapen heim fra fjellet tidligere enn 14. august; det var i så fall "grasran" og forbudet med straffean-svar. (Tveite, Udat., s. 30).

I mange fjellbygder, deriblant i Nord-Gudbrandsdalen, kunne hver gard ha flere sætre. Mange historikere har forsøkt å finne fram til hvorfor man hadde mange sætre, og hvordan disse ble utnyttet. Det har imidlertid vist seg vanskelig å sette opp generelle regler. Stor høgdeforskjell og ujevn avsmelting i fjellet har helt sikkert hatt betydning for etablering av både vår-, sommer- og høstsætre.

Begrepene "heimsætre" og "vårsætre" brukes ofte om hverandre. Opprinnelig har dette trolig vært to adskilte sætre. De egentlige heimesætrene lå svært nær gardene. Seinere er imidler-

tid disse i stor grad gått over til å bli selvstendige bruk, slik at de egentlige vårsætrene ble første stopp i sæterflyttingen.

Fra vårsætrene ble så buskapen flyttet til sommersætrene (langsætrene). Flyttemønsteret kompliseres imidlertid av at enkelte garder hadde vårsætre i samme område som andre hadde sommersætre. Dette har ofte vært opprinnelige sommer-beiteområder. Sammenblandingen har skjedd ved at enkelte garder har tatt seg ny sommersæter, og latt den gamle sætra bli ny vårsæter eller "kvilingsæter". Havningen rundt sæterlaga var felles, så dette betydde ikke at disse gardene flyttet til sine "vårsætre" tidligere enn andre garder gjorde til sommersætrene i samme område. (Isachsen, 1939, s. 218-219).

Situasjonen blir ikke enklere når vi tar med at enkelte garder hadde egne sætre for hvert dyreslag. Eksempelvis hadde Bjølstad én sæter for geit, én for ungdyr og én for mjølkekyr, foruten vår- og høstsæter. (Horgen, 1977, s. 2). En skjønner derfor at ulikt antall sætre og "begrepsforvirring" med hensyn til benevnelsen, gjør det vanskelig å trekke opp generelle mønstre for flyttingen og de enkelte sæterperioders lengde.

I Heidal hadde de fleste garder sine opprinnelige heimesætre i lauvskogbeltet på solsida av dalen. I hvert fall gjaldt dette ganske generelt for gardene i Øvre Heidal og Skogbygda. De siste hadde heimsætrene i Lustermorken, men måtte flytte fra disse i 1761 etter å ha tapt en rettsak mot enka på Bjølstad, Mari Ivarsdatter fra Kleppe. (Wekre, 1970, s. 12).

Murudalen har fra gammelt av vært heidølenes vår- og sommersæterområde. I forbindelse med fogd Lyngs allmenningsbeskrivelse fra 1800 finner vi en fullstendig oversikt over de sætre som ble benyttet av heidalsgarder:

<u>Sätrenes Navne</u>	<u>Garde, som der sätre</u>	<u>De sätrendes Antal</u>
-----------------------	-----------------------------	-------------------------------

Muru- og Mæringsdalens Alminding:

1. Vaalboe.....	No.121 Ellingsbøe	1
2. Hoelsäter...	No.112 Hoelen, 111 Fjerdingsgren....	2
3. Lurvedlien..	No.110 Stene, 114 Aaseng og 117 Præstegarden.....	3
4. Staaen.....	No.117 Præstegarden, 119 Kruke, 120 Herringstad og 122 Steenfindsbøe..	4
5. Muglien.....	No.123 Ekre, 125 og 129 Fougstad 3 Opsiddere, 130 Horgen, 132 Slette, 133 Lien og 135 Bilben	8

Langmarkens Alminding:

11. Kaggerud- säteren.....	No.111 Fjerdingsgren, 112 Hoelen, 113 Kaggerud, 115 Rudi og 118 Harrildstad	5
-------------------------------	---	---

(Lyng, 1800-1801 s 63 og s 70)

Tilsammen er det nevnt 6 säterområder hvorav det ene ligger såvidt inn i Langmarkens allmenning. Antall säterbrukende er tilsammen 23, men 3 gardar (Holen, Fjerdingsgren og Prestgard) står oppført med 2 sätre slik at det totale antall gardar som har säterrett i allmenningene er 20. De gardar vi her savner er alle allmenningsgardene og Bjølstad, Harlaug, Ro og Espelund. De siste hadde imidlertid alle sätre utenfor allmenningen - Bjølstad i Lusätermarka og ved Bjølstadvatnet, Harlaug på Kvernbrusäter, mens Ro og Espe hadde sätre på nordsida av dalen. På Kvernbrusäter fant vi foruten Harlaug også Harildstad, Ellingsbø og Ekre. Som vi ser er det de fleste gardar som hadde sommersäter i allmenningsområdet, enkelte hadde også egen vårsäter. Om vi tar med heimsätrene på solsida, kan vi gå ut fra at omkring 1800 hadde de fleste gardene 2, enkelte også 3 eller flere sätre i bruk.

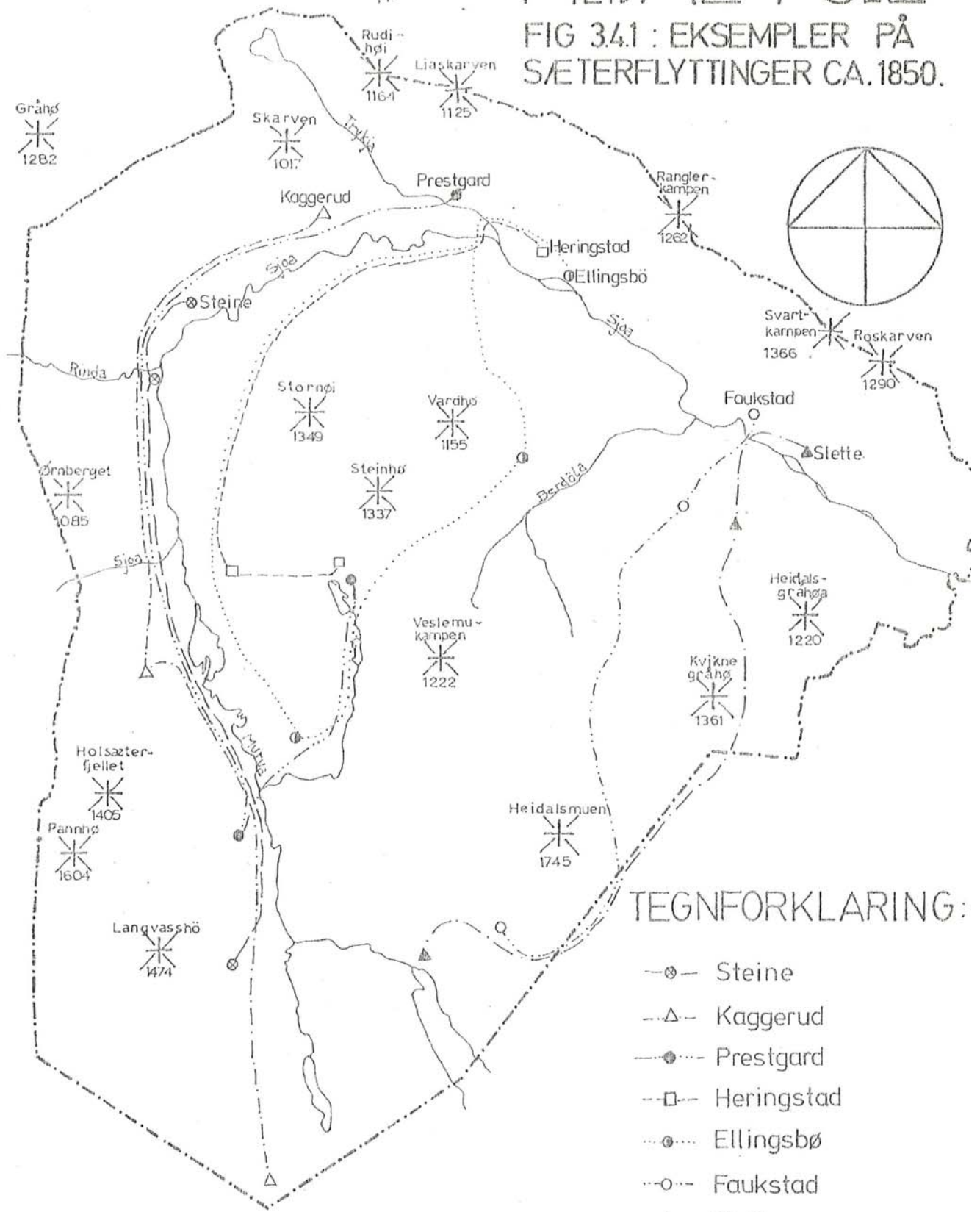
Kaggerudsäteren i Langmorkje ble bygslet i 1768, og var et resultat av prosessen med enka på Bjølstad. Som vi ser er det 3 skogbygdgardar som sättrer der i 1800. I 1812 fikk også garden Harlaug säterrett her, men i 1843 ble ikke bygselsedlene fornyet og området ble utlagt til allmenning igjen. (Tank, 1923, s. 152-153).

På FIG. 3.4.1 har vi tegnet inn noen eksempler på säterflyttingar slik vi tror de må ha funnet sted omkring 1800-1850.

Det var stor ekspansjon i säterbruket på 1700- og 1800-

HEIDAL i SEL

FIG 3.4.1 : EKSEMPLER PÅ SÆTERFLYTTER CA. 1850.

TEGNFORKLARING:

- ⊙— Steine
- Δ--- Kaggerud
- Prestgard
- Heringstad
- ⊙--- Ellingsbø
- Faukstad
- ▲--- Slette

Målestokk ca 1:115 000

tallet. I denne perioden ble det ryddet mange nye sætre foruten at de gamle ble delt. Sammenhengen mellom sæterekspansjonen og nyrydning/garddeling er klar. De store sæterlaga oppsto i denne perioden, og i kjølvannet fulgte strid og rettsaker, men også et samarbeid som etterhvert tvang seg fram. (Reinton, 1961, s. 229-307).

Ved hjelp av fogd Lyngs beskrivelse kan man gjøre seg opp en mening om situasjonen i Heidal omkring år 1800. Det ser imidlertid ikke ut til at det har vært en tilsvarende ekspansjon i sæterbruket her. Dette har selvfølgelig sammenheng med at garddeling var lite utbredt. I 1802 var det i dalen 34 særskilt skyldsatte bruk, mens tallet i 1665 var 28. Utviklingen stemmer for såvidt godt overens med den en finner i Ottadalen: "I Vågå, Lom og Skjåk i Gudbrandsdalen var det etter måten lite sæterdeling, heiter det; det heng saman med at der óg var lite av garddeling". (Reinton 1961 s. 251).

Få nye sætre fram til 1800 kan imidlertid ikke tas som tegn på at sæterbruket i denne perioden har stått i stampe. Den før omtalte prosess om sæterrett i Lusätermarka i 1761, antyder at det begynte å bli trangt i enkelte sæterområder også før 1800.

Etablering av sæterlag er mange steder som et resultat av ekspansjonen. I Nord-Gudbrandsdal inkludert Heidal, synes det imidlertid som om gardene allerede før ekspansjonstiden hadde anlagt sætrene i grupper. Det var her praktisk hensyn som felles vern mot rovdyrene o.l. som spilte inn. (Reinton, 1961, s. 246 ff). Inngåelse av kontrakter om utnyttelsen av beiteområdene, blir også sett i sammenheng med ekspansjonen i sæterbruket. (Reinton, 1961, s. 307). I 1837 undertegnet de fleste gardbrukerne i Heidal en kontrakt som bl.a. skulle forhindre at gardene tok inn leigekyr på sæter i allmenningen. (RT 1887, s. 370).

På FIG. 3.4.2. har vi inntegnet tidligere og nåværende sætre i Heidal. I alt har vi registrert ca. 100 stk., alle disse har selvsagt ikke vært i bruk til samme tid. Selv om ikke antall sætre synes å ha økt i noen vesentlig grad, har utnyttingen av de enkelte sætre blitt bedre. Det ble holdt stadig flere dyr på sætrene, og man begynte også å skjøtte dyra bedre.

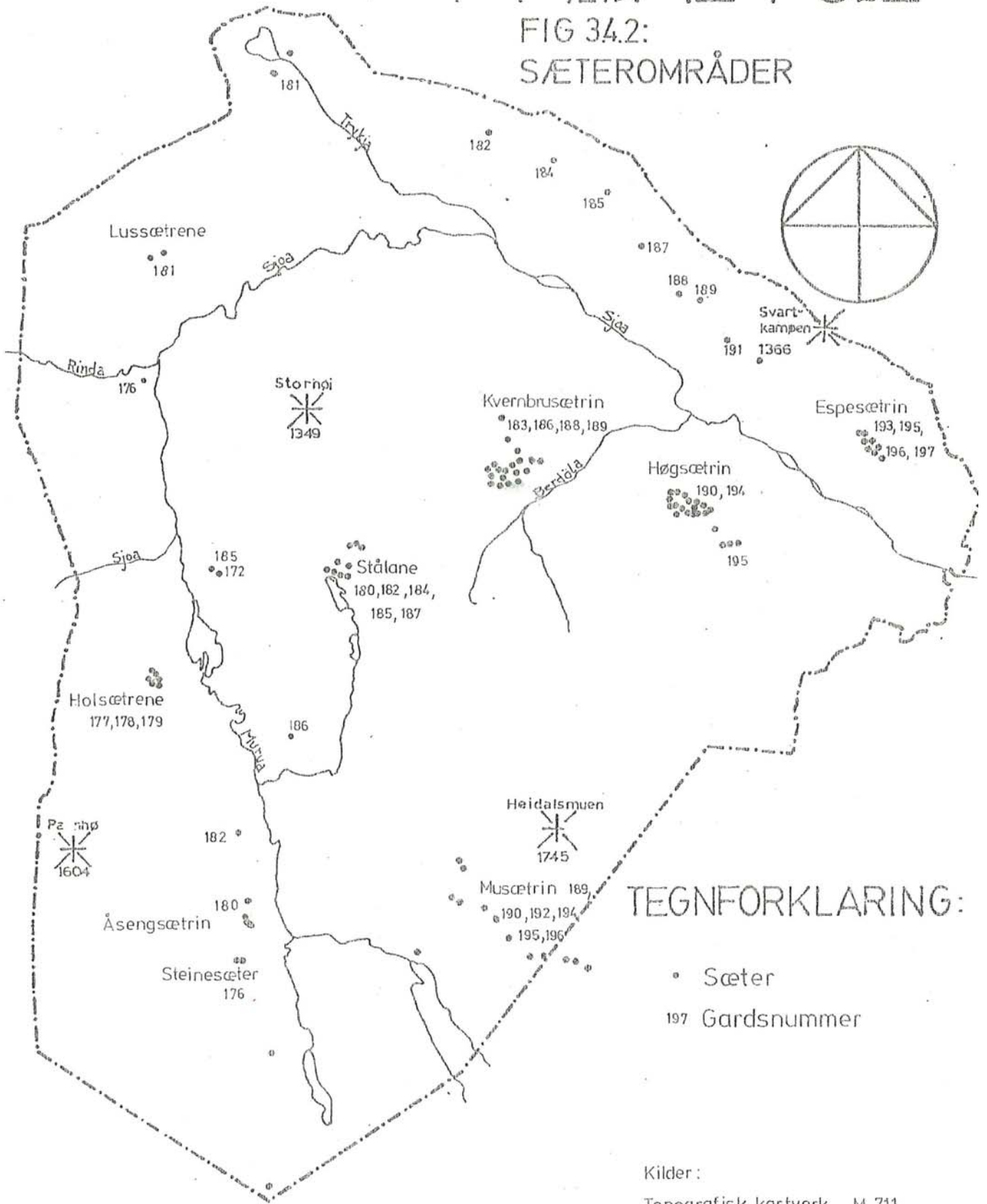
Større intensitet må imidlertid sees som en naturlig følge av den økning en hadde i folketall, antall grader og krøttertall i denne perioden.

Til sist skal en ta med noen ord om vintersættringa. Som

HEIDAL i SEL

FIG 34.2:

SÆTEROMRÅDER

TEGNFORKLARING:

- Sæter
- 197 Gardsnummer

Kilder:

Topografisk kartverk M 711
Økonomisk kartverk

Målestokk ca 1:115.000

omtalt i avsnittet om fôr og fôrtilgang, var det mange lass med "attåtfôr" som skulle kjøres til gards. De fleste ordnet seg slik at de lagret dette fôret på sætra fram til vinteren. Transporten ned til bygda skjedde først på vinterføre. Imidlertid fantes det en annen måte å nyttiggjøre seg dette fôret på. Ved å drive dyrene til sæters om vinteren, slapp man med mye kortere transport av mose, lav og ris; og alt høy fra sæterslåtter kunne utnytted på stedet. Mindre transportarbeid var i prinsippet grunnlaget for vintersættringen. En skjønner av dette at det var de bygdene som hadde lengst vei til sætrene og mye sæterfôr som helst drev med vintersættring. Mest utbredt var vintersættringen i Vågå, men også i andre gudbrandsdalsbygder har "vinterlego" hatt betydning. Siste gang det var praktisert i Heidal skal ha vært vinteren 1888-89. (Wekre, 1970, s. 12).

Vintersætringsperioden ble innledet i begynnelsen av november. Man sendte da til fjells hele buskapan unntatt de kyrne som trengtes til husholdningen hjemme på garden. Og "vinterlego" varte så lenge det var fôr på sætra - vanligvis til omkring kyndelsmess (2. februar). (Isachsen, 1939, s. 204-206).

Vintersætringsperioden gir oss et godt mål på hvor stor del av fôrtilgangen som kom fra fjellet. Tar vi med sommersættringens lengde, blir den samlede sætertida på ca. 7 mnd. Over halvparten av fôret (m. beite) må derfor ha blitt hentet fra fjellet. Dette skulle med all tydelighet vise den store betydning fjellet og sæterbruket må ha hatt for jordbruket i Heidal.

Husdyrholdets utvikling.

Av TAB. 3.4.1 så vi at husdyrholdet hadde en mye sterkere stilling i Gudbrandsdalen og Heidal enn i amtet og landet forøvrig. Men vi ser også at fra 1665 til 1865 økte utsæden i forhold til antall storfe. Åkeren ble viktigere denne perioden. Dette var en utvikling som ikke gjorde seg gjeldende bare i dette distriktet, men i hele landet. Årsaken ligger i den store befolkningsøkningen. Økt tilgang på arbeidskraft gjorde at man la om til mer arbeidsintensiv produksjon. (Tveite, Udat. s. 98 og 101-102).

Dette betyr ikke at husdyrholdet stagnerte eller gikk tilbake. Følgende oversikt over husdyrantallet i 1723-1865 skulle vise det:

TAB 3.4.2 : UTVIKLINGEN AV HUSDYRHOLDET 1723 - 1865.

ANTALL OG PROSENTVIS ØKNING,

	ANTALL			PROSENTVIS ØKNING	
	<u>1723</u>	<u>1835</u>	<u>1865</u>	<u>1723-1835</u>	<u>1835-1865</u>
<u>GUDBRANDSDALEN</u>					
- Storfe	25983	27664	47529	6.5%	71.8%
- Hester	4092	4730	6795	15.6%	43.6%
- Sauer	30702	36717	62777	19.6%	71.0%
- Geiter	7207	9336	28242	29.5%	202.5%
- Svin	-	2618	4293	-	64.0%
<u>HEIDAL</u>					
- Storfe	615	903	1383	46.8%	53.1%
- Hester	127	137	198	7.9%	44.5%
- Sauer	991	1092	2367	10.2%	116.8%
- Geiter	19	279	895	1368.4%	220.8%
- Svin	-	52	73	-	40.4%

Kilder : Helland (1913) Del 3, s 566. Matrikkelen 1723.
Folke- og jordbrukstellingene 1835 og 1865.

Tabellen taler forsåvidt for seg selv. En ser at antallet av de viktigste husdyr, som storfe og sau er omlag fordoblet i denne perioden, og at størstedelen av økningen kom i periodens siste del.

De lokale skilnader er mest iøynefallende i tiden mellom 1723 og 1835. Storfetallet har økt mye sterkere i Heidal enn i Gudbrandsdalen totalt, mens hest og sau har vist en noe mindre økning enn gjennomsnittet. Før en går videre kan det imidlertid være interessant å se på forholdet mellom folketall og husdyrtall i disse områder:

TAB 3.4.3 : FORHOLDET MELLOM HUSDYR OG FOLKETALL 1835 OG 1865.

OMRÅDE	1835			1865		
	BEREGN. KYR ¹⁾	FOLKE-TALL	KYR PR. PERS.	BEREGN. KYR ¹⁾	FOLKE-TALL	KYR PR. PERS.
Gudbrandsdalen	46 109	40 631	1.13	78 435	50 928	1.54
Heidal	1 432	1 028	1.39	2 359	1 515	1.56

1) 1 kuenhet = 1 ku, $\frac{1}{2}$ hest, 6 sauer, 6 geiter, 2 svin

Kilder : Helland (1913) Del 1, s 566 og Del 2, s 293.
Folke- og jordbrukstellingene 1835 og 1865.

Det finnes ikke sikre oppgaver over folketallet i distriktet i 1723. Men om man interpolerer mellom de tallene en har for 1665 og 1769, vil en finne at det i Gudbrandsdalen var ca. 20 kuenheter pr. person i 1723. For Heidal blir tallene enda mer usikre. Men om en foretar en lignende interpolering mellom de oppgitte tall for Vaage tinglag og setter Heidal befolkning lik 20% av dette innbyggertallet, vil en komme fram til et innbyggertall i Heidal i 1723 på rundt 510. (I hele perioden 1850-1910 hadde Heidal mellom 18.7 og 20.7% av tinglagets befolkning). Forholdet mellom kuenheter og beregnet folkemengde blir da for Heidals vedkommende ca. 2.0 kuenheter pr. person i 1723 - altså samme forholdstall som for hele Gudbrandsdalen.

Når en ser på forholdet mellom husdyr og folketall kan en slå fast at det har vært en stor relativ tilbakegang for husdyrholdet i tidsrommet 1723 til 1835 - fra 2.0 til 1.13 kuenheter pr. person for hele Gudbrandsdalen. For Heidal har imidlertid ikke tilbakegangen vært like stor. Det er her i større grad holdt på husdyrbruket.

Om en skal oppsummere de viktigste opplysninger en kan få fra tabellen 3.4.1, 3.4.2. og 3.4.3., må en først fastslå at det er nær sammenheng mellom folketalls-, husdyrtalls- og utsædsøkningen. I perioden 1723-1835 finner det sted en kolossal økning i korndyrkingen i Gudbrandsdalen. Husdyrholdet får relativt mindre betydning. Også i Heidal finner vi denne utviklingen, men ikke i like sterk grad som i hele dalen. I tiden 1835-65 holder denne utviklingen fram i Heidal, men nå med mindre hastig-

het. Av TAB 3.4.3 ser vi at antall kuenheter pr. person har steget i dette tidsrommet. Til tross for denne økningen har husdyrbruket likevel gått ned i forhold til åkerbruket (jfr. TAB. 3.4.1.). Ser en på hele Gudbrandsdalen har det også har skjedd en økning i antall kuenheter pr. person. Men i motsetning til i Heidal har det her også vært en økning av husdyrbruket i forhold til åkerbruket (jfr. TAB. 3.4.1). Dersom en hadde sett på situasjonen ca. 1850, ville trolig åkeren fortsatt hatt sin sterke stilling i forhold til husdyrene. Den største overgang tilbake til husdyrbruket fant sted etter 1850. (Jfr. også FIG. 2.6.2).

En tør på bakgrunn av dette fastslå at husdyrholdet har hatt større betydning i Heidal enn for gjennomsnittet av Gudbrandsdalen. Svingningen fra husdyrbruk til åkerbruk og tilbake til husdyrbruk har heller ikke vært så markert her. Det har vært en mer stabil økning av både husdyrhold og åkerbruk.

De viktigste husdyr.

En har tidligere bruket ordet "storfe" synonymt med "husdyr". Det er ingen stor feil som begås. Kua var det viktigste husdyret. Av det beregnede antall ku-enheter i TAB. 3.4.3 utgjør storfeet 60-65%. Størrelsen på gardene ble regnet etter hvor mange kyr de kunne fø, og den gamle skylda i Heidal er nesten uten unntak oppgitt i "huder og skind" (1 ku- eller oksehud = 12 kalveskind). For å avgjøre om noen husdyr har hatt større betydning i Gudbrandsdalen enn landet forøvrig, har en laget til følgende oversikt:

TAB 3.4.4 : HUSDYRHOLDET 1835. RELATIVE TALL

<u>OMRÅDE</u>	<u>STORFE</u>	<u>HESTER</u>	<u>SAUER</u>	<u>GEITER</u>	<u>SVIN</u>
Hele landet	100	17	161	29	12
Kristians amt	100	18	127	32	11
Gudbrandsdalen	100	17	133	34	9
Heidal	100	15	121	31	6

Kilder : Tveite (Udat.) s 104-105.
Amtmennenes beretninger 1830 - 35.
Folke- og jordbrukstellinga 1835.

Tabellen forteller oss at det i Gudbrandsdalen var litt flere sauer og geiter og litt færre svin enn i amtet totalt. Et for-såvidt ventet resultat, når en tar Gudbrandsdalens gode fjell-beiter i betraktning. For Heidal ser vi at det var relativt færre av både hester, sauer, geiter og svin. Tidligere har vi sett at husdyrholdet totalt var minst like utbredt i Heidal som i hele Gudbrandsdalen. Dette må bety at storfeet hadde en spesielt sterk stilling i Heidal - sterkere enn gjennomsnittet både i Gudbrandsdalen og Kristians amt.

Hesten ble nyttet som trekkyr både på åkeren og i skogen. Omkring på gardene i Gudbrandsdalen ble det imidlertid holdt langt flere hester enn åkerarealet og skogsdriften skulle tilsi. Årsaken var at det foregikk et utstrakt oppdrett av hester til salg.

Av TAB. 3.4.2 ser vi at sauen var det eneste husdyret som var tallrikere enn storfeet. I hele perioden 1723 til 1865 steg også saueholdet relativt i forhold til resten av husdyrholdet. Største del av stigningen finner vi etter 1835. Det er ganske naturlig at det i denne perioden ble satset på småfe da disse er nøysomme på vinterføret og utnytter fjellbeitene godt. En større satsing på småfe ser vi særlig godt av geitetallets stigning. En 3-dobling av antallet fra 1835-65 både i Heidal og hele Gudbrandsdalen.

3.4.3. Åkerbruket.

Fra gammelt av må det ha vært en utbredt kornavl i Gudbrandsdalsbygdene. Alt så tidlig som i 1750 skal Gudbrandsdalen ha utført en del korn. Denne utførselen var imidlertid avhengig av gode år. I dårlige år måtte det som regel innføres korn. (Skappel, 1904, s. 47). Likevel må kornavlen ha vært liten i forhold til husdyrholdet. Den dyrka jorda ble nytta fullt ut til kornproduksjon. Lokaliseringen var først og fremst betinget av forhold som høyde over havet, godt jordsmonn og tørt lende. Topografien i seg selv spilte ingen stor rolle. Redskapene var svært enkle, og når marka skulle ryddes for stein kunne det til og med være hensiktsmessig at jorda var noe brattlendt for på denne måten dra nytte av tyngdekrafta. De gamle åkerstykkene lå stort sett nedenfor den faste bebyggelsen. Åkrene fikk på denne

måten nyte godt av møkkasiget fra fjøset. (Berg, 1968, s. 42). Husdyrgjødsel var da også den eneste næringstilførsel jorda fikk. Ellers var det vanlig at åkeren ble delt i 4 skift - 1. år bygg, 2. år også bygg, 3. år vårrug og 4. år "attlegu" (brakk). "Attlegu" i Heidal, Sel, Vågå og Dovre var noe spesiell. Andre steder bruktes "svart attlegu", mens her ble ikke åkeren bearbeidet i det hele tatt. De åkerstykkene som lå brakk grodde derfor til med ugras som seinere ble høstet. Noen heldig løsning på ugrasproblemet kunne dette neppe være. (Sæland, 1910, s. 21).

Åkervatninga som var så utbredt i Nordre-Gudbrandsdalen, hadde liten utbredelse i Heidal. Det ble sagt i Heidal at jorda her ikke tålte vatning (Sæland, 1910 s. 19). Ellers er nedbøren her noe større enn i mange av de andre bygdene i Nord-Gudbrandsdalen.

Opplysninger om utsæden i Heidal finner vi blant annet i matrikkelen fra 1723 og i folke- og jordbrukstellingene. I 1723 var utsæden 128½ tønne - nesten alt bygg. (Jfr. TAB. 3.4.5).

TAB 3.4.5 : UTSÆDEN I HEIDAL 1723, 1835 OG 1865. TØNNER.

ÅR	RUG	BYGG	BLAND- KORN	HAVRE	TILSAMMEN KORN	POTET
1723	1	127,5			128,5	0,16
1835	2,2	274,8	12	1,0	290	0,30
1865	9,9	433,6	41,6	2,5	487,6	0,34

Kilder : Matrikkelen 1723.

Folke- og jordbrukstellingene 1835 og 1865.

Den dyrka jorda ble fullt ut nyttet til kornproduksjon. Derfor er størrelsen på utsæden et godt mål for det dyrka arealet. Etter opplysninger fra Herman Ruge som var prest i Slidre fra 1737 til 1763, ble det sådd 2 2/3 skjepper (48 l) bygg pr. da. Der jorda var godt gjødsel, ble utsæden redusert til 2 skjepper (36 l) pr. da (Helland, 1913, Del 1, s. 496). Ut fra dette skulle det dyrka arealet i Heidal i 1723 være mellom 370 og 500 da. (Ei tønne er her satt til 139 l).

Framover mot 1835 må det ha foregått en stadig utvidelse av kornarealet. Ved folke- og jordbrukstellinga i 1835 er utsæden av korn kommet opp i 290 tønner. I tillegg har potetdyrk-

inga fått et vist omfang - ialt er det satt 53 tønner. Det er rimelig å se denne økningen i sammenheng med det stigende folketallet. Anslagsvis må det ha vært minst 510 personer i Heidal i 1723. (Jfr. 3.4.2). Økningen i folketallet fram til 1835 (1028 pers. - jfr. TAB. 2.4.1) er derfor noe mindre enn stigningen i kornproduksjonen (125,7%).

Nyreisinga av gardar har i vesentlig grad stilmulert til oppdyrking. Men vi ser også at utsæden pr. gard økte i perioden 1723-1835. I 1723 var utsæden 4.6 tønner pr. gard, mens forholdet i 1835 hadde økt til 6.4 tønner.

Denne økninga i dyrka arealet måtte med datidens redskaper ha krevd atskillig arbeidsinnsats. Etter hvert som tallet på husmenn økte, var imidlertid garden sikra nødvendig arbeidshjelp. Det var i første rekke husmennene som utførte nydyringsarbeidet.

I 1835 kan man gå ut fra at det har vært en begrenset utførsel av korn fra Heidal i likhet med de andre bygdene i Gudbrandsdalen. Eksporten gikk særlig til Folldal, Østersalen og tildels Røros. På 1850-tallet kunne det vinterstid gå opp til 1000 hester med kornlass over Venabygd til Røros. I en søknad til amtet om tilskudd til bygging av kvilebu på Venabuffjellet, blir det opplyst at denne korneksporten omfatter så og si alle bygdene i dalen. (Ramberg, m.fl. 1974, s. 134).

Etter hvert som kornhandelen ble viktigere, økte også kornarealet. Ved folke- og jordbrukstellingene i 1865 er den totale kornutsæden i Heidal opplyst å være 487,6 tønner, alt vesentlig bygg. I tillegg har det vært en økning i utsæden av potet til 154 $\frac{3}{8}$ tønner. Kornarealet har altså hatt en økning på 68% på 30 år ved siden av den sterke økningen i potetarealet. I samme tidsrom har folketallet hatt en økning på 47,4% - jfr. TAB. 2.4.1. Kornhandelen må derfor ha hatt en forholdsvis stor betydning på første halvdel av 1800-tallet.

Kornhandelen fra Gudbrandsdalen nådde imidlertid en topp omkring 1850-60. Forberede kommunikasjoner førte til at østerdølene fikk billigere korn sørfra. Av FIG. 2.6.2. ser vi også at åkeren etter denne tida hadde stadig mindre andel av det totale jordbruksarealet.

3.4.4. Skogbruket.

For de første mennesker var skogen på mange måter mest en fiende. Det var vanskelig å ta seg fram i den, den hindret at husdyrene fikk beite og vanskeliggjorde oppdyrking. Flere steder ble skogen svidd av. Selv etter at trærne var fjernet, stod røttene igjen. Når en tenker på de redskaper som rydningsmennene hadde til disposisjon, forstår en at skogen var en betydelig hindring ved oppdyrkingen av landet. (Ramberg m.fl., 1974, s. 145).

Skogen var selvsagt ikke bare til plage. Tidlig lærte man seg å utnytte treet som til f.eks. bygningsmaterial. Det sies at da Erik Bjørnson kom til Bjølstad i 1430, var det første han gjorde å gå ut i skogen og hogge nytt hustømmer. (Hougen, 1968, s. 74). De fleste redskaper som ble benyttet på garden var helt eller delvis laget av tre, og all oppvarming skjedde med ved som brensel. Også for husdyrbruket har skogen hatt betydning. Ris og lauv i store mengder ble fraktet til garden og nyttet som tilleggsfôr i vintersesongen.

Nettopp det at alt som ble hentet i skogen skulle fraktes til garden, gjorde at man ikke kunne fjerne seg altfor langt fra bebyggelsen. Dette sammen med at ung skog ble hogd til brensel, gjorde at det i området rundt husa ofte ble avvirket mer enn tilveksten. Hogging i de mer fjerntliggende områder var lenge et "fritt gode". (Ramberg m.fl., 1974, s. 146).

Bygningstømmeret ble i første omgang nyttet helt, dvs. som rundtømmer, men etterhvert begynte man også å telje planker til golv o.l. Ved teljing fikk en imidlertid utnyttet tømmeret svært dårlig. Da oppgangssaga kom i vanlig bruk utover 1600-tallet, var det derfor et stort skritt mot en bedre utnyttelse av tømmeret.

Ifølge en fortegnelse over sagbruk i Vaage 1757, var det på denne tida 20 sager i tinglaget, derav 4 i Heidal. Dette ble betegnet som et relativt stort antall. Fortegnelsen gir også opplysninger om eier, plassering, skogens tilstand i området omkring saga, tillatt skur, og avgiften til statskassa. De 4 sagerne i Heidal var:

1. Bjølstad-saga som sto på odelsgrunn nær garden. Dette var den største saga med en tillatt skur på 180 bord av 3 tylvter tømmer pr. år.

2. Steinfjellsbø sag i Schieren.
"Odelsskog" i "passabel stand". Skurd: 120 bord eller 2 t. tømmer pr. år.
3. Faukstad sag i Bergdøla. Ny sag som tok tømmeret fra egen "odelsskog". Skurd: 120 bord av 2 t. tømmer.
4. Slette sag i Kjekslibekken. Eierene sagde til husbruk fra egen skog. Skurd: 60 bord av 1 t. tømmer.

Bjølstad- og Faukstad-saga var blant de få sagene i tinglaget som hadde jevn vassføring. De 2 andre hørte til de svært mange som bare kunne nyttes en kort tid hvert år - når vannføringen i bekkene var på det største. (Høgåsen, 1957, s. 123-127). Dette var et problem som også fogd Lyng pekte på i forbindelse med allmenningsbeskrivelsen år 1800:

"I disse Vanddrage gives ikke beqvemme Vandfald for Sauges Oprettelse, men vel i smaae til samme stødende Bække, men hvor der kun kunde skjæres i en kort Tid, og saalænge som disse Bække Vaar og Høst havde det til Skjørnelsen behøvende Vand". (Lyng, 1800-1801, s. 67).

Lenge før fogd Lyng foretok sin befaringsreise var imidlertid skogen begynt å få verdi som selvstendig salgsprodukt. Fra midten av 1600-tallet ble det vanlig med hogst og eksport av tømmer til England og Nederland fra kystbygdene i Sør-Norge. Etter som de kystnære distrikter ble uthogd for de grove dimensjoner, ble interessen mer og mer rettet mot de gamle skogene i innlandet. Fra Nord-Gudbrandsdalen kan en regne at det fra ca. 1720 ble vanlig med hogst av tømmer til salg. Det grøveste tømmeret var mest ettertraktet. I de tidlige delvis urørte skogene i Gudbrandsdalen, var tømmeret av grov dimensjon. Kvaliteten var også ypperlig. (Kleiven, 1916, s. 154).

På grunn av transporten var det heller ikke aktuelt å hogge små dimensjoner. Eneste transportmulighet var fløting, og de mindre trærne trakk svært fort vatn og sank.

I førstningen foregikk visstnok fløtingen ved at den enkelte skogeier fløtet sitt eget tømmer nedover hele Lågen; ofte også over Mjøsa til Minnesund. Dette var lite rasjonelt da tømmeret lett ble spredt, og den enkelte skogeier hadde heller ikke så store kvanta at det var praktisk med egen fløting. Derfor ble det ganske snart vanlig at skogeierne gikk sammen om fløtningen. Senere ble det mer vanlig at trelastoppkjøperne overtok tømmeret ved hovedvassdraget. (Ramberg m.fl., 1974, s. 146).

Trelasthandlerne nøyde seg ikke med oppkjøp av ferdig tømmer, de kjøpte også mye skog på rot og også hele eiendommer. (Ramberg m.fl. 1974 s. 122). I den store krongodsauksjonen i 1726 var tømmerhandlere fra byene rikt representert blant kjøperne. (Helland, 1913, Del 2 s. 191).

Uansett om salget skjedde som rotsalg eller tømmer ferdig til fløtning, så kom det store summer utenfra til bygdene i denne perioden. Kleiven uttrykker det så:

"Denne timberdrifta skapa til aa byrje med ei stor-tid i dølabygd, det kom strøymande inn reide pengar for den skogen, som førr hadde staat der og ikkje gjeve noko av seg, bøndane fekk det romslegar med pengar og mykje av det sylve, som det ei tid fanst noko av paa mest kvar gard, vart kosta i desse tidom". (Kleiven, 1916 s. 154-155).

Heidal har alltis vært blant de skogrikeste områder i Nord-Gudbrandsdal. Oversikter fra siste hundreårsskifte viser at en da regnet ca. 25% skog av hele herredets areal, mens gjennomsnitt for hele fogderiet var ca. 10%. (Jfr. 2.6). Skogen i Heidal er også i flere gamle kilder omtalt som "af god væxt", "væksterlig" osv. Mye god skog gjorde at Heidal var av de bygder som sterkest fikk merke "den nye tida" som tømnersalget førte med seg. De mange store og nye hus som ble oppført utover 1700-tallet, er tegn på en stadig økende velstand.

Velstanden ble imidlertid ikke alle tildel. Det var først og fremst storgardene med de største skogeiendommene som tjeneste på salget. De jordløse, heriblant husmennene, hadde ingen rett til å drive tømmerhogst til eget salg (Ramberg m.fl. 1974 s. 147). Det sosiale skillet mellom små og store bønder, og også mellom jordeiere og jordløse, ble i denne tiden forsterket.

Det grove tømmeret ble forholdsvis raskt avvirket i de lett tilgjengelige delene av heimrastene. I Heidal hadde man en frodig, skogkledd allmenning hvor gardene hadde hogstrett til husbehov. Men det var nesten umulig å avgjøre om noen av det tømmeret som ble solgt var hogget i allmenningsskogen.

Hogsttradisjonene i Murudalen har imidlertid ikke bakgrunn i mangelen på sagtømmer. Lenge før tømnersalgstida hadde heidølene hogd en del av sitt husbehovstømmer fra allmenningsskogen. Årsaken til dette var først og fremst transportarbeidet. I heimrastene var det få eller ingen fløtningsmuligheter; tømmertransporten måtte derfor foregå med hest. Fløtningen fra all-

menningen på Murua, Rinda og Sjoa, var derfor en mye enklere transportmåte.

I en beskrivelse av fogd Pram fra 1738 sies det at "almuen" i Heidal mange år tidligere hadde "avhugget" skogen, og at det var lite eller ingenting igjen av den gamle urskogen. Videre står det at ny skog er kommet opp enkelte steder, men at noe er blitt ødelagt av skogbrann (Olafsen, 1916, s. 69). En kan derfor gå ut fra at det var sterk hogst i allmenningen allerede før salg av tømmer ble aktuelt.

Det var mange fortsmenn på slutten av 1700-tallet som mente at skogviddene var i ferd med å bli ruinert på grunn av sterk overavvirkning. Generelt kan man si at dette var noe overdrevet. Det var de grøveste trærne som ble hugget, så ved betraktning kunne det nok synes som om skogen ble meget hardt beskattet. Med våre dagers kjennskap til skogkultur og tynning, vet vi likevel at den totale tilvekst øker når de store, ferdigvokste trærne fjernes. Det som synes å ha vært tilfelle er at tilveksten ikke ble mindre, men at avvirkningen var så sterk at andelen av hogstmoden skog gikk sterkt tilbake, spesielt i heimrast-skogen.

Derfor begynte man også å søke Rentekammeret om tillatelse til å hogge sagtømmer til salg fra allmenningene. Fogd Lyng omtaler at det for 30 år siden (dvs. ca. 1770) ble hogd en betydelig del sagtømmer til salg etter utvisning av vedkommende "holstførster" - "hvorved Skoven skulde være blevet meget medtaget". (Lyng, 1800-01, s. 67). En kjenner også til at det i 1778 ble sendt en søknad fra "almuen" i Heidal "om Tillatelse til at hugge 1000 tylfter Sagtømmer til salgs i Murudalens Kongelige Almending". Denne søknaden ble imidlertid nektet innvilget av Rentekammeret, og man viste samtidig til den ved kgl. res. av 4. mai 1778 iverksatt "almindelige fredlysning av Kongens skoge" (Tank, 1923, s. 154).

Under og etter Napoleonskrigen (1807-1814) ble det en brå slutt på den norske trelasteksporten. Engelskmennene var ikke lenger like interessert i den norske trelasta, og for skogbruksnæringen ble den etterfølgende tida svært vanskelig. (Tveite, 1959, s. 80-85).

For bygdene i Nord-Gudbrandsdal kan det synes som om noe av den store interessen for skogen har avtatt allerede før denne krisen. Således heter det i et brev fra amtmann Sommerfelt til

Rentekammeret dat. 24. mars 1803:

"Mæringsdalens og Murudalens almenning har god skog, men denne taper sin værd formedelst almenningens beliggenhed, da tømmerets lange flødning gjennom elve og sjøer, inden det kan naa dets bestemmelse, medfører for meget tab og bekostning. Dette er aarsag, hvorfor trælasthanlere ikke tragte efter at eie skoge i disse egne, endog har solgt dem, de her har eiet;....." (Gjengitt av Tank, 1923, s. XVI).

Det er ikke med dette sagt at det ble slutt på tømmerdrift og fløting i Heidalen, men skogen utgjorde ikke lenger den vesentlige del av inntekten som den gjorde i 1720-1780.

3.4.5. Jakt, fiske og fangst.

Jakt og fangst har vært en viktig del av næringsgrunnlaget for folket i Nord-Gudbrandsdal. For de første menneskene var det en hovednæringsvei - etterhvert utgjorde imidlertid jakten en mindre del av den totale husholdning. Fram til 1850 ble all jakt drevet som nyttejakt, og den hadde stor betydning for bygdene. (Sæland, 1910, s. 59).

Det er hensiktsmessig å dele de dyrene som ble jaktet i 2 grupper. En har på den ene side rovdyrene og på den andre side de dyr som ble nyttet til direkte matauke. Rovdyrene ble jaktet på grunn av skinnet og dessuten for å forhindre den skade de gjorde på annet vilt og husdyr; fra 1845 også for skuddpremiens skyld (Helland, 1913, Del 2, s. 153).

I Heidal var trolig bjørnen og reven de verste rovdyrene, men det finnes også beretninger om jakt på gaupe, jerv og oter. Helt fram til 1850 ble Murudalen regnet for å være ett av bjørnens yndlingsoppholdssteder. Så sent som i 1907 er bjørn "ikke saa sjelden i Berdølas utilgjengelige dal". (Helland, 1913, Del 2 s. 155 og Del 3 s. 220).

Av de dyr som direkte ble nyttet til matauk, må vi først og fremst nevne rype, elg og villrein. Disse 3 dyrearter har i perioder utgjort en vesentlig del av det kjøtt som ble fortært på gardene. I Heidal som i andre Nord-Gudbrandsdalsbygder var det til å begynne med villreinjakten som var den viktigste. Allerede rundt år 1800 var imidlertid villreinen et sjeldent syn i Heidals-fjellene. Utover 1800-tallet ble derfor rypejakta viktigst. Elgstammen økte ettersom de naturlige fiender som

bjørn, ulv og jerv gikk tilbake i antall.

Jakten foregikk fra begynnelsen med spyd, pil og bue som redskap. Men trolig viktigere var fangsten som ble gjort i graver og andre feller. Rundt om i fjellene i Nord-Gudbrandsdal finnes det fortsatt en lang rekke dyregraver som minner om denne tida. I Heidal er det på sadelen nord for toppen av Kvikne-gråhø rester av reinsdyrgraver. Og flere steder rundt om er det registrert graver som har vært nyttet til fangst av elg. (Helland, 1913, Del 3 s. 221). Fangstgravenes betydning illustreres lettest gjennom den tradisjon en hadde ved eldre skifter, at eldste sønn kunne velge om han ville ha garden eller dyregravene. Det var slett ikke uvanlig at fangstgravene ble foretrukket. (Sæland, 1910, s. 59).

Ifølge eldre norsk lovgivning var ville dyr å se på som herreløse ting - ikke et gode som hørte til den enkelte grunneier. Dette hovedprinsipp hadde svært stor betydning for jakt og fangst som næringsgrunnlag i det 16. - 19. århundre. De jordløse hadde en rettighet som ikke var stort dårligere enn jordeiernes. Viktigste forskjeller var at grunneieren hadde enerett på jakt med hund og anbringelse av "gildre" (selvskudd, sakser, feller). Rett nok forsøkte man i første halvdel av det 17. århundre å innføre det "danske" prinsipp om at grunneieren hadde jaktretten, men dette standpunkt ble oppgitt fra 1744. Først i den "nye" jaktloven fra 1899 forlot man prinsippet om lik jaktrett for alle. (Skogdirektøren, 1909, s. 269).

Det var for de minst velstående i bygdene at jakt og fangst hadde den største betydning. (Sæland, 1910, s. 59). En forstår at muligheten til å drive jakt var med på å berge mange mennesker gjennom perioder med dårlige år.

På samme måte som jakten, har også fiskeretten i fjellvatna vært en herlighet som fra gammelt av har tilhørt bygdene. Vatna i Muru- og Mæringsdalens allmenning ble tidlig gjenstand for utnyttelse fra folk i Heidal. At fisket virkelig hadde betydning, forstår vi av at mange gardar oppførte egne fiskebuer og naust. Ei gammel fiskebu ved Muruvatnet som fortsatt er i bruk, har årstallet 1753 innhogd på en stokk i veggen. I den gamle matrikkel er også 2 av gardene i Skogbygda, Holen og Åseng, oppført med en del av skylda i spesien "merker fisk". (De. bergfisk - tørret aure eller røye).

Gardbrukerne i Nedre Heidal konsentrerte seg hovedsakelig

om Muvatnet, mens de fra Øvre Heidal holdt seg til Mæringsdalsvatnet og Refjellvatna. Denne fordelingen ble gjennom dommer og avtaler i det 17. og 18. århundre avgjort slik at de 2 deler av dalen fikk enerett til fisket i de respektive vatn.

Vatna i Murudalen er relativt små, og har således kun vært grunnlag for et ganske begrenset fiske. Utøvelsen av fisket har derfor vært forbeholdt de gardene som hadde allmenningsrett. Det fisket som husmenn og andre jordløse fikk utøve, foregikk helst med stang og var følgelig av liten betydning. (RT 1958, s. 1 ff).

KAP. 4. UTVIKLINGEN 1850 - 1910.

4.1. Innledning.

Jord- og skogbruket i Norge gjennomgikk på 1800-tallet en utvikling som er uten sidestykke i noe tilsvarende tidsrom tidligere. Sterkeste endring finner vi i jordbruket og spesielt i hundreårets siste halvdel. Fra å være et nesten rent naturalbruk i begynnelsen av århundret, skjer det en overgang til et nesten fullstendig handelsjordbruk i slutten av perioden. Generelt skjer det også en stor omlegging fra åkerbruk til husdyrbruk igjen.

Årsakene til denne endring er mange og sammenvirkende. Det meste kan imidlertid betegnes som ettervirkninger fra den industrielle revolusjon ute i Europa. Det ble underskudd på arbeidskraft i industrien, samtidig som det kom nye redskaper og ny teknikk som frigjorde arbeidskraft i primærnæringene. Bedre kommunikasjoner gav lettere transport av både personer og varer. Virkningene av den industrielle revolusjon ble derfor i andre omgang årsak til nye omlegginger som igjen fikk ettervirkninger osv. En opprømsing av de ting som hadde betydning for landbruket i denne perioden, vil derfor bli en liste av nært tilknyttede emner: Nye redskaper, bedre kommunikasjoner, utvandring, lavere kornpriser, stagnasjon i folketallet, høyere arbeidspriser osv. Alt sammen er sider av samme sak.

I de følgende avsnitt er omtalt en del av de momenter som i denne perioden har hatt størst betydning for eiendomsforhold og arealbruk i Heidal og Gudbrandsdalen forøvrig. Det er lagt vekt på de faktorer som er mest særegne for dette distriktet. Derfor har en ikke spesielt omtalt en del av de emner som har hatt betydning for landbruket i hele landet. Det er f.eks. de nye redskaper, prisutviklingen og landbrukspolitikken. I kapitlets siste avsnitt er foretatt en oppsummering over endringene i arealbruken.

Det bør framgå av det som er nevnt tidligere at det ikke var noe eksakt tidsskille omkring 1850. Forandringene skjedde selvsagt ikke fra den ene dagen til den neste - utviklingen var forberedt og påbegynt allerede lenge før de store omveltninger fant sted. For oversiktens skyld er det imidlertid hensiktsmessig å dele framstillingen i perioder, og da er

det mange ting som tilsier et skille omkring 1850.

Forandringene innenfor jordbruket vil vise seg gjennom endringer i eiendomsforholdene og arealbruken. For å få fram det særegne ved Heidal, og årsakene til dette, vil forholdene her bli sammenlignet med utviklingen ellers i Nord-Gudbrandsdalen.

4.2. Garddelinga fortsetter.

Fram til 1865 var garddelinga i Heidal ganske beskjedent. Ennå syntes ikke folkepresset å ha medført den samme bruksutvikling som ellers i Nord-Gudbrandsdalen.

TAB 4.2.1.: ANTALL BRUK I HEIDAL 1865 - 1907.

	1865	1886	1904	1907 ¹⁾
HEIDAL	62	107	125	194

1) Inkl. uskyldsatte bruk.

Kilder: Folke- og jordbrukstellinga 1865.

Matrikkelen 1886 og 1904

Saland (1910) s. 10.

Det er først ved matrikuleringa i 1886 vi finner noen markert stigning i brukstallet. Ved denne matrikuleringa er det registrert 107 skyldsatte bruk. Etter dette har det vært en økning på 45 bruk (73%) på 21 år. Av denne økningen kan likevel bare ca. 20 sies å være selvstendige gardsbruk. Av disse fraskilte bruka må minst 9 være tidligere husmannsplasser. De er i det alt vesentligste å finne i Nedre Heidal (8 i alt). Det er i særdeleshet Bilben øvre som har frasolgt tidligere plasser. Hovedtyngda, ialt 6, er lokalisert til solsida, resten på baksida. I tillegg til disse 3 tidligere husmannsplassene på baksida, er det blitt utskilt 6 andre bruk i tidsrommet 1838 - 1886 på samme sida. Vi har imidlertid ikke kunnet fastslå om dette kan ha vært tidligere husmannsplasser. Etter folke- og jordbrukstellingene har de ikke vært det.

Resten av de ca. 20 bruk er direkte utskillinger fra alt etablerte gardsbruk på solside.

Det er ellers skyldsatt en del sætre. Disse sætrene ligger for en stor del inne i Muru- og Mæringsdalen. Én sæter er blitt utskilt som selvstendig gardsbruk (før 1865). Denne er utskilt fra Ekre og ligger på solside. Resten av økningen i brukstallet skyldes skogteiger. Størstedelen av disse ligger i Muru- og Mæringsdalen.

For å få et inntrykk av hvordan garddelinga har påvirka bruksutviklinga og bruksstrukturen, har vi sett på fordelinga av skylda i 1886 i forhold til 1838. (FIG. 4.2.2.).

Figurene skulle tale for seg selv. Vi må riktignok her være klar over forskjellen mellom matrikulerte bruk og "egentlige" jordbruk. Dette vil nok endre bildet noe, men det er tydelig nok at storparten av jorda ennå er samla på svært få gardar. Virkningen av garddelinga kan derfor ikke ha vært like stor som økningen i brukstallet skulle tilsi. Økningen skyldes først og fremst en utstyking av mindre arealer. Denne tendensen gjør seg gjeldende framover til matrikuleringa i 1904 - jfr. TAB. 4.2.1. I alt har vi en økning på 18 særskilt skyldsatte bruk. Av disse utgjør imidlertid utskilte, eller frasolgte skogteiger, absolutt hoveddelen med 13 i alt. De fleste av disse ligger i Muru- og Mæringsdalen; 4 av teigene ligger imidlertid utenom Heidal sogn. Den største oppkjøperen har vært Statens skogvesen med kjøp av 5 teiger.

I tidsrommet mellom 1891 og 1904 er det ikke frasolgt mer enn to husmannsplasser. I 1904 er det bare Holøn (gnr. 178), Bjølstad (181), Kruke (184) og Hæringstad (185) som ikke har blitt delt eller har frasolgt mindre teiger. Det er ganske bemerkelsesverdig at en gard som Bjølstad (med Rudi) med over 1000 da innmark og 30000 da skog, ikke er blitt delt. Til tross for det store presset som må ha vært på jordeiendommene på 1800-tallet, har det ikke vært vilje til utstyking.

Et visst inntrykk av utstykinga fra 1647 til 1904 kan en få gjennom tabell 4.2.2. Denne tabellen viser forholdet mellom antall bruksnummer i 1904 og tallet på matrikelgarder i 1647.

TAB 4.2.2 : GJENNOMSNITTSSKYLD OG GARDDELING 1904.

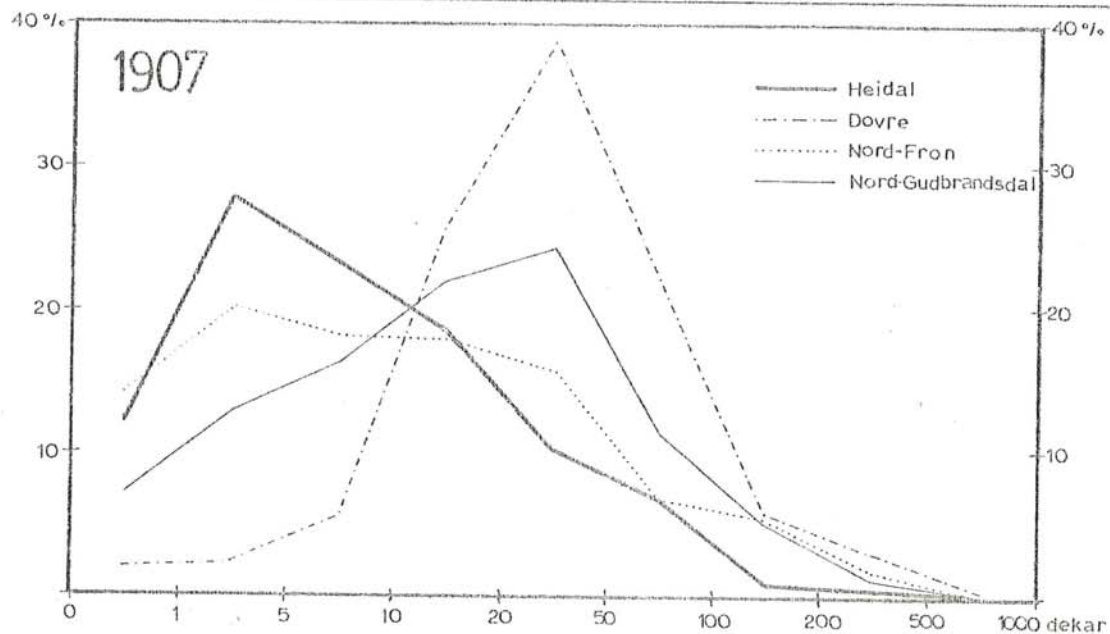
OMRÅDE	MATR. SKYLD	(1) ANT. GARDER I 1647	(2) ANT. BRUK 1904	MATR. SKYLD PR. BRUK	(2)/(1)
Nord- Gudbrandsdal	8167.77	585 ¹⁾	2851	2.86	4.9
Heidal	435.04	25	125	3.48	5.0

1) Inkl. Sør-Fron

Kilder: Skattematrikkelen 1647
Helland (1913) Del 1., s.450.

Av denne tabellen går det fram at utstykinga pr. matrikkelgard har vært tilnærma lik i Heidalen og hele Nord-Gudbrandsdalen. Ser vi på den gjennomsnittlige matrikkelskylda pr. bruksnummer er denne 21,7% høyere i Heidal enn gjennomsnittet for fogderiet. Tar vi i betraktning de mange skogteiger o.l. som er særskilt skyldsatt i Heidal, må gardene rundt århundreskiftet være forholdsvis store her. Gjennomsnittstall er imidlertid et forholdsvis dårlig sammenligningsgrunnlag, særlig der bruksstørrelsen er svært ulik. Grupperinger i ulike størrelsesgrupper etter arealet gir et bedre sammenligningsgrunnlag for bruksstrukturen. Benytter man derfor jordbrukstellinga for 1907, vil inntrykket bli noe annerledes enn det TAB 4.2.2. gir uttrykk for.

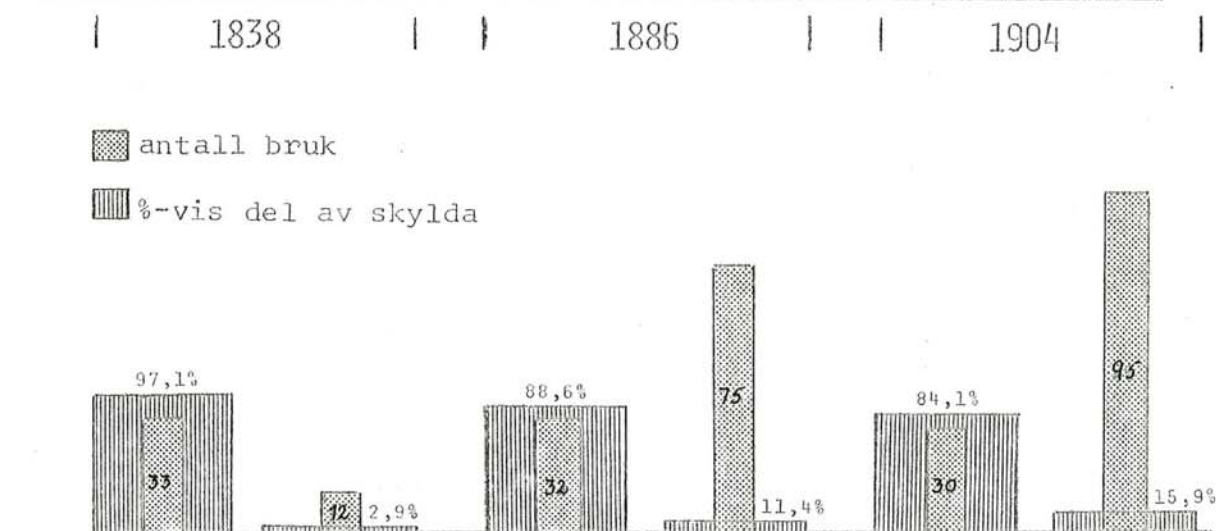
FIG 4.2.1 : ANTALL BRUK 1907, PROSENTVIS FORDELING ETTER STØRRELSEN PÅ FULLDYRKET JORD,

KILDE : SÅLAND (1910) s. 8 - 10.

Av FIG. 4.2.1. ser man at etter dette er bruka i Heidal gjennomgående mindre i forhold til gjennomsnittet for Nord-Gudbrandsdalen. Forklaringa på dette er de mange små bruka og de få store som finnes i Heidal. Dette forholdet er også illustrent på FIG. 4.2.2.

FIG:4.2.2. FORDELING AV SKYLDA, HEIDAL, 1838,1886,1904

Kilder: Matriklene for 1838,1886,1904.

Denne figuren kan være som en oppsummering av garddelinga fram til 1904. Figuren viser at til tross for at det har skjedd en sterk økning i brukstallet, er likevel den alt vesentligste delen av skylda samla på noe over 30 bruk. Dette har vært forholdet gjennom hele perioden fra 1838-1904. Eienomsforholdet i 1904 domineres fremdeles av noen få store eiendommer og mange små. Av de 125 særskilt skyldsatte bruka, har 30 tilsammen 84,1% av den totale skylda.

Den form for garddeling som til nå har pågått, kan ikke ha skapt noe særlig med teigblanding. Det har stort sett vært parallelle delinger med de opprinnelige eiendomsgrensene. Resultatet blir smale teiger som slik skaper driftsvansker, men noen teigblanding vil som regel ikke oppstå.

4.3. Salget av Muru- og Mæringsdalens statsallmenning i 1856-57.

4.3.1. Forhistorie.

Det har flere ganger opp gjennom historien vært tale om salg av Muru- og Mæringsdalens statsallmenning. Ved et par høve må man si at det også har vært kun tilfældigheter som har forhindret salg.

Første gang allmenningen er omtalt i forbindelse med salg er i 1708 da almuen i Øvre Heidal søkte om å få kjøpe "deres bygds almenning". Siden har vi hørt om at den ble solgt på auksjon i 1726, men at salget ble omgjort etter at bøndene hadde tatt kontakt med Kongen. I tiden like etter 1800 var det forhandlinger om avhending og det kom inn 2 anbud, men ingen av disse ble approbert. (Tank, 1923, s. 153 og Helland, 1913 Del 2 s. 91-93).

Ved lov av 5. august 1848 fikk en opphevet det forbud mot avhending av statsallmenninger som loven om det benficerede gods innførte. Det ble med det igjen åpnet adgang til salg av statsallmenninger, og Muru- og Mæringsdalen var blant de mest salgsaktuelle områder. Den 25. september 1851 ble det fattet vedtak i Stortinget om at Kongen skulle ^{nu} benyndiges til å selge allmenninger. (Skogdirektøren, 1909, s. 93 og Tank 1923 s. 153).

4.3.2. Årsaker til salget.

De argumenter som ble brukt for salg kan en forenklet sette opp slik:

- beste bevaringsmulighet for skogen
- til beste for bønder som ønsket oppdyrking til åker eller eng
- inntekt til statskassen
- sparte administrasjons- og tilsynsutgifter
- mindre belastning på rettsapparatet p.g.a. det store antall rettstvister i allmenningene.

Det er klart at alle disse momenter ikke ble tillagt like stor vekt til enhver tid. Ved de første allmenningssalgene på slutten av 1600- og begynnelsen på 1700-tallet, er det klart at inntekten til den slunkne statskassen hadde mest å si. Men senere ble det lagt mer og mer vekt på bøndenes og skogens situasjon. (Skogdirektøren, 1909, s. 89).

I tilfellet Muru- og Mæringsdalen, er det tydelig at hensynet til skogen var vesentlig. Gjennom rettsaker på begynnelsen av 1800-tallet, ble det klart at bruksberettigede uten utvisning hadde rett til å hogge til husbehov i allmenning selv om de hadde stor privatskog. Dette gjorde at allmenningsskogene mange steder ble altfor hardt belastet. (Helland, 1913 Del 2 s. 95). Murudalen var ett slikt område. Følgende setning i Budsjettkomiteens innstilling av 16.sept. 1851 til Stortinget skulle vitne om det: "..... maa være enige i, at almindingene rettes salges til de brugsberettigede gaardeiere med paalag om udskiftning før at skovenes totale ruin kan undgaaes."

Det var imidlertid langt fra enighet om at salg til de bruksberettigede var den beste løsning. Særlig folk i skogforvaltningen frarådet salg, og mente at det ikke var den beste måte å bevare skogen på. Man pekte også på at det offentlige hadde tapt store verdier ved de salg som allerede hadde skjedd. (Skogdirektøren, 1909, s.96).

4.3.3. Forhandlingene.

I 1851 kom det altså stortingsvedtak hvor Kongen fikk myndighet til å avhende allmenningen. Det var imidlertid visse vilkår forbundet med tillatelsen. For det første var det bare til "de brugsberettigede gaardeiere" det kunne bli aktuelt med salg. Dessuten skulle allmenningen innen 4 år etter skjøtets utstedelse være utskiftet mellom kjøperne "efter saadan delingsgrund og i saadanne parceller, som kjøberne maatte forenes om." Det var på dette grunnlag forhandlingene med "almuen i Hedalens Annex" kom i stand. (En ser ofte at ordet "almue" er nyttet synonymt med ordet "bruksberettigede" i visse gamle dokument. Det er imidlertid helt klart at det overalt kun var bøndene og ikke samtlige almuesmenn, som hadde bruksrett i allmenning, - jfr. RT. 1958 s.8).

Det første forhandlingsmøte ble avholdt den 3. april 1852, og de fram møtte bruksberettigede vedtok enstemmig å kjøpe allmenningen på de nevnte vilkår. Samtidig ble man foreløpig enige om å dele allmenningen i 8 lodder. Det var på forhånd tilkjennegjort av Finansdepartementet, at kjøperne trolig ikke selv kunne bestemme fordelingen seg imellom - man var nødt til å legge gårdenes skyld til grunn. Dette fordi verdien av allmenningsretten var innkalkulert i gårdenes skyld, og det ville bli svært vanskelig å dele hele allmenningen etter 2 forskjellige delingsprinsipper. I så fall måtte en nemlig først utlegge verdien av gårdenes bruksrett og dele denne etter skyld - deretter måtte det resterende deles mellom kjøperne i deres innbyrdes andeler. Ved å la kjøpsforholdet være lik skylda, unngikk man dette problemet.

Derfor forstår en også at departementet la stor vekt på å få med samtlige bruksrettshavere i kjøpet. Ved det første møtet uteble en del av gardbrukerne; det ble derfor sammenkalt til nytt møte den 14. sept. s.å. Men heller ikke her var oppmøtet fulltallig. På dette møtet vedtok man på nytt kjøpet av allmenningen, og man valgte 8 av bygdas menn til å forhandle videre med staten angående kjøpesum og fordeling av denne. Lensmann Walle ble senere pålagt å utarbeide en fortegnelse over alle antatte bruksberettigede i allmenningen. Hans liste inneholdt 54 navn. Man tok deretter kontakt med de som ikke hadde bifalt kjøpsvedtaket. Noen av disse ble senere med, men 4 eller 5 stykker var enten ikke å treffe, eller ville ikke delta i kjøpet, (Rt 1874 s. 753 ff).

Til tross for at samtlige bruksrettshavere ikke ble med, ble det den 10. november 1855 avgitt kongelig resolusjon om at allmenningen skulle selges for takstsum - 830 Spd. Videre vilkår var at deling i 8 lodder "af lige godhet" skulle skje innen 4 år. Kongelig skjøte ble den 5. desember 1855 utstedt til de 8 fullmaktshaverne på samtlige kjøperes vegne.

4.3.4. Utskiftningen.

Utskiftningen av skogområdene ble påbegynt 1. mars 1856. Her ble man bl.a. enige om de 8 avdelinger som gårdene skulle inndeles i. Den samlede skyld utgjorde 58 huder 8 9/10 skind. Skylda i hver avdeling skulle da bli ca. 7 huder 4 skind. Det

er klart at regnestykket vanskelig kunne gjøres opp med nøyaktig lik skyld i alle grupper, men det synes som om man har holdt seg innenfor grensene 7-8 huder pr. avdeling.

Det som deretter ble gjort var å utlegge heimrast-skogteiger til gardene i allmenningen, og sæterskogteiger til sætrene. Gardene som hadde sæter hadde rett å hogge til brensel og trevirke til sætras behov i skogen rundt denne. Dette er en rettighet som ikke må forveksles med den allmenningsrett som tillå alle bruksberettigede. For sætrene i allmenningen ble det derfor forlodds utlagt 9 områder - 6 områder på vestsida av Muru-elva og 3 områder på østsida. Hvert av disse områdene ble utlagt til sæterskog for bestemte sætre, og ble et sameieområde mellom sætereierne. De gjenværende skogområder ble så delt i 18 parseller hvorav de 8 avdelinger fikk tildelt 2 hver. (2 avdelinger fikk 3 parseller hver.) Utskiftningen er kartfestet på FIG 4.3.1.).

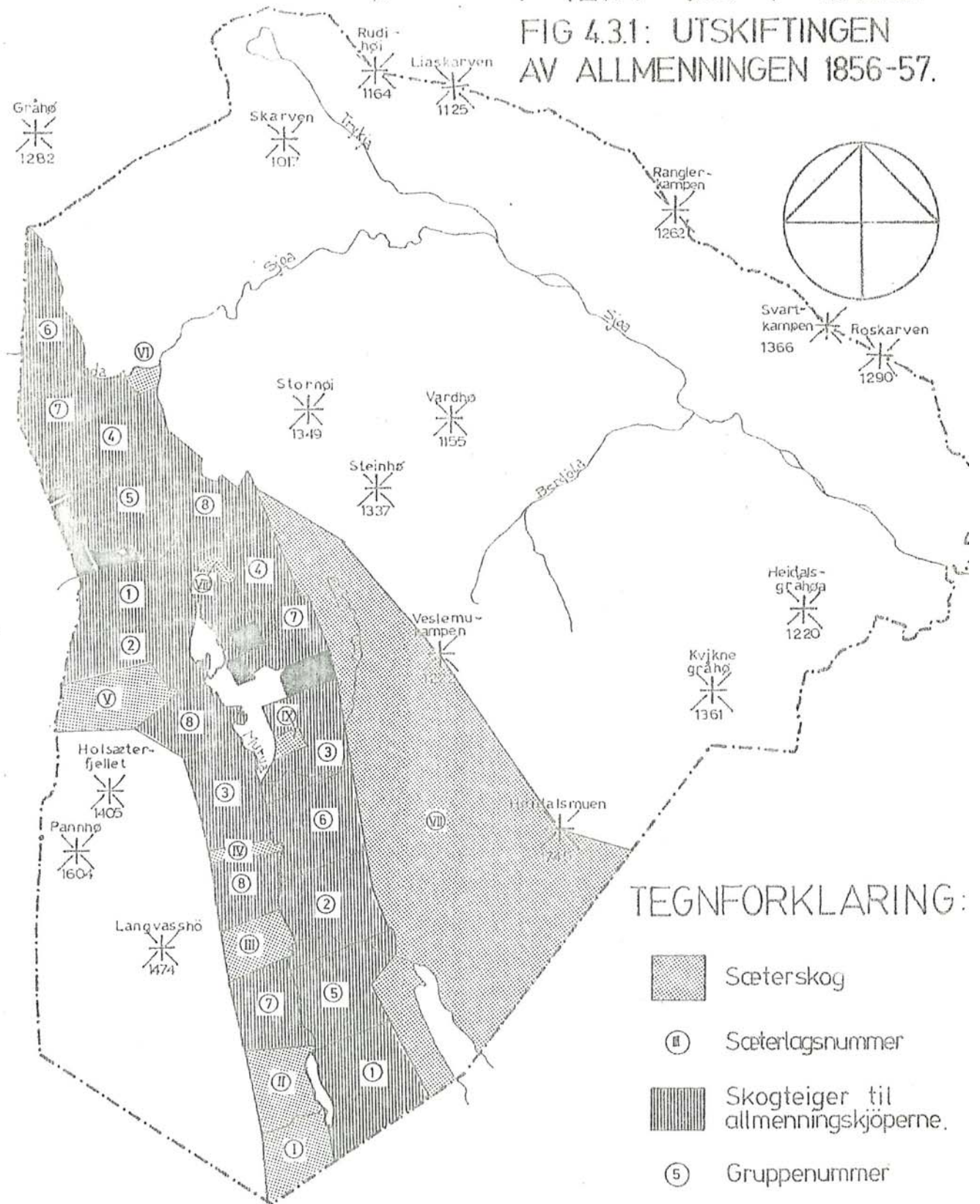
Det er viktig å ha klart for seg at det her har foregått utskiftning mellom flere ulike typer rettighetshavere. Det er først de som er innehaver av sæter i allmenningen. Disse har fått utlagt sin sæterskogrett i ett av 9 sæterskogområder. Der- nest har man de allmenningsberettigede som har fått sine rettigheter utlagt i form av 18 skogparseller. Blant disse må man imidlertid skille mellom de som deltok i allmenningskjøpet, og de 4-5 som sto utenfor. De sistnevnte skal bare ha utlagt sin bruksrett, mens de øvrige også skal ha utlagt den eiendomsrett de erhvervet ved kjøpet. Sætereierne er vanligvis (men ikke nødvendigvis) også allmenningsberettiget. De fikk derfor først utlagt en sæterskogandel ifølge behov, og deretter en andel i den resterende skog etter gardens skyld.

Selv om det er nevnt, er det grunn til å understreke at det kun var skogen som ble delt ved utskiftingen i 1856-57. Dette framgår også av den uttalelse som "delingsmønderne" lot innta i utskiftningsdokumentet til slutt:

"Forøvrigt er det en mellem alle Vedkommende given sag, at nærværende Udskiftning i det Væsentligste kun angaar Skoven, hvortil da og kan føies Stenene eller Berghælderne, thi Mosetaget i det Udskiftede er af ringe Betydning og det vilde desuten paa Grund af Brugen hidindtil være meget vanskelig at tage med i Delingen, og Jordbunden eller Havnegangen er allerede forlængst optagen fast overalt. Kan imidlertid noget disponeres f.eks. til Dyrkning uden Fornærmelse for andre, da maa ogsaa Jordbunden forsaavidt følge hver Lodeiers Parcel".

HEIDAL i SEL

FIG 4.3.1: UTSKIFTINGEN AV ALLMENNINGEN 1856-57.

Målestokk ca 1:115 000

Kilder:

Rettsbok fra utskiftningen i 1856-57.

Senere jordskiftekart.

Ökonomisk kartverk.

Havnegangen ble altså ikke berørt av utskiftningen. Seinere rettsavgjørelser har klarlagt at heller ikke snau-fjellet, de større myrene og fiskevannene ble tillagt noen bestemte eiere eller eiendomsgrupper. Dette til tross for at grensebeskrivelsen i utskiftningsdokumentet kan tyde på det motsatte. Spesielt gjelder dette säterområde VII (jfr. FIG. 4.3.1) som inneholder flere store myrområder som er mulige dyrkingsarealer. Ved kjennelse i jordskifterett i 1976, ble disse myrområdene fastslått å være sameier mellom alle bruk som deltok i allmenningskjøpet.

Den pålagte utskiftning ble avsluttet 6.november 1857. I perioden 1861-1875 ble det avholdt utskiftning over endel av de områder som ble forlodds utlagt i 1856-57. Dermed ble disse sameieområdene delt i teiger etter partshavernes andel. I første omgang var det helst saterskogen som ble delt; ofte ved minnelig utskiftning. I 1872-75 ble imidlertid også 10 av de 18 parseller den øvrige skog var delt i, utskiftet mellom partene.

4.3.5. Senere rettstvister.

Fullstendigheten av utskiftningen i 1856-57 og forholdet i de utskiftede områder, har senere vært gjenstand for flere rettssaker. Som nevnt var det bare de skogbevokste arealer som ble utskiftet. Disse utgjør i alt 105000 da av hele almenningsens areal på ca. 149000 da. De resterende 44000 da fordeler seg på høgfjell ca. 38000 da, myrer ca. 4000 da, og vatn ca 2000 da. Refjell-partiet utgjør mesteparten av høgfjellet.

At disse områdene ikke ble utskiftet, betyr ikke at de er verdiløse, men at områdene best kunne nyttes i fellesskap. Høgfjellet ble nyttet til beiteområder for hester og småfe, og i tillegg var jakta og fisket av betydning. En skal her kort referere de 3 senere høyesterettsdommer som omhandler forhold i den tidligere statsallmenningen. Den første omhandler skillet mellom kongens eiendomsrett som ble kjøpt, og den allmenningsrett som bøndene hadde. De to andre omhandler generelt bruksutøvelsen innenfor både de utskiftede og ikke utskiftede områder.

Rt. 1874 s. 753.

Spørsmål om den kjøpte allmenningsandel kan oppfattes som et eget tinglig objekt som kan særskilt avhendes eller pantsettes. Saken skriver seg fra før skogparsellene ble utskiftet.

Situasjonen var at en av gardene som hadde deltatt i allmenningskjøpet, ble solgt på tvangsauksjon i 1861. Senere ble det påstått at den kjøpte allmenningsandel ikke fulgte med garden fordi den ikke var nevnt i auksjonsskjøtet. Det var akseptert at den gamle allmenningsrett skulle oppfattes som en del av garden, men den nyerhvervede andel ble påstått å være en ikke integrert del som skulle stå utenom auksjonen.

Høyesterett kom enstemmig til, etter omstendighetene, at hele allmenningsandelen hadde fulgt med i auksjonen. Denne skulle totalt ansees som en integrert del av garden, og kunne ikke være gjenstand for en fiktiv deling i en "gammel" og en "ny" bruksrett.

RT. 1887 s. 369.

Spørsmål om de allmenningsrettslige lovregler fortsatt skulle gjelde for havningsretten i området.

Saken hadde sitt utspring i at en av sætrene i 1873 ble solgt til en utenbygdsbeboende som så lot sine dyr beite i området. Dette ble av de andre saterierne sett på som et brudd på NL 3-12-3 som regulerer beiterettigheter i allmenning. Her heter det bl.a.: "En hver skal nyde Sætter og Fædrift i den Alminding, som ligger til hans Bøjgdelav." Saksøkerne mente at beite- og saterrett i dette området ikke særskilt kunne skilles fra garden.

Høyesterett kom, under dissens, til at man ikke kunne nytte de allmenningsrettslige regler i området. Ved salget og utskiftningen i 1855-57 var allmenningen gått over til å bli større og mindre private sameier mellom bruksrettshaverne. I tvister i området måtte derfor privatrettslige regler legges til grunn. Dette gjaldt også de ikke utskiftede områder, som ikke kunne oppfattes som bygdeallmenninger, men som sameier mellom alle som deltok i utskiftningen. Saksøkte ble etter søksmålet frifunnet.

RT. 1958 s.1.

Twist om fiskeretten i Mæringsdalsvatn og Refjellsvatna. Endel eiere av bruk tilkommet etter 1860, mente seg fiskeberettiget til vatna da disse skulle oppfattes som bygdeallmenning. Høyesterett viste bl.a. til forrige dom, og antok at fiskevatna måtte antas å være gått over til vanlig sameie mellom de bruksberettigede som deltok i utskiftningen. At fisket var ordnet slik at kun gardene i Øvre Heidalen fisket i Mæringsdalsvatn og Refjellsvatna, hadde ingen betydning for dette spørsmål.

4.3.6. Salgets betydning.

Ikke før var salget av Muru- og Mæringsdalens allmenning avgjort, før kjøperne bortforpaktet den til uthugst for 20 000 Spd. Når man sammenligner denne summen med kjøpesummen, 830 Spd. ser man at forskjellen er vesentlig. Det er senere fra skogforvalterhold påstått at det beløp som kjøperne fikk ved bortforpaktningen, neppe var mer enn halvparten av skogens virkelige verdi. (Skogdirektøren 1909 s.96). Man kan derfor forstå at statens skogadministrasjon var forbitret over allmenningssalget og mente at det var sløsing med offentlige midler. Det var da også fra skogforvaltningen advart mot dette under forhandlingene.

Det kan imidlertid ikke være korrekt å sammenligne de to beløp det her er tale om. Bortforpaktningssummen inkluderer også verdien av den hogstrett de allmenningsberettigede hadde før salget. Særskilt verdsetting av denne hogstretten ble foretatt bl.a. ved salg av Hadelands allmenning. Her fikk bøndene ikke bare den skog som de tidligere hadde brukt, men også den skog som de kunne ha brukt om de ikke hadde hatt hjemskog. Dessuten ble bygden tillagt den skog som det sannsynligvis ville bli bruk for pga. garddeling i den nærmeste framtid. Det er av Helland (1913, Del 2 s.99) hevdet, at om dette prinsippet ble lagt til grunn ved utskifting av allmenningene i Vaage, så ville ikke staten som grunneier sitte igjen med mer enn retten til å foreta utvisning. Det sier seg selv at denne rettigheten alene ikke hadde noen stor verdi. På denne bakgrunn kan man si at kjøpesummen fra 1855 ikke er urimelig lav, og at kritikken fra skogforvaltningen på dette felt er uberettiget.

Skogdirektøren (1909 s. 99) hadde imidlertid også ankepunkter mot den utskifting som hadde funnet sted:

"Muru- og Mæringsdalens allmenninger er for lang tid siden utskiftet og som sedvanlig hos oss opskaaret i en mængde smale remser, som vanskeliggjør og tildels umuliggjør en rationel behandling av den paastaaende skog."

Det er vanskelig å avgjøre om man ved utskiftningen i 1855-57 vurderte den framtidige skogkultur og skogsdrift. I loven av 1821, som denne utskiftning ble avholdt etter, fantes det ingen regler som spesielt omhandlet dette. Ved den nye utskiftningsloven av 12.okt. 1857 kom det imidlertid inn en bestemmelse i § 24 som sa at utskiftning av allmenning eller andre betydelige skogstrekninger ikke måtte skje før en gruppe "særlig opnævnte kyndige Mænd" hadde undersøkt om dette var "hensigtsmessig". Dersom disse mente at utskiftning var uhensiktsmessig, skulle ikke utskiftning foretas, hverken i minnelighet eller ved offentlig forretning.

Som vi har hørt ble ikke havnegangen; heller ikke jakt, fiske og fangst berørt av utskiftningen. En tør påstå at for disse utnyttingsmåter fikk allmenningssalget i første omgang heller liten betydning. Dette til tross for de problemer som er berørt i den tidligere nevnte beitetvisten (RT 1887 s. 369).

For de bruksberettigede var det den rettsforandring som vedkom skogen, som i første rekke fikk betydning. Etter salget kunne de få direkte inntekter fra allmenningsskogen - slik som det skjedde ved bortforpaktningen til uthugst. Beløpet som kom inn - 20000 Spd - var etter datidens målestokk ingen liten sum. Det illustreres kanskje best ved å sammenligne med kornprisen som i 1850-60 årene i gjennomsnitt var knapt 4Spd. for 100 kg. bygg. Om en skulle sammenholde med dagens mynt, så måtte det bli at de ca. 50 gardene fikk omkring 800.000 kr. på deling. Uttrykket "på deling" må imidlertid ikke tolkes dit at alle fikk lik sum. Delingsgrunnlaget var den gamle skylda, og en kommer ikke forbi at få storgarder fikk største- parten av beløpet. De 2 største gardene; Bjølstad med Rudi, og Slette; hadde f.eks. tilsammen ganske nøyaktig 1/4 av den totale skyld.

En kan forøvrig stille spørsmålet om den gamle skylda var et rettferdig grunnlag å dele allmenningen på. De bruksberettigede hadde hogstrett til husbehov. Det synes tvilsomt om skylda var noe godt uttrykk for husbehovet.

Hadde virkelig en gard med skyld på 4 huder et husbehov som var 24 ganger større enn en gard på 2 skind? Når en vurderer dette, må en huske på at de store gardene kunne ha svært mange husmenn som også benyttet seg av gardens husbehovsrett. Likevel er det grunn til å tro at de største gardene tjente best på dette kjøpet.

Det er tidligere pekt på at i 1855 representerte Statens eiendomsrett en relativt liten verdi. Det har sammenheng med at de da aktuelle utnyttingsmåter var reservert de bruksberettigede gardar. Etter den tid har imidlertid nyere utnyttingsmåter ført til at statens grunneierrett i statsallmenninger har steget i verdi. Det tenkes her på fallrettigheter; rett til grustak, bergverk mm; og rett til hyttetomt-salg/ - bygging. Allmenningssalget gjorde at også disse utnyttingsmuligheter i dag er reservert gardene med eiendomsrett i området.

Rettighetene til jakt, fangst og fiske i statsallmenningene idag er ikke avgrensa til bare de innenbygdsboende. Denne retten har også alle andre som er fast bosatte i Norge. De innenbygdsboende har likevel en særrett m.h.t. bruk av enkelte fiskeredskaper. (-jfr. Fjellovens §§ 23 og 28). Salget i 1855 medførte derfor at grunneierne fikk enerett på også slik utnyttning av området.

4.4. Utvandringa

Den vesentligste årsak til minkingen i folketallet fra 1865 og utover er utvandringa til Amerika. Fra Nordre Gudbrandsdalen hadde det riktignok tidligere foregått en viss utvandring nordover til Bardu og Målselv. Fra 1790 hadde statsmaktene gitt forholdsvis gode vilkår for folk som ville drive jordbruk i disse områdene. Helt fram til 1850 går derfor utvandringa fra Nordre Gudbrandsdalen mot nord (Høggåsen 1953 s.81). Denne utvandringa skapte likevel ingen lette i folkepresset. "Amerikafeberen" kom derfor noe seinere hit enn til andre steder av landet. I tillegg har nok beliggenheten midt inne i landet, med dårlige kommunikasjoner, lagt hindringer for utvandringstrangen.

Den første gudbrandsdøl som emigrerte var Jens Nårbu fra Venabygd i 1837. (Høggåsen, 1953 s. 80). Første utvandrerer fra Heidal reiste i 1850. Han var den første fra hele Vaage herred. Høggåsen (1953 s.81-85) har utfra kirkebøkene for Vaage laget en oversikt over emigrantene til Amerika fra 1850-1868. Fra denne lista har vi ut i fra navna plukka ut de som antatt var fra Heidal. I 1850 reiste Pål Hansson Lieneie (-eie betyr husmannsplass). I 1854 reiste ungar Knut Olsson Rudi, 27 år, og Anders Persson Lien, 22 år. I 1857: Ivar Frantsson Ekre 37 år og kone Marie Gudbrandsdatter, 33 år med to barn. Knut Knutsson Ekre, 26 år; Nils Olsson Bjølstadeie, 20 år; Anne Knutsdatter Ekreeie, 32 år; Amund Knutsson Rusten, 28 år med kone Marit Johansdatter, 28 år og ett barn; Ragnhild Syversdatter Ryen, 26 år.

Slik går listene fram til 1868. På denne måten kan en få et visst inntrykk av hvem som fant det nødvendig å reise. Selv om disse listene kun dekker et mindre tidsrom, gir det likevel et inntrykk av forholdene ved begynnelsen av utvandringstida. Det som en kanskje best legger merke til, er at det ikke er noen markert forskjell mellom det antall som kommer fra husmannskår og antallet fra gardbrukerlassen. Ettersom garddelinga var forholdsvis liten i Heidal, må de yngre gardbrukersønner ha sett like små framtidsutsikter i bygda som folk fra husmannsplassene. Vi ser da også at det hovedsaklig er yngre folk som reiser.

Det finnes ingen statistiske oppgaver over utvandringa fra Heidal. Det er likevel mulig å få et inntrykk av utvandringens omfang fram til 1900 utfra minkingen i folketallet sammenholdt med antall emigranter. Dette vil kunne gi et forholdsvise godt inntrykk av utvandringa idet minkinga i folketallet i første rekke skyldes emigrasjonen. TAB. 4.4.1. gir en oversikt over minkingen i folketallet fra 1865 til 1900, mens FIG. 4.4.1. gir opplysninger om antall utvandra.

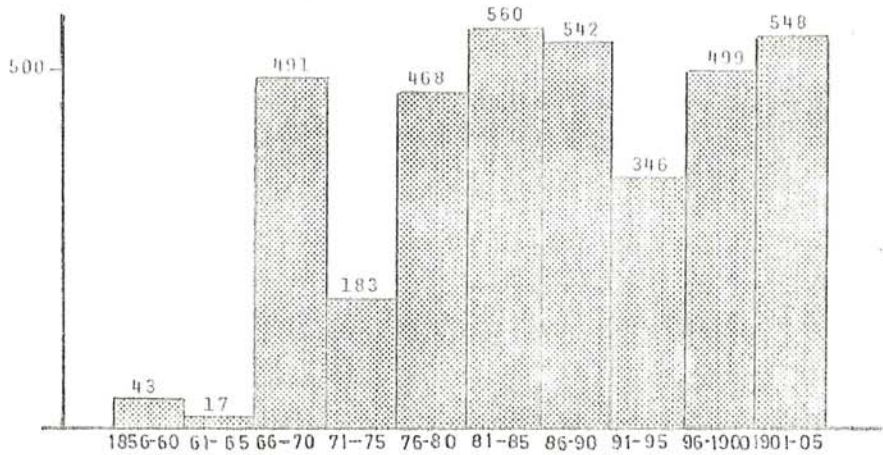
TAB 4.4.1 : FOLKEMENGDEN 1865 OG 1900,

OMRÅDE	HJEMMEHØRENDE FOLKEMENGDE		MINKING	
	1865	1900	IALT	%
Dovre	2537	2160	337	10.9
Lesja	3666	2579	1087	29.6
Skjåk	2691	2318	373	13.8
Lom	3299	2654	645	19.5
Vågå	4029	3111	918	22.7
Heidal	1515	1224	291	19.2
Sel	2115	1899	216	10.2
Nord-Fron	5262	4444	818	15.5
Hele fogderiet	25114	20389	4725	18.8

Kilde: Sæland (1910) s. 48.

Etter TAB. 4.4.1. blir forholdet mellom minkingen i antall personer i Heidal og hele Vaage herred 0,20. Dette skulle tilsi at ca. 1/5 av samla emigranter fra Vaage, må ha kommet fra Heidal. Forholdet må ikke oppfattes som absolutt, det er kun ment som et grovt anslag over hvor mange mennesker det her kunne dreie seg om.

FIG.4.4.1: ANTALL EMIGRANTER FRA VAAGE (SELL OG HEDALEN)
1856-1905.

Kilde: Sæland, 1910, s. 49.

Som det går fram av FIG. 4.4.1., fikk ikke utvandringa noe stort omfang før etter 1865. Befolkningmengden var på dette tidspunkt større enn den noengang tidligere hadde vært. Gjennom mer intensiv drift, kunne nok landbruket i Heidal gi grunnlag for en viss befolkningsøkning. Det skjedde også en sterk oppdyrking i denne tida. Kornproduksjonen økte faktisk mer enn folketallet, - jfr. 3.4.3. Matproduksjonen skulle etter dette være stor nok til å fø befolkningen. Til tross for dette må over 100 personer ha emigrert fra Heidal før 1870. I likhet med de andre bygdene i Nord-Gudbrandsdalen fikk utvandringa enda større omfang framover mot århundreskiftet.

Det er vanskelig å oppgi noen enkelt grunn som årsak til utvandringa. En kan fastslå at det var flere forskjellige momenter som virket sammen, og ga utvandringa som resultat. Noe av årsaken kan en imidlertid finne i produksjonsgrunnlaget, fordelinga av dette og befolkningsøkningen.

Slik som eiendomsforholda hadde utvikla seg i Heidal, hadde det oppstått en tallmessig stor underklasse av husmenn og arbeidere. Garddelinga var liten og arealet var på få

hender. Ettersom landbruket var den viktigste næringsvei, måtte det derfor bli store vansker med å skaffe arbeid til alle, og med det underhold til familiene. Dette var særlig merkbart vinterstid. Riktignok kunne skogbruket sysselsette en del, men arbeidsledigheten om vinteren må likevel ha vært stor.

Samtidig med det store folkepresset og presset på jordressursene her hjemme, ble mulighetene større i utlandet. I USA kom i 1862 Homestead-Lova som tilbød 160 acre (640 da) gratis jord til nybyggere (Høggåsen, 1953 s. 82). Det er derfor ikke å undre seg over at utvandringa fikk stort omfang.

Ser vi på antall utvandra fra 1870 og fram til 1905, har det vært en forholdsvis jevn strøm ut av bygda. Anslagsvis må tallet ha vært på omtrent 20 hvert år. Det er bare i femårsperiodene 1871-75 og 1891-95 vi finner noen markert nedgang i tallet på emigranter - jfr. FIG. 4.4.1. I tidsrommet 1871 til 1875 var det ei sterk økonomisk krise i USA som reduserte emigrasjonen. Nedgangen i femårsperioden 1891-95 har visstnok noe av samme årsak (NOS VII 25 s. 7).

Størst omfang hadde utvandringa i femårsperioden 1881-85. Men befolkningsstrømmen var likevel ganske jevn helt fram til 1915. Da la den første verdenskrig hindringer i veien for utfartstrangen, og dessuten ble de økonomiske forhold gunstigere her hjemme.

I alt må det fra Heidal i tidsrommet 1850 til 1915 ha utvandra i underkant av 800 mennesker til USA. Etter minkingen i folkemengden (Jfr. TAB. 4.4.1.), skulle utvandringa fra Heidal ha vært litt større enn det som var gjennomsnittet i Nord-Gudbrandsdalen.

I tillegg til emigrasjonen skjedde det også en stor innenlandsk flytting på slutten av 1800-tallet, jfr. FIG. 4.4.2. Byer og industristrøk ekspanderte og kunne tilby bedre lønninger og levevilkår enn jordbruket i fjellbygdene. I tillegg må anleggsvirksomhet ha sysselsatt en god del mennesker. Særlig gjaldt dette jernbanebygginga i Gudbrandsdalen som ble påbegynt i 1890.

FIG 4.4.2 : Ottadalens befolkningsutvikling 1860 - 1910.

(Etter Meesenburg 1972)

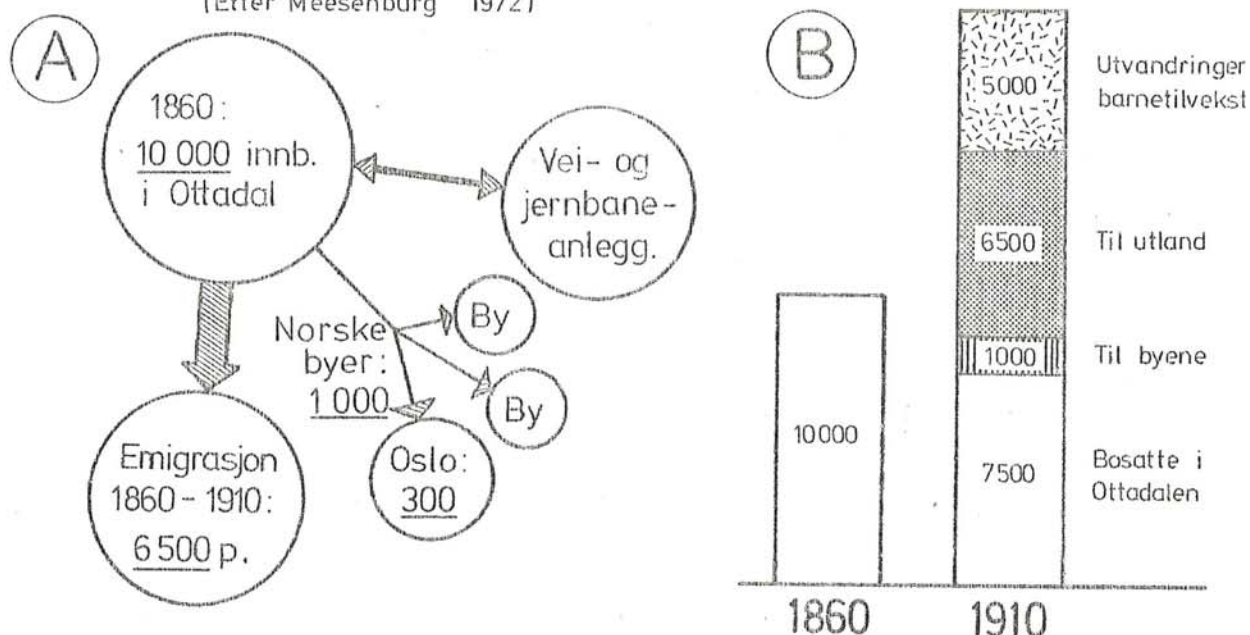

FIG. 4.4.2. viser utflyttingen fra bygdene Lom, Skjåk, Vågå, Sel og Heidal. (Meesenburg (1972) har noe feilaktig nyttet betegnelsen "Ottadalen" på dette området.) Det er i denne sammenheng ingenting som tyder på at forholdene i Heidal har avveket vesentlig fra området forøvrig.

Det finnes ingen statistiske opplysninger om hvilke personer som fant det nødvendig å reise ut. Men det blir hevdet at det fra begynnelsen var først og fremst folk fra husmanns- og arbeiderklassen. Seinere på 1800-tallet utgjorde gardbrukersønner en større del av utvandrerne (Sæland, 1910 s. 53). Nedgangen i antall husmenn i Heidal viser imidlertid at minkinga er forholdsvis mindre her enn for resten av Nord-Gudbrandsdalen - jfr. FIG. 4.5.1. Men om vi ser på den lokale nedgang i folketallet, var denne noe større enn gjennomsnittet. Noe av reduksjonen i tallet på husmenn skyldes rett nok at disse kjøpte plassene og ble selveiere. Hvordan dette forholdet har vært i resten av Nord-Gudbrandsdalen, kjenner vi ikke til. Det ser likevel ut som om det må ha utvandret forholdsvis færre husmenn fra Heidal enn gjennomsnittet i Nord-Gudbrandsdalen; dette sett i forhold til både tallet på husmenn i 1865 og samla antall emigranter.

Det er vanskelig å si hvilke følger utvandringa hadde for eiendomsforholdene og arealbruken i Heidal. I hvert fall er det uråd å si hva som ville skjedd, dersom det ikke hadde funnet sted noen utvandring. Folketallet var i 1900 kommet ned på 1224 personer. Dette tilsvarte folkemengden omkring 1855. Presset på jordressursene avtok. Avviklinga av husmannsvesenet førte dessuten til en endra arbeidssituasjon for jordbruket. Arbeidslønningene steg på grunn av konkurranse fra andre næringer. Det tvang seg derfor fram en annen driftsmåte i jordbruket.

Synspunktene på utvandringa har variert både over tid og sted. Landbruksskolebestyrer J. Sæland foretok i 1909 en rundreise i Nordre Gudbrandsdalen for å kartlegge emigrasjonens virkninger. I sin beretning fra reisen (Sæland, 1910) kommer han stadig inn på utvandringens uheldige følger. Andre som senere har skrevet om emigrasjonen, har hatt et delvis motsatt syn og betraktet den som en stor lykke for dalen og folket (Ramberg m.fl. 1974 s. 149).

Staten så de første ti-åra med velvilje på emigrasjonen. Etter hvert som den tiltok i omfang ble holdninga noe endret, men det ble ikke aktivt grepet inn for å stoppe strømmen fra jordbruket. Arbeidet mot utvandringa ble først organisert i 1908 med Selskapet til Emigrationens Indskrænkning. Formålet var å "motarbeide skadelig utvandring av nordmænd til fremmede lande". For landbruket var hovedvirkemidlet å legge forholdene til rette for å ta i bruk dyrkbare områder til reising av nye og utvidelse av eldre bruk.

Det var likevel den første verdenskrig som satte en endelig stopper for emigrasjonen. Etter freden ble det slutt på den frie innvandring til USA. Flytting fra landsbygda har etterpå skjedd til norske byer og tettsteder. Fra Heidal har folk flyttet til eksempelvis Otta, Lillehammer, Hamar og Oslo.

4.5. Husmannsvesenets avvikling.

Framover mot år 1900 åpnet det seg nye muligheter for husmenn og arbeidere. Utvandringa til Amerika fikk etter hvert stort omfang, i tillegg var det en stadig økende industri- og anleggsvirksomhet som gav nye arbeidsplasser. Samtidig førte endringer i jordbruksproduksjonen til mindre arbeidsbehov i denne næringen. Situasjonen i Heidal avvek imidlertid noe fra nord-dalen forøvrig. Folketellinga i 1891 viser at det er blitt opprettet nye husmannsplasser mellom 1865 og 1891. Totalt er husmannsvesenet likevel på tilbakegang etter 1865 (Jfr. FIG. 3.3.1 og TAB. 4.5.1).

TAB 4.5.1 : ANTALL HUSMENN 1865 - 1946.

Område	1865	1891	1900	1910	1920	1930	1946
Nordre Gudbrandsdal	1759	-	992	721	236	123	40
Heidal	142	109	-	82	46	24	11

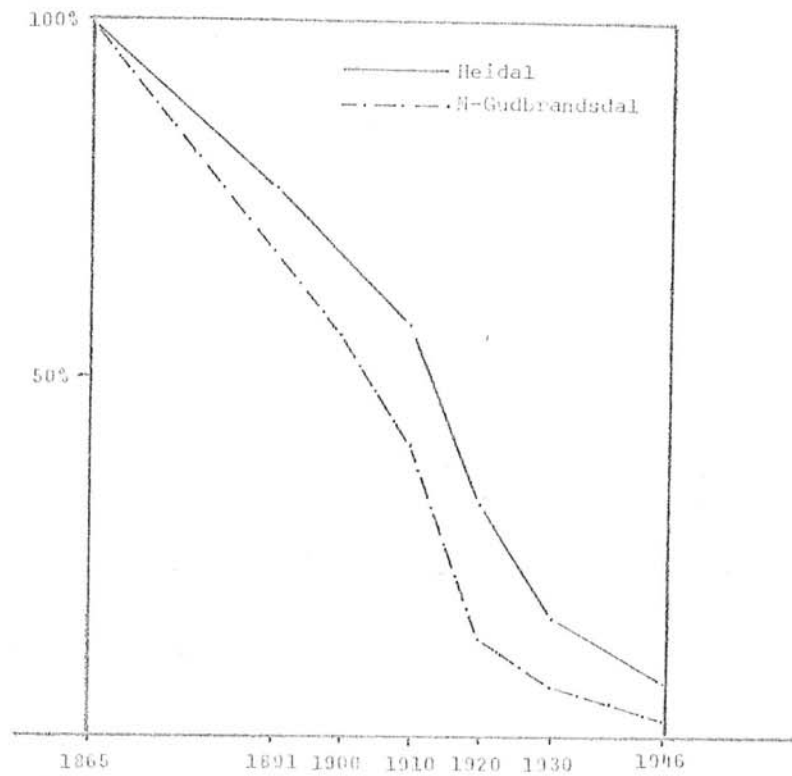
Kilder: Folke- og jordbrukstellinga 1865.
Folketellingene 1891, 1910, 1920, 1930 og 1946.
Sæland (1910) s 40.

I 1891 er tallet på husmenn (med jord) kommet ned i 109. Dette er en like stor nedgang pr. år som det var årlig stigning i tida fra 1835 til 1865. Nedgangen skyldes delvis at en del husmenn har kjøpt plassene og blitt selveiere. Etter våre lister er 9 husmannsplasser blitt kjøpt, av disse 8 i Nedre Heidal. Men største delen av nedgangen må skyldes at plassene er blitt nedlagt. De er da enten gått inn som jordbruksareal under hovedgarden eller tilvokst med skog. I første rekke var det plassene med de dårligste framtidsutsiktene som ble fraflytta.

Ved gjennomgåelse av huslistene fra folketellingen i 1891, får vi et inntrykk av alderen på husmennene. Det viser seg at størstedelen var mellom 50 og 70 år. Det var svært få yngre husmenn. Rekrutteringssvikt må derfor være medvirkende årsak til nedleggningen av husmannsplasser i denne perioden.

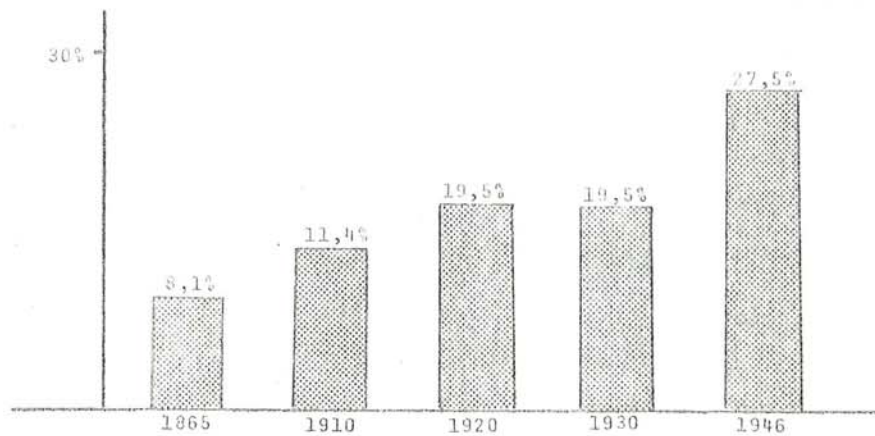
Ser vi på FIG. 4.5.1 vil vi likevel oppdage at den relative minkingen har vært mindre i Heidal enn gjennomsnittet for Nord-Gudbrandsdalen.

FIG. 4.5.1: HUSMANNSVESENETS RELATIVE AVVIKLING (1865=100%)

Kilder: Folke-og jordbrukstelingen 1865.
Folketellingene 1891, 1910, -20, -30, -46.
Seland, 1910, s. 40.

FIG. 4.5.2: PROSENTVIS DEL AV HUSMENNENE I HEIDAL I FORHOLD TIL N-GUDBRANDSDAL, (1865-1946).

Kilder: Folke-og jordbrukstelingen 1865.
Folketellingene 1910, -20, -30, -46.

Dette forholdet fortsetter fram til folketellinga i 1910. Antall husmenn var da redusert til 82. Tallet på gardbrukere (selveiere) var til sammenligning 80. Ennå var det i Heidal mange husmenn, og etter forholdene satt de på svært gode vilkår (Sæland, 1910 s. 39). Tilgangen på arbeidskraft var derfor tilfredsstillende; dette i motsetning til situasjonen i resten av Nord-Gudbrandsdalsbygdene. Loven om Arbeiderbruk- og Boliglån av 1903 førte til at mange husmannsplasser ble solgt til selveierbruk (Kleiven, 1916 s. 158). Det ser likevel ikke ut som om mange husmannsplasser er gått over til å bli selveierbruk i Heidal fra 1904 til 1910. Dette har vi kommet til ved gjennomgåelse av matrikkelen sammenholdt med opplysninger som Bjanes m.fl. (1953) gir om de enkelte bruks opprettingsår.

Først etter 1910 blir husmannsplassene i større grad til selveiende småbruk. Ved folketellinga i 1920 ble det registrert 46 husmenn. Perioden 1910-20 har den største reduksjon i husmannstallet i hele avviklingstiden. Sammenholder vi reduksjonen i Heidal med hele Nord-Gudbrandsdalen, ser vi at nedgangen har vært forholdsvis lik i dette tidsrommet - jfr. FIG. 4.5.1.

Tallet på husmenn fortsetter å avta, og er i 1930 kommet ned i 24. I denne tiårs-perioden har den forholdsvis reduksjon i Heidal vært større enn i hele Nord-Gudbrandsdal.

I lov om ordning av visse jordspørsmål av 1928 kom det inn et eget kapittel om avvikling av husmannsvesenet. I § 50.1. står det:

"Avståelse kan bare kreves når jorden skal overdras til en leier, som har sittet på bruket i minst 30 år, heri....."

§ 50.2.:

"Uansett leietidens varighet kan avståelse kreves, når leieren eller hans nevnte pårørende har ryddet eller bygget det vesentlige av bruket".

Lova gav husmannen rett til å kreve å få kjøpe plassen. Det ser imidlertid ikke ut som om disse bestemmelsene fikk noen vesentlig betydning i Heidal. Husmannsordningen var allerede så godt som forsvunnet. Statistisk er det i hvertfall vanskelig å påvise noen sammenheng, idet reduksjonen i husmannstallet fram til folketellinga i 1946 var forholdsvis liten.

Det ble da registrert 11 husmenn i Heidal. Disse 11 utgjorde faktisk 27,5% av alle husmennene i Nord-Gudbrandsdalen

(jfr. FIG. 4.5.2). Størsteparten av de registrerte husmenn i 1946 var underlagt Bjølstad.

For jordbruket i Heidal kan ikke husmannsvesenet ha spilt noen rolle etter 1930.

I folketellingene etter 1946 er yrkesbetegnelsen "husmann" utelatt. Selv om det ikke finnes statistiske opplysninger, vet vi at det har eksistert husmenn i Heidal helt opp til våre dager. Omkring 1970 ble den siste husmannen i Heidal selveier, og han avsluttet derved en 300 års husmannsepoke for denne bygda.

Det kan være vanskelig å peke på noen enkelt årsak til den seine avviklinga av husmannsvesenet i Heidal. Det synes likevel klart at storgardene, især Bjølstad, har holdt husmannsvesenet høgt oppe. De naturmessige forhold var slik at husmennene kunne disponere mye jord, og i det hele gode kontrakter.

Husmannsvesenet må ha betydd svært mye for utviklinga av jordbruket. Det var første rekke husmennene som utførte det dyrkingsarbeidet som foregikk på 1700- og 1800 tallet. Samtidig må den faste arbeidshjelpa som ble knyttet til gårdene gjennom husmannsvesenet, ha betydd mye for jordbearbeidinga og gardsdrifta i det hele.

Fra et eiendomsmessig synspunkt har husmannsplassene vært et viktig utgangsmateriale for selvstendige småbruk. Vi har ved gjennomgåelse av matrikkelen kommet til at 90 bruksnummer kan tilbakeføres til tidligere husmannsplasser. Mange av de tidligere husmannsplassene må derfor ha gått over til selveierbruk. Dette har først og fremst skjedd etter 1910. Noen av de utskilte husmannsplassene har også fått egne skogteiger og sæter. På grunnlag av opplysninger fra jordstyrekontoret i Sel, har vi satt opp en oversikt over tidligere husmannsplasser som i dag har skog og/eller sæter.

TAB 4.5.2 : TIDLIGERE HUSMANNSPLASSER MED PRODUKTIV SKOG OG/ELLER SÆTER.

Prod. skog Sæter	Uten skog	0.1-50 da	50.1-100 da	100.1-200 da	200.1-300 da	300.1-500 da	SUM
	Med	2	1	5	5	3	
Uten	33	4	13	14	4	6	74
SUM	35	5	18	19	7	6	90

Kilder : Folke- og jordbrukstellinga 1865. Jordbrukstellinga 1891. Oppl. fra jordstyrekontor og herredsskogmester 1978.

Tabellen viser at av de 90 tidligere husmannsplassene som i dag er særskilt skyldsatt, har 55 egne skogteiger. Dette tyder på at hogstretter o.l. som tidligere lå til husmannsplassene for en stor del er blitt avløst med egne skogteiger. Gjennomsnittsstørrelsen på disse teigene er ca. 160 da mot ca. 400 da for alle skogeiendommene i Heidal (jfr. 2.5.3). I alt er det i dag 16 av de tidligere husmannsbruka som har egen sæter, og 14 har både skog og sæter.

4.6. Hva skjer med arealbruken?

4.6.1. Jordbruket.

Perioden etter 1865 ble svært vanskelig for gardbrukerne i Nord-Gudbrandsdal. Tidligere hadde man kunnet utnytte den store tilgangen av billig arbeidskraft i arbeidskrevende produksjonsformer. Den ganske plutselige nedgangen i tallet på arbeidsfolk kunne ikke kompenseres med en like plutselig omlegging av driftsformen. Resultatet ble at gardbrukerne med sine familier og noen ganske få arbeidsfolk måtte utføre det samme arbeidet som tidligere var fordelt på mange flere personer. Tempoet ble satt opp, men likevel måtte alt arbeid gjøres mindre nøyaktig enn tidligere for at man skulle rekke over det hele. Og de mest arbeidskrevende operasjoner som åkervatning, sanking av "skrapfór" fra utmarka, og de mange sæterflyttinger måtte reduseres mest.

Selskapet til Emigrationens Indskrænking bekostet i 1909 en undersøkelsesreise i Nordre Gudbrandsdal for landbruksskolestyrer Jon Sæland. Han beretning bør vel sees i sammenheng med oppdragsgiverens arbeidsmål, men gir likevel et godt inntrykk av forfallet i dette området som tidligere var preget av "velstand, verdighet og høy kultur". Blant annet peker han på de mange gamle og vakre bygninger som er i ferd med å falle sammen på grunn av dårlig vedlikehold. Folkets økonomiske kår blir oppgitt å være gjennomgående nokså trange - jorden dyrkes mindre godt enn tidligere, og fjellet utnytted dårligere (Sæland, 1910, s. 6). Utvandringa blir selvsagt oppført som viktigste årsak til denne utvikling.

Et middel til å klare seg med mindre arbeidskraft, var å utvide engdyrkingen på bekostning av åkeren. Landbruksskolenes salgord var: "Gjennem rikere fóravl, forberede husdyr og sterkere

fóring skal inntægten komme, og væsentlig gjennom fjøset". (Ødegaard, 1918, s. 141-142). Men denne driftsomleggingen gikk svært sakte, spesielt i fjellbygdene. Følgende oversikt over utviklingen i Nord-Gudbrandsdal skulle vise det.

TAB 4.6.1 : UTVIKLING AV UTSÆD OG HUSDYRANTALL I NORD-
GUDBRANDSDALEN 1865 - 1907.

	<u>Beregnet utsæd i td¹⁾</u>	<u>Beregn. ant. kuenheter²⁾</u>	<u>Forholdstall</u>
1865	10 666	40 691	0.262
1875	11 277	42 754	0.264
1890	11 113	36 291	0.306
1900	9 941	33 434	0.297
1907 ³⁾	10 315	34 836	0.296

1) 1 td. korn = 3 td. potet

2) 1 kuenhet = 1 ku, $\frac{1}{2}$ hest, 6 sauer, 6 geiter, 2 svin

3) For husdyrene er nyttet Jordbrukstellingens tall med fratrekke av slakt i året 1907.

Kilder: Helland (1913) Del 1, s 481 og 566-567.

Sæland (1910) s 14 - 17.

Amtmennenes beretninger 1870-75.

Av denne tabellen kunne man tro at det ikke har vært noen overgang til engdyrking i det hele tatt. Men FIG. 2.6.2 viser at engarealet har gått sterkt fram i forhold til åkerarealet i perioden. Denne tilsynelatende selvmotsigelse forklares gjennom nydyrkingen. Fra 1876-77 til 1907 ble det i Nordre Gudbrandsdalen oppdyrket omlag 30 000 dekar, av dette utgjorde økningen i engarealet ca. 27 000 da. (Helland, 1913, Del 1 s. 461). Den sterke økningen i grasdyrkinga førte imidlertid ikke til noen økning i husdyrholdet. Husdyrtallet er egentlig et dårlig uttrykk for den endring i arealbruk som fant sted. Den større grasmengde ble i sin helhet nyttet til en sterkere og riktigere fóring av de husdyrene man allerede hadde. Mjølkmengden pr. ku gir et inntrykk av dette:

TAB 4.6.2 : MJØLKEMENGDE I NORD-GUDBRANDSDAL 1865 - 1910,
GJENNOMSNIITT ANTALL LITER PR. KU.

<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1886-90</u>	<u>1896-1900</u>	<u>1901-05</u>	<u>1906-10</u>
884	909	975	1108	1188	1166

Kilder: HELLAND (1913) Del 1 s. 60 og Amtmennes
5-årsberetninger 1870-75.

Sælands beretning og det som hittil er omtalt, gjelder hele Nord-Gudbrandsdalen. I Heidal var imidlertid forholdene noe avvikende fra gjennomsnittet i fogderiet. Sæland (1910, s. 39-40) omtaler Heidal som den eneste bygd der det ikke var vanskelig å få tak i de nødvendige arbeidsfolk. Årsaken var at det her fortsatt var mange husmenn som etter tidens forhold satt på gode vilkår. Han nevner også Heidal blant de bygder der arbeidsomheten var minst. Dette må være noe av årsaken til de noe særegne tall jordbrukstellinga fra 1907 oppgir for Heidal.

Av TAB. 3.4.1 og 3.4.3 så vi at husdyrholdet i Heidal var ganske stort, og åkerbruket tilsvarende mindre utbredt. Hvordan forholdet endret seg fram til 1907 går fram av TAB. 4.6.3.

TAB 4.6.3 : FORHOLDET MELLOM FOLKETALL, KUENHETER OG
BEREGNET UTSÆD 1865 OG 1907.

<u>1865</u>	<u>GUDBRANDSDALEN</u>	<u>N-G</u>	<u>HEIDAL</u>
(1) Folketall	50 928	25 114	1 515
(2) Kuenheter I)	78 435	40 691	2 359
(3) Kuenheter pr. pers. (2)/(1)	1.54	1.62	1.56
(4) Beregn. utsæd ^{II)}	24 326	10 666	539
(5) Utsæd pr. pers. (4)/(1)	0.48	0.43	0.36
(6) Kuenh. pr. td. utsæd (2)/(4)	3.22	3.81	4.37
 <u>1907</u>			
(1) Folketall 1910	40 952	20 094	1 241
(2) Kuenheter I)	67 897	34 836	1 961
(3) Kuenheter pr. pers. (2)/(1)	1.66	1.73	1.58
(4) Beregn utsæd ^{II)} ,td	23 960	10 315	609
(5) Utsæd pr. pers. (4)/(1)	0.59	0.51	0.49
(6) Kuenh. pr. td. utsæd (2)/(4)	2.83	3.37	3.22

I) 1 kuenhet = 1 ku, $\frac{1}{2}$ hest, 6 sauer, 6 geiter, 2 svin
II) 1 td korn = 3 td poteter

Kilder: Helland (1913) Del 1, s 481 og 566-67, Del 2 s 293,
og Del 3 s 209, 216 og 218. Søland (1910) s 16.
Ammennenes Femårsberetninger 1860-65.
Folke- og jordbrukstellinga 1865.

Av de 3 sammenlignende områder ser vi at Heidal har hatt sterkest økning i utsæden pr. person. Derimot er husdyrantallet pr. person steget mindre her enn i Gudbrandsdalen forøvrig. Det ser altså ikke ut til at heidølene har fulgt med i den generelle overgang til engdyrking. Dette går også fram av FIG. 4.6.1.

1907

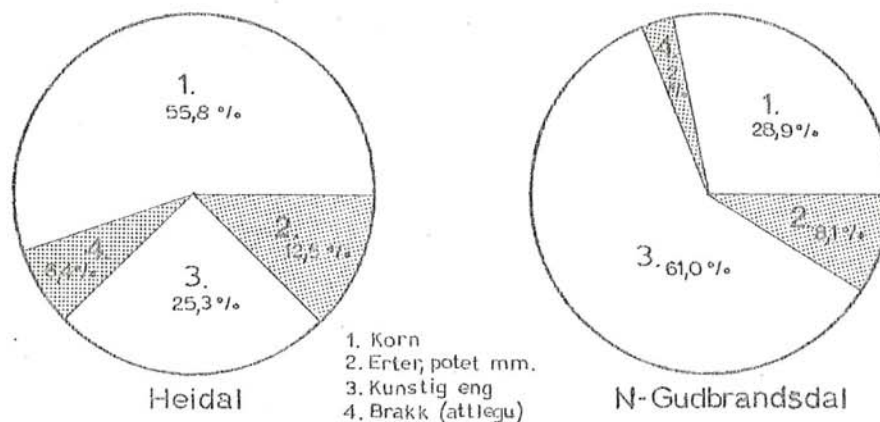

FIG 4.6.1 : ANVENDELSE AV FULLDYRKA JORD, 1907.

(KILDE : SÆLAND, 1910, s 18)

Heidølene brukte i 1907 kun 25% av den dyrka jorda til eng, mens gjennomsnittet for Nord-Gudbrandsdal var 61%. Flere særegne trekk med Heidal går fram av TAB. 4.6.4.

TAB 4.6.4 : FORHOLDET MELLOM ANTALL BRUK, DYRKETAREAL OG HUSDYRANTALL ETTER JORDBRUKSTELLINGA 1907

	N-GUDBR.,DAL	HEIDAL
(1) Antall bruk	3 372	194
(2) Dyrket jord, da.	106 972	3 065
(3) Dyrket jord pr. bruk, da. (2)/(1)	31.7	15.8
(4) Antall kuenheter I)	34 836	1 961
(5) Dyrket pr. kuenh., da. (2)/(4)	3.07	1.56
(6) Kuenh. pr. bruk (4)/(1)	10.3	10.1

Heidal hadde svært lite dyrket jord pr. bruk, kun halvparten av fogderiets gjennomsnitt. Siden antall kuenheter pr. bruk er omtrent som gjennomsnittet, må også dyrketarealet pr. ku bli betydelig lavere i Heidal. Sammenligner en med alle herreder i

i Nord-Gudbrandsdalen, finner en at Heidal haddet det absolutt laveste tall både når det gjaldt dyrket areal pr. bruk og dyrket areal pr. kuenhet. (Sæland, 1910, s. 11).

I Heidal klarte man å fø relativt mange husdyr med lite dyrket mark, og også lite bruk av kunstig eng. Dette kan ikke komme av at man føret dyrene dårligere. Forklaringen må være at man hadde stor tilgang av fôr fra andre arealer enn de fulldyrkede. Det viser også oversikten over utslåtter og natureng.

TAB 4.6.5 : AREAL AV UTSLÅTTER OG NATURENG I DEKAR OG I
% AV FULLDYRKET MARK.

	<u>N-GUDBRANDSDAL</u>	<u>HEIDAL</u>
Naturlig slåtteng på innmark	30 742	3 946
Utslåtter	9 537	160
Fjellslåtter	4 811	1 082
Sum utslåtter og natureng	<u>45 090</u>	<u>5 188</u>
Fulldyrket	106 972	3 065
Utslåtter og natureng i % av fulldyrket	42%	169%

Kilde: Sæland (1910) s 11 - 12.

En ser her at Heidal har forholdsvis mer utslåtter og natureng enn gjennomsnittet for Nord-Gudbrandsdal. Av TAB. 4.6.4 så vi at dyrketarealet pr. kuenhet var spesielt lite i Heidal - 1,56 da mot 3,07 da i gjennomsnitt for fogderiet. Om en tar med arealet av utslåtter og natureng, og regner totalt jordbruksareal pr. kuenhet, vil en se at Heidal ikke skiller seg vesentlig fra gjennomsnittet likevel. Tallene blir 4.21 da jordbruksareal pr. kuenhet for Heidal, mot 4.36 da for hele fogderiet. Utnyttelse av mindre produktive arealer som utslåtter og fjellslåtter, forutsetter imidlertid mye manuelt arbeide. Det er derfor klart at arbeidskraftsituasjonen hadde betydning for den særegne arealbruk en finner i Heidal omkring 1910.

Til tross for økt engdyrking er det en sterk nedgang i antall husdyr i denne perioden. TAB. 4.6.6 viser imidlertid at det var forskjeller mellom de ulike dyreslag.

TAB 4.6.6 : ANTALL FORSKJELLIGE HUSDYR 1865 OG 1907.

ABSOLUTE TALL MED PROSENTVIS ENDRING.

	<u>1865</u>	<u>1907¹⁾</u>	<u>ENDRING</u>
<u>NORDRE GUDBRANDSDALEN</u>			
- Storfe	23 054	21 738	- 5.7%
- Hester	3 402	2 905	-14.6%
- Sauer	43 003	15 199	-64.7%
- Geiter	16 391	19 569	+19.4%
- Svin	1 868	2 987	+59.9%
- Kuenheter	40 691	34 836	-14.4%
<u>HEIDAL</u>			
- Storfe	1 383	1 175	-15.0%
- Hester	198	143	-27.8%
- Sauer	2 367	820	-65.4%
- Geiter	895	1 822	+103.6%
- Svin	73	120	+64.4%
- Kuenheter	2 359	1 921	-18.6%

1) For sammenligningens skyld er det her benyttet jordbruks-
tellingens tall med fratrukk av beregnet slakt i 1907.

Kilder: Helland: (1913) Del 1 s 566-67 og Del 3 s 218.
Folke og jordbrukstellinga 1865.

Største nedgang er det i saueholdet, som i 1907 har kun 1/3 av omfanget i 1865. En skulle tro at mindre arbeidskraft ikke nødvendigvis medførte redusert sauehold, fordi sauen ypperlig utnytter fjellbeitene og i dag regnes for å være blant de minst arbeidskrevende husdyr. Rundt århundreskiftet ville imidlertid øke sauehold vært på bekostning av andre og mer verdifulle dyreslag. Dette blant annet fordi avlsarbeidet var lite organisert. Enkelte lot værene gå fritt omkring på fjellet, noe som resulterte i at lammingen ofte kom tidligere enn beregnet med et unødvendig stort forbruk av vinterfôr som resultat. Dessuten var beitet i fjellet lite ordnet. Saueflokker og mjølkekyr gikk om hverandre i de mest sæternære områder og overbelastet disse, mens de litt

fjernere områder ikke ble beitet i det hele tatt. (Sæland, 1910, s. 66.68).

Kjøttet har alltid vært ett av de viktigste produkter fra husdyrbruket. Prisutviklingen i perioden 1850-1910 førte imidlertid til en sterk favorisering av mjølk og mjølkeprodukter. Dette må regnes som en tredje grunn til reduksjon i saueholdet. Kjøttet ble etterhvert bare et sideprodukt i husdyrproduksjonen (Tveite, 1959, s. 257-258).

Geitosten ble tidlig et av Gudbrandsdalens mest etterpurte produkter. Av TAB. 3.4.2 så vi hvilken voldsom økning det var i geiteholdet fra 1835 til 1865 - gjennomsnittlig en tredobling i hele dalen. Økningen fortsatte fram til 1890, og av TAB. 4.6.6 ser vi at geita er ett av de få husdyr det er flere av i 1907 enn i 1865.

Bakgrunnen for det store geiteholdet må m.a. være å finne i geitas evne til å nyttiggjøre seg skrapfôr og rask. Det var i tillegg gunstige priser på geitemelkprodukter i denne perioden. Den gode arbeidskraftsituasjonen i Heidal kan ellers forklare noe av det forholdsvis store geiteholdet som her var sammenlignet med resten av Nord-Gudbrandsdalen.

I dette distriktet foregikk ystingen og kjerningen stort sett på hver enkelt sæter. Fra begynnelsen av 1900-tallet tok man fra offentlig hold til med sterkere argumentering for fellesskap i sæterdriften. Samdrift ville spare arbeid, og dessuten gi et jevnt bedre produkt. Som ledd i denne offentlige opplysning, ble det i 1907 igangsatt et sæterysteri med statsbidrag på Stålane. Fra starten var det 5 interessenter, omlag 40 kyr og 110 geiter. I 1911 ble imidlertid driften innstilt på grunn av dårlig utbytte. (Wekre, 1970, s. 38-39).

4.6.2. Skogbruk.

I første halvdel av det 19. århundre hadde skogen mindre økonomisk betydning enn i perioden før ca. 1800. Det var generelt vanskelige avsetningsforhold og lave tømmerpriser. Dessuten hadde det flere steder vært så stor avvirkning på 1700-tallet, at det i den påfølgende perioden var lite hogstmoden skog. Nordre Gudbrandsdal var ett slikt område. Amtmannens femårsberetninger beskriver skogtilstanden som dårlig. Om femårsperioden 1836-40 heter det at Lesja, Lom, Vaage og Fron ikke har tømmer

tilsalgs - "det er snarere Mangel, enkelte lider endog Mangel på nødvendig Brændeved". I beretningen 1856-60 heter det at distriktets skoger er sterkt medtatt etter hensynsløs hogst og tiltakende grantørke. Tilstanden er sørgelig, spesielt i de nordre deler av Valdres og Gudbrandsdalen. (Ødegaard, 1918, s. 228-229).

I tiden etter 1850 steg tømmerprisene jevnt, og det førte naturlig nok til økt hogst. Forstmennenes stadige fraråding hadde liten virkning. Skogeierne avvirket alt salgbart tømmer, og siden etterspørselen var stor, ble det lønnsomt med salg av stadig mindre dimensjoner. Spesielt eiendomsskogene ble hardt avvirket. Her var det mange utskiftede sameier hvor eierne hogde uten å ta hensyn til skogens senere avkastning. I allmenningene var situasjonen litt bedre. Allmenningsloven fra 1857 innførte ordningen med "allmenningsstyrelser" som bl.a. hadde som oppgave å påse at skogen ikke ble for hardt belastet.

Heidal har alltid vært blant de skogrikeste bygder i Nord-Gudbrandsdal. Her var det forholdsvis store eiendomsskoger, og i tillegg en allmenning med gode vokseforhold. Dette gjorde at skogtilstanden forbedret seg i perioden etter 1800 da avvirkingen var liten. Det er i Amtmannens beretning 1846-50 nevnt at noen garder i Heidal kan selge trelast "uden skade for den almene Velfærd". (Ødegaard, 1918, s. 228). Avvirkingen steg imidlertid i takt med tømmerprisene, og allerede i Amtmannens beretning 1856-60 er det påpekt at skogen i Heidal er i ferd med å bli ødelagt:

"Ogsaa i Vaage er det lite eiendomsskog, og meget av den, især i Ottadalen og Hedalen, er i sidste tiden solgt til uthugst og dermed blit ødelagt. Fra Vaage er i 5-aaret gjennomsnittlig utfløtet 5-6000 tylvter aarlig, derav 4-5000 maalstrømmer fra Hedalen og 1000 tylvter mest undermaalstømmer fra Vaage og Ottadalen". (Ødegaard, 1918, s. 231).

En ser at mesteparten av Vaage herreds hogstkvantum kommer fra Heidal. Både dimensjonene og antallet er større her. Amtmannen har i sin beretning også nevnt allmenningssalget:

"Den i Hedalen beliggende ikke ubetydelige Muru- og Mæringsdalens Alminding, som de Brugsberettigede i Begyndelsen afkjøbte Staten, er, efterat være udskiftet, beklageligvis også bleven solgt til Uthugst".

(Amtmennes Beretninger, 1856-60, Del E, s. 8). I neste femårsperiode steg avvirkingen i Heidal til 5-6000 tylvter pr. år. (Amtm. B., 1861-65, Del E s. 12).

Et kvantum på 5000 tylvter representerte en betydelig verdi selv om tømmeret ble solgt på rot. Som priseksempel kan nevnes at Staten i 1866 solgte et parti på rot i Langmorkens statsallmenning til 11 alen 10" for 6½ Spd pr. tylvt. Om en regner at "maalstømmeret" fra Heidal var verdt 5-6 Spd ved rotsalg omkring 1860, representerte dette en årlig inntekt for bygda på 25-30 000 Spd. I tillegg kom så arbeidsinntektene i forbindelse med hogst og fløting. En sammenligning med inntektene fra åkerbruket vil vise skogens betydning som inntektskilde: I 1865 var utsæden i Heidal ca. 540 td. og kornprisen var omkring 2 Spd. 70 Skill. pr. td. Om en regner en gjennomsnittlig foldighet på 7, skulle totalt åkeravling representere en verdi på litt under 10 000 Spd.

Svært mye av tømmeret som ble utført fra Heidal i 1855-65, kom fra Muru- og Møningsdalen tidligere allmenning. Amtmannen har i 1865 nevnt at det "væsentlige er hugget der, men også at "Hugsten nu er tilendebragt og skoven formentlig ødelagt for en langre Tid". (Amtmennes Beretn. 1861-65, Del E s. 12). Allmenningen var like etter salget blitt bortforpaktet til uthogst for 20 000 Spd. Til tross for beløpets størrelse var dette ingen god avtale for Heidals skogeiere. Allerde i 1855 var skogen verdt minst 40 000 Spd, og de sterkt stigende tømmerpriser fram til 1870, gjorde også at kontrakten var lite heldig. (Skogdirektøren, 1909 s. 96 og 243). Selv om årlig utført tømmer hadde en rotsalgverdi på 25-30 000 Spd, gikk derfor lite av dette til skogeierne.

Til tross for de dystre spådommene om skogens ødeleggelse, så fortsatte den kraftige hogsten også i perioden 1866-70. I Amtmannens beretning 1866-70, nevnes Heidal blant de 4 områder i amtet der tilbakegangen i perioden har vært mest betydelig. Skogsituasjonen blir selvfølgelig ikke tegnet mindre mørk enn tidligere:

"I Vaage nevnes kun 3 Gaarde med større Skoge og Hugsten af Udførselslast i de sidste 15 år forklares at have været i høi Grad ødelæggende, navnlig i Hedalens sogn,...." (Amtmennes Beretning 1866-70, Del E s. 28).

Tømmerprisene nådde en topp i 1873-74; deretter gikk det jevnt nedover. Resultatet ble en plutselig stopp i hogsten. Det gjennomsnittlige årlige hogstkvantum i Gudbrandsdalen og Mjøsdistriktet, ble i perioden 1876-80 oppgitt å være kun 35% av kvantumet i den foregående periode. Den mindre avvikning var

imidlertid ikke bare forårsaket av lavere tømmerpriser. Flere steder var det ganske enkelt fritt for hogstmoden skog. Forstmennene var derfor glade over at skogen nå fikk anledning til å ta seg litt opp.

Tremasse- og cellulosefabrikkene forårsaket store regionale variasjoner. I de områder der disse ble etablert, ble det avsetningsmulighet for små dimensjoner. Uthogstkontrakter helt ned til 6" var ikke uvanlig i første halvdel av 1880-årene. (Ødegaard, 1918, s. 241). I hele Gudbrandsdalen var det imidlertid dårlig avsetning for smålast. Dalens første treforedlingsfabrikk ble ikke anlagt før i 1910. Derfor ble småskogen her mye mindre belastet enn i de vestlige deler av amtet. Så sent som i siste halvdel av 1890-årene utgjorde smålasten kun 1/3 av det totale kvantum i Lågen, mens den f.eks. i Begna allerede fra 1885 hadde utgjort over halvparten (Ødegaard, 1918, s. 240 og 242). Da det også var lite sagtømmer, forstår vi at avvirkningen i Gudbrandsdal var heller liten i de siste åra før 1900. I Amtmannens beretning 1891-95 (Del V, s. 8) heter det om Gudbrandsdalen at "Skovdriften ikke har været af større Betydning".

Skogen gav inntekt ikke bare for skogeierne. Arbeidslønninger for hogst, kjøring og fløting var kjærkomne inntektsposter; spesielt fordi en stor del av dette arbeidet foregikk vinterstid da det ellers var lite å ta seg til. I Heidal kunne i gode år 50-100 mann være beskjeftiget i skogen hele vinteren. Den plutselige stansen i avvirkningen omkring 1880 resulterte derfor i økonomiske vansker for hele bygda. (Horgen, 1977, s. 2-3).

Muru- og Mæringsdalens allmenning var blant de siste skogstrekninger som staten solgte. I stedet tok man etter 1860 til med å kjøpe inn skog for offentlige midler. Begrunnelsene var flere, bl.a. ble det framholdt at skogens framtidige bevarelse var avhengig av at Staten ble eier og forvalter. (Skogdirektøren, 1909, s. 97). De økonomisk trange tider på slutten av 1800-tallet gjorde at bøndene villig solgte sine skogteiger. I Heidal sogn ble i tiden 1886-1905 tilsammen 10 skogteiger solgt til staten. Samlet areal var ca. 10 610 da med total kjøpesum 63600 kr. (Helland, 1913, Del 2 s. 87 og Del 3 s. 219-220). Den ordinære bevilgning til innkjøp av skog over statsbudsjettet var i samme periode 987 000 kr. Man kan derfor si at forholdsvis

mye av dette beløpet er benyttet i et lite område som Heidal. Det ble imidlertid innkjøpt en rekke skogeiendommer i hele Gudbrandsdalen, så Heidal skilte seg ikke ut i forhold til dalen forøvrig.

Liten hogst gjorde at skogen etter hvert tok seg opp. Gjenreisningen gikk imidlertid langsomt; spesielt i fjellbygdene. Det ble forsøkt med kunstig foryngelse i form av planting, men geit og sau gjorde ofte stor skade i plantefeltene. I 1899 meddelte skogforvalteren i Vaage at havneforholdene gjorde det vanskelig å drive skogkultur "ti planterne overlever sjelden det første aar". (Ødegaard, 1918, s. 245). Eneste mulighet til å frede plantefeltene var ved inngjerding. En forstår derfor at skogkulturen ble vanskelig og kostbar i distrikter med mange geiter som f.eks. Heidal og Vågå.

4.6.3. Jakt og fiske.

Fram til 1860 var det kun bygdefolket som viste noen interesse for jakt, fiske og fangst. Etter denne tid ble det mer og mer vanlig at byfolk og utlendinger tok del; spesielt i villreinsjakten. Fra bygdefolket ble det ikke reist noen innvendinger mot denne konkurransen - dels fordi reinsjakten ikke lenger hadde noen stor næringsmessig betydning; dels på grunn av inntektene som turisttrafikken ga. (Sæland, 1910, s. 50-60).

Som følge av flere jegere og mer effektive våpen, gikk imidlertid viltbestanden sterkt tilbake i perioden 1850-1900. Dette gjaldt både rovdyr og annet vilt. For å motvirke total utryddelse av flere dyrearter, ble derfor en ny jaktlov innført i 1899. De tidligere lovregler ga i stor utstrekning adgang til fri jakt (ikke fangst) for enhver. Loven av 1899 endret dette hovedprinsippet, og lot grunneieren få enerett til jakten også. For fjellstrekninger "som uten at være almenning ikke er i privat eie" (Lovens § 7), tok Staten til å regne seg som grunneier. Her, samt i statsallmenning og umatrikulert statsskog, var jakt og fangst fri for enhver norsk statsborger mot løsning av jaktkort (Skogdirektøren, 1909 s. 271-272).

Denne lovregelen fikk stor betydning for bygdene i Nord-Gudbrandsdal hvor størstedelen av jakta foregikk på statsgrunn. Bygdefolket var lite tilfreds med den nye jaktordningen, og det

manglet ikke på bitre kommentarer:

"Fra denne tid (1899) maate altsaa ikke alene bygdefolket se paa, at en masse fremmede kom og jaget paa deres gamle jagtmarker, de maate selv i likhet med enhver anden norsk borger betale for at faa drive en av sine gamle næringsveier, - og det til med en næringsvei, som de fra umindelige tider hadde hat ifred for enhver fremmed, en næringsvei, som de i stor utstrækning hadde grundlagt sin bebyggelse paa". (Sæland, 1910, s. 60).

Til tross for klagene, ble det ikke innrømmet noen fordele til bygdefolket angående jakt på statsgrunn. De måtte betale jaktkort, og fikk sin kvote på 3 dyr i villreinsjakten - på lik linje med alle andre norske borgere.

Jaktretten for bygdefolket ble derfor sterkt amputert i de statseide områdene gjennom disse bestemmelsene. Den næringsmessige betydningen av jakta ble naturlig nok redusert tilsvarende.

KAP. 5. PERIODEN ETTER 1910.

5.1. Innledning.

Det framgikk av forrige kapittel at 1800-tallet var ei voldsom brytningstid for landbruket. Endringene i denne perioden blir likevel små når vi sammenligner med vårt århundre. Det har vært ei utvikling som egentlig er en fortsettelse av den som vi finner på slutten av 1800-tallet. Periodene må derfor sees i sammenheng.

Likevel er det mulig å snakke om et tidsskille omkring 1900. Tidligere var det mest økologiske og sosiale forhold som bestemte utviklingen. Etter 1900 kommer teknologien sterkere inn i bildet. Dessuten har etter dette tidspunkt en stadig sterkere offentlig inngripen vært med på å styre landbruket. (I det siste er det imidlertid reist tvil om den norske landbrukspolitikken har vært samfunnsøkonomisk gunstig - jfr. Bergo (1976) og Almås (1977)). Mange av de stikkord som kjennetegner landbruket på 1900-tallet vil derfor ha politisk tilknytning - eks. strukturrasjonalisering, spesialisering, subsidiering og markedsregulering. Andre vil ha mer tilknytning til den teknologiske utvikling - eks. mekanisering, bruk av kunstgjødsel og kraftfórimpport.

5.2. Garddeling og bureising.

Garddelinga fram til 1904 hadde resultert i 125 særskilt skyldsatte bruk (matrikulerte bruk) i Heidal. Til da hadde drivkrafta bak garddelinga i første rekke vært folkeøkningen og det derav følgende press på jordressursene. Etter århundreskiftet ble det andre faktorer som virket inn på bruksutviklinga. Lover og andre landbrukspolitiske virkemidler får stadig større betydning.

I 1903 kom loven om Arbeiderbruk og Boliglån. Denne lova tok i første rekke sikte på å sikre jordbruket arbeidskraft gjennom opprettholdelse av små arbeiderbruk for jordbruksarbeidere. Loven hadde bestemte regler om bruksstørrelsen o.l. Arealet på den dyrka jorda skulle ikke overstige 20 da. Noen grense for den dyrkbare jorda var det ikke, men det var bestemmelser om den største tillatte jordverdi - maks. 2000 kr. (Borgedal, 1954, s. 30).

I 1917 ble Småbruks- og Boligbanken opprettet. Målsettingen nå var ikke i første rekke å sikre jordbruket arbeidskraft, men å øke det dyrka arealet. Arealgrensene ble nå opphevet, og fra 1921 begynte staten med direkte støtte til reising av nye bruk. (Borgedal, 1954 s. 33 og 35).

Tidligere var det god overensstemmelse mellom antall særskilt matrikulerte bruk og antall jordbrukseiendommer. Etter århundreskiftet er imidlertid dette forholdet endret.

TAB 5.2.1 : ANTALL SÆRSKILT SKYLDSATTE BRUK I HEIDAL
1907 - 1978

<u>ÅR</u>	<u>1907</u>	<u>1929</u>	<u>1939</u>	<u>1949</u>	<u>1959</u>	<u>1969</u>	<u>1978</u>
ANTALL	103 ¹⁾	289	380	495	607	?	ca 1000

1) Ikke medregnet særskilt skyldsatte skogeiendommer.

Kilder : Sæland (1910) s 10.
Jordbrukstellingene 1907 - 1969.
Matrikkelen.

TAB. 5.2.1. viser at det har vært en stadig sterkere økning i tallet på matrikulerte bruk, slik at det i dag finnes ca. 1000 bnr. i Heidal. Dette tilsvarer på langt nær antall jordbruks-eiendommer. De fleste jordbrukseiendommer består av mange særskilt skyldsatte deler. Sæter-, innmarks-, og skogteigene kan ha egne bruksnummer. Dessuten har det vært en stadig økende utparsellering til formål utenfor landbruket - eksempelvis villa- og hyttetomter. I jordbruksstatistikken blir alt som blir drevet som é n driftsenhet, regnet som ett bruk, uten omsyn til om bruket har flere gnr.- og/eller bnr. Heller ikke spiller det noen rolle om brukeren er eier eller om han leiger eiendommen heilt eller delvis. Jordbrukstellingene vil derfor vise utviklinga i bruksstrukturen. Driftsenhetem står sentralt.

TAB 5.2.2 : ANTALL BRUK I HEIDAL 1907 - 1977.

FORDELT ETTER STØRRELSEN PÅ JORDBRUKSAREALET.

ÅR	<5 da	5.1- 20	20.1- 50	50.1- 100	100.1- 200	200.1- 500	>500da	SUM	SUM >5da
1907	77	81	20	13	2	1		194	117
1929	14	81	93	24	5	2	1	220	206
1939	23	60	107	37	12	4		243	220
1949	26	55	132	40	11	4		268	242
1959	49	45	138	46	12	3		293	244
1969		19	98	81	20	3			221
1977		14	87	78	18	6			203

Kilder : Sæland (1910) s 10
 Jordbrukstellingene 1907 - 1969
 Oppl. fra Jordstyrekontoret i Sel.

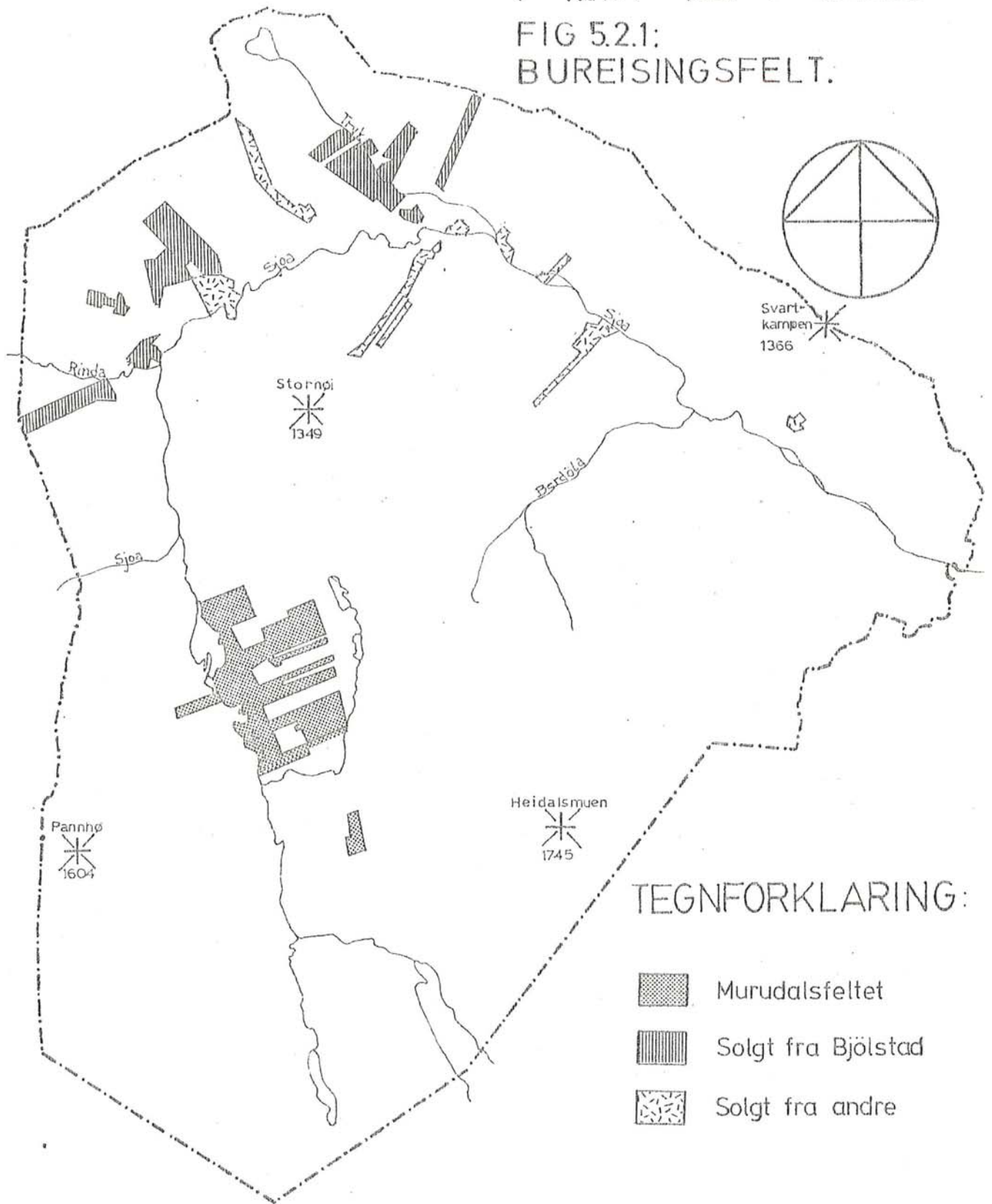
Bruksutviklinga fram til 1929 må man se på i sammenheng med de nevnte landbrukspolitiske virkemidler (Lov om arbeiderbruk og opprettelse av Småbruksbanken). Ved jordbrukstellinga dette året er det registrert 206 bruk med jordbruksareal større enn 5 da. Det tilsvarende brukstall i 1907, var 117. Dette er en økning på 76% på 22 år. Det er særlig i størrelsesgruppen 20-50 da økningen har vært sterk.

I Nord-Gudbrandsdalen har den tilsvarende økningen til sammenligning vært på bare 13%. Det kan være vanskelig å forklare en så stor skilnad som det her er tale om. Rundt århundreskiftet var størstedelen av skylda i Heidal samla på få hender. En del av gardene var svært store og kunne tåle en videre oppdeling. Det må derfor i første rekke være eiendomsstrukturen som har ført til den særegne utviklinga i Heidal.

Bjølstad kan tjene som eksempel på dette forholdet. Fram til 1920 hadde det fra denne garden ennå ikke blitt fradelt noe bruk. I tidsrommet mellom 1920 og 1929 kom imidlertid antall bruksnummer opp i 30. Ved siden av at en del husmannsplasser ble selvstendige jordbrukseiendommer, ble det i denne perioden fra-solgt flere bureisingsfelt. Etter 1926 er det fra Bjølstad i alt utskilt 29 bruk som har fått bureisingsstøtte til oppbygging av bruket. Av disse er 23 bureisingsbruk lokalisert til områdene ved Trykja, Skogbygda og Rinda. (Jfr. FIG. 5.2.1). De 6 andre

HEIDAL i SEL

FIG 5.2.1:
BUREISINGSFELT.

TEGNFORKLARING:

- Murudalsfeltet
- Solgt fra Bjölstad
- Solgt fra andre

Målestokk ca 1:115 000

Kilde : Opplysninger fra
Jordstyrekontoret i Sel.

bureisingsbruka ble frasolgt i samband med bureisinga i Murudalen.

Bureisingsfeltet i Murudalen ble kjøpt av kommunen i 1932. Selgere var Staten, Tor Tofte, Iver Faukstad og Ola Mæringsdalen.

Den statlige støtte og det kommunale engasjement til oppkjøp og planlegging av bureisingsfelt var sett på som et viktig middel for å redusere arbeidsledigheten og andre virkninger som den økonomiske krisa i mellomkrigstida var årsak til. (Tveite, 1959, s. 311).

Den økonomiske krisa ramma Heidal særlig hardt. I tillegg til jordbruket var også skogbruket en betydelig inntektskilde og arbeidsplass. Etter folketellinga i 1920 hadde 78 mann sitt hovedyrke i skogen.

For å redusere skadevirkningene av den økonomiske krisa kjøpte derfor Heidal kommune bureisingsfeltet i Murudalen. Kjøpesummen var på 78.000 kr. Arealet bestod av:

3.327 da dyrkingsjord
5.083 " skog
823 " myr
<hr/>
9.233 da ialt

Dette arealet ble opprinnelig delt inn i 31 bureisingsparseller.

Veibygging var imidlertid nødvendig før bureisinga kunne ta til. Veien ble bygget i 1935-36 med stor hjelp av arbeidsfylkinga. Det var i hovedsak arbeidsløs byungdom som på denne måten ble sysselsatt. Veien ble fredig i 1936.

Det var bare innenbygdsboende som fikk kjøpt parseller av bureisingsfeltet. En del av parsellene ble solgt før krigen og de første bureiserne tok til i 1939. Resten av parsellene ble solgt under okkupasjonsårene, men en del av disse ble ikke tatt i bruk til bureising. De parseller som var solgt, men der bureising ikke var påbegynt, ble etter krigen overtatt av kommunen og fordelt som tilleggsjord/skog på de da alt etablerte bureisingsbruka.

I dag er det ialt 21 bureisingsbruk i Murudalen. Fire av de minste bruka er imidlertid fraflytta.

TAB 5.2.3 : STØRRELSEN PÅ BUREISINGSBRUKA I MURUDALEN.

Antall bruk	Samla dyrka jord	Dyrkbar jord + skog	I alt	Gjennomsnitt pr.bruk	
				Dyrka	Dyrkb.+skog
21	1339da	7434da	8773da	64da	354da

Kilde: Oppl. fra jordstyrekontoret i Sel.

TAB. 5.2.3 viser at bureisingsbruka i Murudalen er forholdsvis store eiendommer med et gjennomsnittssareal på 64 da dyrka jord. Men bak gjennomsnittstallene skjuler det seg variasjoner på fra 10 til 150 da dyrka jord pr. bruk.

I tillegg til bureisingsbruka i Murudalen og de som ble frasolgt Bjølstad, var det 11 andre bureisingsbruk. Lokaliseringa av disse framgår av FIG. 5.2.1. Ialt ble det i Heidal reist 55 bruk med offentlig støtte i denne perioden.

(Alle opplysninger ang. bureisinga er hentet fra jordstyrekontoret i Sel).

I perioden 1929-1939 steg antallet bruk med over 5 da jordbruksareal fra 206 til 220. Hovedtyngda av økningen i denne perioden skyldes bureisinga. Denne var også årsak til bruksøkningen i neste tiårsperiode. I 1949 er det registrert 242 bruk med mer enn 5 da jordbruksareal. Fremdeles er det størrelsesgruppen med 20-50 da jordbruksareal som utgjør hovedtyngden av bruka. (Jfr. TAB. 5.2.2.).

Ved jordbrukstellinga i 1959 (244 bruk med jordbruksareal over 5 da), tar vi til å merke de nye utviklingstendensene i landbruket. Det har vært en stagnasjon i brukstallet. I Nord-Gudbrandsdalen og landet forøvrig, har brukstallet blitt redusert i denne ti-årsperioden.

Det som nå gjør seg gjeldende, er det nye synet på bruksstrukturen i jordbruket. Strukturpolitikken hadde endra seg sterkt siden jordlova av 1928. Det jordbrukspolitiske siktemål etter krigen, var i størst mulig grad å øke effektivitets- og avkastningsevna i jordbruket. Bruka skulle bli større gjennom sammenslåing og ved nydyrking. Gjennom slike tiltak skulle jordbruket gjennomgå en strukturrasjonalisering for å tilpasses de tekniske hjelpemidler og effektiviseringa som ble sett på som økonomisk nødvendig. (Bjernes m.fl., 1977, s. 5-6).

På grunnlag av slike målsettinger, ble så jordlova av 1955 til. De bestemmelser som kanskje er av størst interesse i denne sammenheng, er formålsparagrafen, statens forkjøpsrett (tidl. § 10, nå § 2 i konsesjonslova), ekspropriasjonshjemmelen (§ 20) og forbudet mot deling (§ 55). Det er på denne bakgrunn vi må se den videre bruksutviklinga.

I Heidal merker vi imidlertid ingen tydelig endring av

bruksstrukturen før i 1960-årene. Ved jordbrukstellinga i 1969 er brukstallet kommet ned i 221. Dette er en reduksjon på 23 bruk fra forrige telling. Det er de mindre bruka (5-50 da) som er forsvunnet. Gruppen mellom 50 og 200 da har økt i antall (Jfr. TAB. 5.2.2.). Dels har dette skjedd gjennom nydyrking, dels ved at mindre bruk blir lagt ned og jorda tillagt de større.

Den tilsvarende utviklinga gjør seg gjeldende utover i 70-åra. I 1977 er brukstallet kommet ned i 203, og igjen er det bruka med mindre enn 50 da jordbruksareal som er blitt sterkest redusert.

Som en oppsummering over de siste års strukturrasjonslisering, har vi satt opp TAB. 5.2.4 som viser endringene som de ulike størrelsesgrupper har gjennomgått fra 1959 til 1977.

TAB 5.2.4 : BRUKSSTØRRELSEN 1959 - 1977

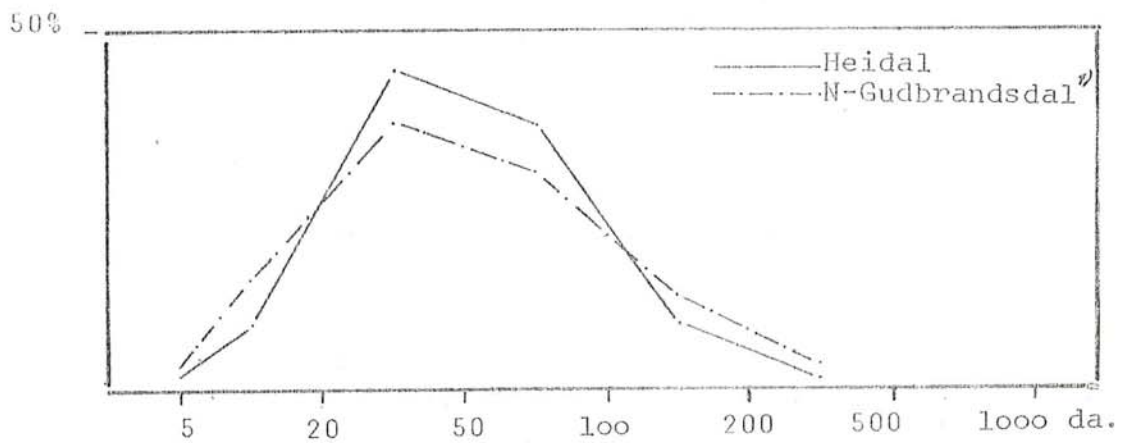
ANTALL OG PROSENTVIS ENDRING.

Størrelses- gruppe	ANTALL		ENDRING
	1959	1977	
5 - 50 da	183	101	- 45 %
50 - 100 da	46	78	+ 70 %
100 da	15	24	+ 60 %
Tilsammen	244	203	- 17 %

Kilder : Jordbrukstellinga 1959.
Oppl. fra Jordstyrekontoret i Sel.

Tallet på bruk mellom 50-100 da er økt med 70%, og tallet på bruk over 100 da er økt med 60%. Samtidig har det vært en min-
ning i brukstallet på 45% for størrelsesgruppen 5-50 da. Samla er brukstallet gått ned med 17%. For å sammenligne bruksstrukturen i Heidal med hele Nord-Gudbrandsdal, har vi laget FIG. 5.5.2 som viser dette forholdet i 1969.

FIG 5.2.2: PROSENTVIS FORDELING AV BRUKSSTØRRELSEN
ETTER JORDBRUKSAREALET, 1969.

*) Inkl. S-Fron

Kilde: Jordbrukstellingene 1969.

Vi ser at den relative fordelinga av bruk på de ulike størrelsesgrupper i Heidal, ikke skiller seg vesentlig fra gjennomsnittet for distriktet.

5.3. Utvikling av arealbruken.

5.3.1. Bruken av jordbruksarealet.

Vi kan få en viss oversikt over jordbruksutviklinga fra 1910 og fram til idag ved å se på endringene i størrelsen på jordbruksarealet. (Med jordbruksareal forstår vi her både den dyrka- og udyrka marka som går inn i jordbruksproduksjonen. Havnemark i fjell og utmark er ikke medregna, men derimot saterløgger, utslåtter o.l.).

I TAB. 5.3.1. refererer talla seg til samla areal for alle bruk som er med i tellingene (både over og under 5 da.)

TAB 5,3.1 : TOTALT JORDBRUKSAREAL I DRIFT 1907 - 1969.

	<u>1907</u>	<u>1918</u>	<u>1929</u>	<u>1939</u>	<u>1949</u>	<u>1959</u>	<u>1969</u>
<u>AREAL I DA.</u>							
Nord-Gudbr.dalen	152062	154642	151411	151540	149515	153757	200298 ¹⁾
Heidal	8255	8120	8760	9392	10318	10689	12527
<u>HEIDAL I % AV NORD-GUDBR.DAL</u>	5,43	5,25	5,79	6,20	6,90	6,95	(6,25)
<u>ENDRING I FORHOLD TIL 1907</u>							
Nord-Gudbr.dalen	100	101,7	99,6	99,7	98,3	101,1	(131,7)
Heidal	100	98,4	106,1	113,8	125,0	129,5	151,8

1) Inkludert Sør-Fron.

Kilder : Jordbrukstellingene 1907 - 1969.

Av denne tabellen ser vi at det har vært en jevn økning i jordbruksarealet i Heidal fra 1918 og fram til 1969. Minst har økningen vært mellom 1949 og 1959. Det har derimot vært en sterk økning (17,2%) det siste tiåret fram til 1969. Totalt er økningen i jordbruksarealet i Heidal på 51,8%.

Ser vi på utviklingen for hele Nord-Gudbrandsdalen er forholdet noe annerledes. Fram til tellingene i 1959 har jordbruksarealet så og si ikke økt (1,1%). For Heidal var økningen i denne perioden på 29,5%. Vi kjenner ikke den

nøyaktige økningen for Nord-Gudbrandsdalen fram til 1969. Grunnen til dette er kommunesammenslåingen av de to Fron kommunene. Anslagsvis må tallet som er oppgitt i TAB. 5.3.1. være ca. 30.000 da for stort. Dette medfører at økningen i arealet for Nord-Gudbrandsdalen har vært på ca. 12% fra 1959 til 1969. Samla økning 1907-1969 blir da ca. 13%. Økningen i jordbruksarealet for Nord-Gudbrandsdalen har derfor vært betydelig mindre enn arealøkningen i Heidal. Det er også verdt å merke seg at økningen i jordbruksarealet for hele Nord-Gudbrandsdalen i første rekke fant sted i tiårsperioden mellom 1959 og 1969.

Økningen i det totale jordbruksareal gir imidlertid ingen fullgod oversikt over jordbruksutviklingen. Ser vi på endringene av det fulldyrka arealet, vil disse være et bedre mål for endringene innen jordbruksnæringa. Den fulldyrka jorda vil være et mål for den intensivering, mekanisering og rasjonalisering som næringa har gjennomgått.

TAB 5.3.2 : FULLDYRKA AREAL I DRIFT 1907 - 1969.

	<u>1907</u>	<u>1918</u>	<u>1929</u>	<u>1939</u>	<u>1949</u>	<u>1959</u>	<u>1969</u>
<u>AREAL I DEKAR</u>							
Nord-Gudbrandsdal	107097	100066	115576	118037	117413	133008	174181 ¹⁾
Heidal	3067	4800	6470	7045	7485	8526	10594
<u>HEIDAL I % AV</u> <u>NORD-GUDBR.DAL</u>	2,86	4,80	5,60	5,60	6,37	6,41	(6,08)
<u>ENDRING I</u> <u>FORHOLD TIL 1907</u>							
Nord-Gudbr.dalen	100	93,4	107,9	110,2	109,6	124,2	(162,6)
Heidal	100	156,5	211,0	229,7	244,0	278,0	345,5

1) Inkludert Sør-Fron

Kilder : Jordbrukstellingene 1907 - 1969.

Av TAB. 5.3.2. går det fram at det for Heidal må ha skjedd en sterk oppdyrking i perioden mellom 1907 og 1918. På ti år har det dyrka arealet steget med nesten 1800 da, eller 56,5%. Forholdet for Nord-Gudbrandsdalen har vært helt annerledes. Her har dyrka-arealet faktisk gått tilbake i samme tiårsperiode.

Forklaringa på den store forskjellen mellom Heidal og Nord-Gudbrandsdalen ligger ikke i mer tidsmessig drift i Heidal, men har bakgrunn i situasjonen før 1907. Mye av den oppdyrkinga som skjer i Heidal etter 1910, hadde allerede blitt utført i de fleste andre bygdene i Nord-Gudbrandsdalen før dette tidspunkt.

Utvidelsen av det dyrka arealet ^{er} fastsetter også fram til 1929 med en økning på 34,8%. Den tilsvarende økning for Nord-Gudbrandsdalen var på 15,5%. I de neste tre tiårsperiodene er økningen relativt mindre. Heidal har imidlertid gjennom hele perioden fram til 1959 hatt en større økning enn Nord-Gudbrandsdalen.

I tiårsperioden fram til siste jordbrukstelling i 1969, har det foregått en ny sterk utvidelse av det dyrka arealet. Det fulldyrka arealet er utvida med 47% i Heidal. Økningen i tilsvarende tidsperiode for Nord-Gudbrandsdalen kjenner vi ikke nøyaktig. Anslagsvis må det oppgitte tallet i TAB. 5.3.2. være ca. 24000 da. for stort. Dette fører til at arealøkningen av dyrka jord, var på ca. 13% fra 1959 til 1969 for Nord-Gudbrandsdalen. Fram til jordbrukstellinga i 1969 hadde altså det dyrka arealet i Heidal økt med 345,5% i forhold til arealet i 1907. I samme tidsrom var økningen ca. 40% i hele Nord-Gudbrandsdalen.

Heidal er derfor i en særstilling når det gjelder oppdyrking etter 1910. Denne spesielle situasjonen har igjen gjort utslag på bruken av den dyrka marka. Vi har satt opp en oversikt over denne utviklinga i TAB. 5.3.3. Utviklinga er også illustrert på FIG. 5.3.1.

TAB 5.3.3 : ANVENDELSE AV FULLDYRKA MARK 1907 - 1969, DEKAR.

	<u>1907</u>	<u>1918</u>	<u>1929</u>	<u>1939</u>	<u>1949</u>	<u>1959</u>	<u>1969</u>
<u>NORD-GUDBRANDSDAL</u>							
Kunstig eng og kulturbeite	65298	58921	70053	71307	75093	86760	124828 ¹⁾
Korn og erter	32218	34625	33493	35928	27438	33083	33938 ¹⁾
Potet, rotvekst, grønnfôr, hagev.	7434	5357	10847	10158	14183	11835	14739 ¹⁾
Brakk	2147	1163	1183	644	699	922	746 ¹⁾
Dyrka areal tilsammen	107097	100066	113576	118037	117413	133008	174181 ¹⁾
<u>HEIDAL</u>							
Kunstig eng og kulturbeite	776	2482	3840	4499	5105	6109	8644
Korn og erter	1819	1904	1980	2091	1501	1560	1141
Potet, rotvekst, grønnfôr, hagev.	274	282	507	394	792	818	692
Brakk	198	132	143	61	87	39	117
Dyrka areal tilsammen	3067	4800	6470	7045	7485	8526	10594

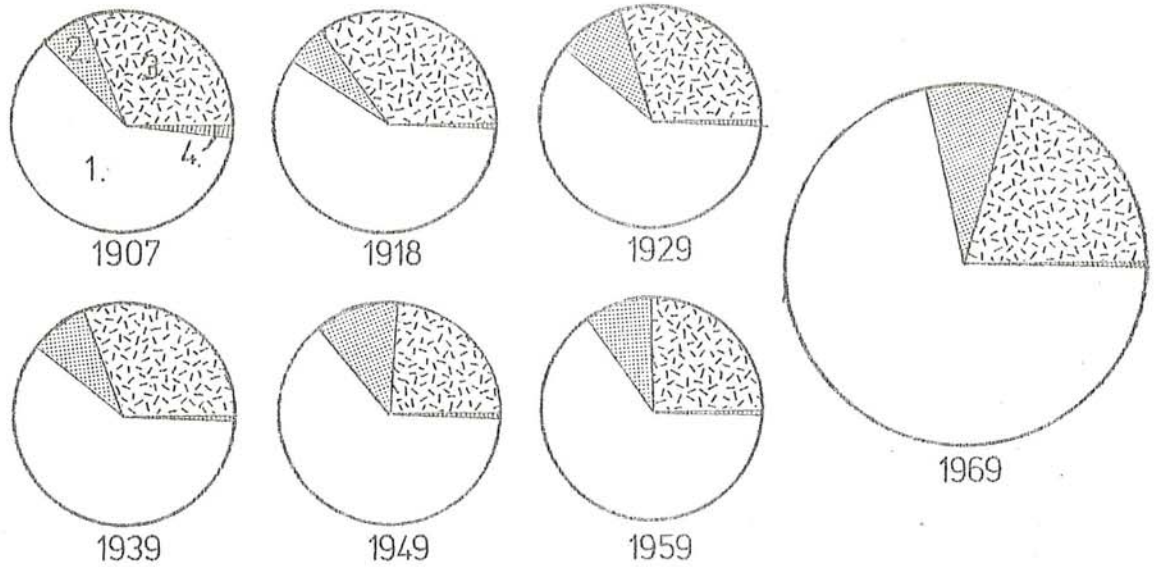
1) Inkludert Sør-Fron

Kilder ! Jordbrukstellingene 1907 - 1969.

Vi ser at det har vært en stadig økning når det gjelder dyrking av kunstig eng. Kulturbeite spiller her svært liten rolle (Jfr. TAB. 5.3.5.). Mens arealet av den kunstige enga bare utgjorde 25,3% i 1907, var andelen kommet opp i 81,6% i 1969. Av FIG. 5.3.1. ser vi at denne utviklinga har gått gradvis. Det er særlig kornarealet som er blitt redusert, både relativt og absolutt. Kornet la beslag på 59,3% av den fulldyrka marka i 1907. I 1969 var denne andelen redusert til 10,8%. Produksjonen av poteter o.l. har relativt ikke hatt noen markert endring.

Utviklinga sett under ett viser at man i Heidal holdt lenge på det gamle åkerbruket. Etter 1907 har så omlegging av produksjonen til engdyrking vært markert.

Nord - Gudbrandsdal

Heidal

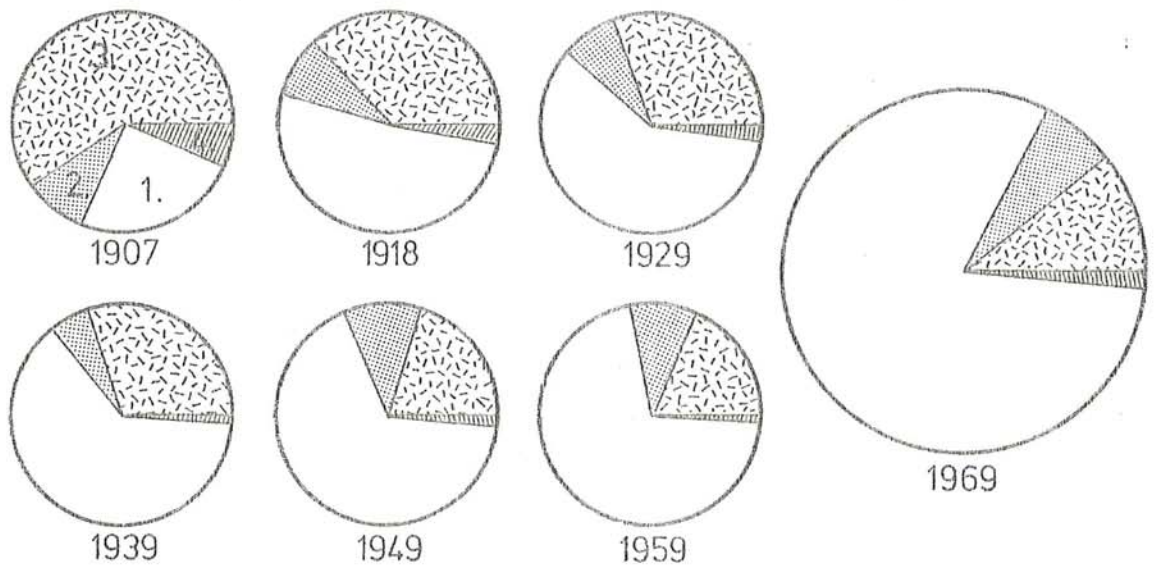

FIG 5.3.1: Anvendelse av fulldyrket mark
i Heidal og N-Gudbrandsdal 1907-1969.

1. Kunstig eng og kulturbeite. 3. Korn og ertre til modning.
2. Potet, rotvekster, grønnfôr og hage. 4. Brakk.

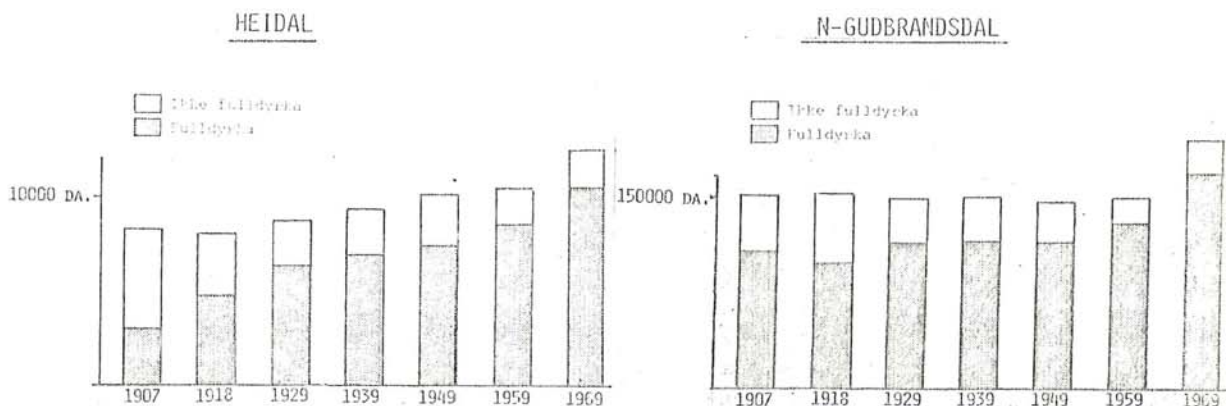
Kilde: Jordbrukstellingene 1907-1969.

Situasjonen for hele Nord-Gudbrandsdalen forholder seg noe annerledes. Allerede i 1907 er største delen av det fulldyrka arealet nytta til kunstig eng (61%). Etter 1907 er det imidlertid ingen markert omlegging av produksjonsformen. Dette har medført at alt i 1929 har Heidal en like stor andel kunstig eng som Nord-Gudbrandsdalen. Arealbruken i Heidal og Nord-Gudbrandsdalen er på dette tidspunkt ganske lik.

Framover til 1969 skjer det heller ingen videre omlegging av produksjonen i Nord-Gudbrandsdal. I 1969 har hele Nord-Gudbrandsdalen et relativt større åkerbruk enn Heidal. Andelen av kunstig eng har riktignok også økt i Nord-Gudbrandsdalen, men endringa er ganske liten. (Fra 61% i 1907 til 72% i 1969).

For å vise at den fulldyrka marka har hatt en stadig større betydning for hele jordbruket, har vi laget til FIG. 5.3.2. Figuren viser både økningen i jordbruksareal og fulldyrka areal, og det relative forhold mellom disse.

FIG.5.3.2: JORDBRUKSAREAL, FULLDYRKA/IKKE FULLDYRKA, HEIDAL-N-GUDBRANDSDALEN, 1907-1969.

Kilder: Jordbrukstellingene 1907-1969.

I Heidal var i 1907 kun 37,2% av jordbruksarealet oppdyrka, mens det i 1969 var 84,6%. Nord-Gudbrandsdalsbygdene sett under ett hadde alt i 1907 den alt vesentligste av jordbruksproduksjonen knyttet til den fulldyrka marka.

I 1929 er situasjonen tilnærma lik for Heidal og Nord-Gudbrandsdalen. I hele den etterfølgende periode har imidlertid den fulldyrka marka hatt en litt større andel i Nord-Gudbrands-

dalen enn i Heidal. Men forskjellen er aldri stor - eksempelvis 2,4% i 1969. (Heidal: 84,6% fulldyrka mark. Nord-Gudbrandsdal 87,0%).

Av FIG. 2.6.2. og FIG. 5.3.2. kan vi også slutte at det meste av den tidlige eng er blitt oppdyrket. For å få fram overgangen til engdyrking, har vi satt opp en tabell over forholdet mellom naturlig og kunstig eng.

TAB 5.3.4 : ENGAREALET 1907 - 1969, DEKAR.

ÅR	N-GUDBRANDSDAL			HEIDAL		
	<u>Natureng og overfl.eng.</u>	<u>Dyrka eng</u>	<u>Forh.tall</u>	<u>Natureng og overfl.eng.</u>	<u>Dyrka eng</u>	<u>Forh.-tall</u>
	(1)	(2)	(2)/(1)	(1)	(2)	(2)/(1)
1907	45090	64717	1,44	5188	753	0,15
1918	45723	57789	1,26	3092	2415	0,78
1929	28875	69734	2,42	3192	3940	1,23
1939	28751	70790	2,46	3245	4464	1,38
1949	23541	73943	3,14	3376	5033	1,49
1959	8670	83803	9,67	1359	5978	4,40
1969	4537 ¹⁾	116899 ¹⁾	25,77	597	8313	13,92

1) Inkludert Sør-Fron

Kilder : Jordbrukstellingene 1907 - 1969.

Tabellen viser at det i Heidal har vært forholdsvis mye naturlig og overflatedyrka eng. Først ved tellinga i 1929 er den kunstige enga arealmessig større. Likevel er det fremdeles forholdsvis lik dyrka eng sett i relasjon til hele Nord-Gudbrandsdalen. Selv om det har vært en relativ tilbakegang for den ikke fulldyrka enga i tidsrommet 1907-69, har det faktisk vært en absolutt økning av den naturlige enga i perioden mellom 1918 og 1949. Denne økningen er imidlertid svært liten. Det er særlig i de to siste tiårsperiodene at arealet av natur- og overflatedyrka eng er blitt redusert. Nedgangen er på 2779 da. (Fra 3376 da i 1949 til 597 da i 1969). Til tross for det lave tallet i 1969, har likevel Heidal forholdsvis mye ikke-fulldyrka eng sammenligna med hele Nord-Gudbrandsdalen. Denne situasjonen går igjen ved alle jordbrukstellingene etter 1907. For hele Nord-Gudbrandsdalen, inkludert Heidal, må man kunne si at den naturlige enga i dag ikke spiller noen rolle i forproduksjonen.

Selv om nedgangen i den ikke fulldyrka enga i første rekke skyldes oppdyrking, må likevel en del arealer ha gått ut av jordbruksproduksjonen. Dette gjelder spesielt de tidligere utslåtter og fjellslåtter. Ved jordbrukstellinga i 1907 ble disse oppgitt å utgjøre 1242 da i Heidal og 4811 da i hele fogderiet. Fram til tellinga i 1949 var de samme arealer redusert til henholdsvis 36 og 400 da.

En annen del av den tidligere ikke fulldyrka enga har gått over til å bli beiteareal.

TAB 5.3.5 : BEITEAREAL PÅ INNMARK 1907 - 1969, DEKAR.

	<u>1907</u>	<u>1918</u>	<u>1929</u>	<u>1939</u>	<u>1949</u>	<u>1959</u>	<u>1969</u>
<u>NORD-GUDBRANDSDAL</u>							
Natureng og overflatedyrka	?	8844	6960	4752	8561	10247	21580 ¹⁾
Dyrka	321	813	319	517	1150	2958	8029 ¹⁾
Tilsammen	?	9657	7279	5269	9711	13205	29609 ¹⁾
Beiteareal i % av tot.jordbruksareal	?	5,7	4,8	3,5	6,5	8,6	14,8
<u>HEIDAL</u>							
Natureng og overflatedyrka	?	224	90	134	521	679	1137
Dyrka	-	67	-	35	72	131	331
Tilsammen	?	291	90	169	593	810	1468
Beiteareal i % av tot. jordbruksareal	?	3,6	1,0	1,8	5,7	7,6	11,7

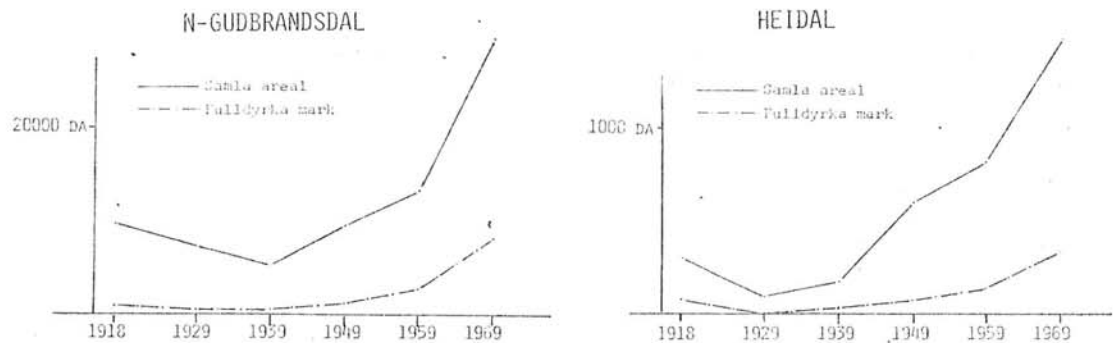
1) Inkludert Sør-Fron

Kilder : Jordbrukstellingene 1907 - 1969

For både Nord-Gudbrandsdalen og for Heidal var totalt beiteareal forholdsvis stort i 1918. I Heidal gikk deretter arealet sterkt tilbake fram til neste telling i 1929. Fra dette tidspunkt har beitemarka fått et stadig større omfang. Spesielt sterk er stigninga mellom 1959 og 1969. Beite på fulldyrka mark har hele tida hatt lite omfang. Men også for dette kan vi se

en viss økning - spesielt i siste tiårsperiode.

FIG. 5.3.3: BEITEAREAL PÅ INNMARK.

Kilder: Jordbrukstellingene 1918,-29,-39,-49,-59,-69.

TAB. 5.3.5. og FIG. 5.3.3. viser at beitearealenes utvikling i Heidal ikke skiller seg vesentlig fra gjennomsnittet for Nord-Gudbrandsdal. Beitemarkas andel av det totale jordbruksareal er imidlertid litt mindre i Heidal.

Den økende bruk av innmark som beiteareal må nødvendigvis være et resultat av mindre beiting i utmarka, spesielt på fjellet. Det er også et resultat av den mekaniseringa som har foregått i jordbruket. Tidligere åker- og engareal er blitt omdisponert til beite på grunn av dårlig arrondering og terrengforhold.

Jordbruket i Heidal har gjennomgått en stor forandring i dette århundret. Og jordbrukstellingene kan fortelle oss at endringene her er større enn for hele Nord-Gudbrandsdalsregionen. Spesielt er skilnaden markert fram til 1929. Bakgrunnen for dette er Heidals spesielle stilling ved århundrets begynnelse. Heidølene hadde fortsatt et høyt utviklet åkerbruk. Omlegginga av produksjonen til engdyrking var påbegynt kun i svært liten grad. Ikke før i 1929 kan man si at produksjonsformen på gardene i Heidal er den samme som i distriktet forøvrig. Det er grunn til å tro at de spesielle eiendomsforhold har vært en sterkt medvirkende årsak til den seinere produksjonsomlegging i

Heidal. Etter 1929 synes imidlertid jordbruket i Heidal å gjennomgå samme utvikling som i resten av Nord-Gudbrandsdal. Typiske trekk er oppdyrking, økt engareal og økt bruk av innmark til beite.

5.3.2.. Sæterbruket.

Også sæterbruket har gjennomgått store forandringer i dette århundret. Reint generelt kan vi si at det var en sterk nedgang i sæterbruket fram til 1930 (Meesenburg 1972, s.9). Dette forholdet skyldes i første rekke kommunikasjonsmulighetene og arbeidskraftsituasjonen (Reinton 1961, s.457). Det ble i første omgang prøvd med rasjonalisering slik at de mange sætre for en gard ble avløst med kun én hovedsæter (Meesenburg, 1972 s.8). Sætermeieri og samdrift ble også forsøkt, men uten å gi særlig godt resultat. (Jfr. det som er nevnt om Stålane sætermeieri under 4.6.1.).

Det er nær sammenheng mellom omlegging av sæterbruket og etablering av bygdemeierier. Meierisamvirket sparte tid og arbeidskraft, og ga dessuten bedre produkt og høyere priser. Det beste økonomiske resultat ga meieriene om de kunne drives på helårsbasis. Men dette lot seg vanskelig kombinere med sæterdrift i de bygder der veinettet var dårlig utbygd (Reinton 1961, s.437-439).

Ysteriet i Heidal kom i drift i 1921, (Wekre, 1970, s.42). Opprettelsen fikk selvsagt en stor betydning for utviklinga av jordbruket i bygda. Noen innvirkning på sæterbruket fikk det i første omgang ikke. Til å begynne med var ysteriet bare i drift vinterhalvåret. Sommerdrifta kom først i gang i 1936. Bilveien inn til Murudalen var da ferdig (jfr. 5.4), og det ble opprettet fast sæterbilrute. Sommerdrifta kom i første rekke sætrene i Murudalen til gode, men fra de andre sætrene kunne melka transporteres med hest (Wekre, 1970, s.49). Sæterbiltransporten og sommerdrifta av meieriet medførte naturlignok en sterk omlegging av selve sæterdrifta. All tidligere ysting og kjerning kunne nå kuttet ut. Men for de sætrene som ikke hadde bilvei, var drifta ofte like arbeidskrevende som tidligere.

Det er sparsomt med statistiske opplysninger om sæterbruket i Heidal etter århundreskiftet. Helland (1913, Del 3,

s.222) opplyser at det i 1907 var 78 sætre i drift. Ved jordbrukstellinga 1969 ble det registrert 68 sætre, og ifølge opplysninger fra Jordstyrekontoret i Sel var det i 1977 53 sætre i drift. Talla skulle gi en viss forståelse for i hvilken retning sæterbruket går i sin nåværende form. Bygdefolk opplyser at det har vært svingninger i antall sætre i drift i første halvdel av dette århundret; blant annet var det en økning i sæterbruket like etter siste krig. Men etter 1950 har det gått jevnt nedover.

Det er i første rekke krav til høyere mjølkeytelse pr. ku som er årsak til nedgangen. Vanskeligheter med å skaffe budeiehjelp har også spilt inn. Ser vi på økningen av beitearealet nede i bygda (FIG. 5.3.3.), skjønner vi at mye av tidligere beitemark på fjellet er erstattet av kulturbeite nede i bygda. Annen utnytting av sætra har etterhvert også begynt å gjøre seg gjeldende. Horgen (1977, s.4) nevner at flere f.eks. har begynt med bortleige av sæterhusa.

5.3.3. Skogbruket.

Skogbruket står i en noe annen stilling enn jordbruket. Det er en eksportrettet og konkurranseutsatt næring som er sterkt avhengige av prisene på verdensmarkedet.

Felles for disse to næringene er likevel mekaniseringa som har skjedd i det 20.århundre. Omkring århundreskiftet var svans, øks og barkespade de viktigste redskaper i skogsdrifta. Transporten foregikk med hest og ved fløtning. I dag blir motorsaga nyttet til hogst, kvisting og kapping. Traktor, taubaner og tømmerbiler er viktige ledd i transportsystemet. Også på skogskjøtselens område har det skjedd en stor utvikling. Gjødsling, sprøyting, markberedning, avstandsregulering osv. var ukjente begrep ved hundreårets begynnelse.

Det blir gitt støtte over statsbudsjettet til skogkultur, skogsveier, transport, drift i vanskelig terreng, driftsplanlegging o.l. Dette forholdet har imidlertid ikke gjort seg gjeldende før etter siste krig, særlig da de siste 15-20 åra.

Innføring av nyere driftsmetoder og en videre mekanisering, er imidlertid i sterk grad avhengig av eiendomsforhold og eiendomsstruktur. Det er derfor av interesse å se på hvordan disse

forhold endret seg i Heidal fra den første skogbrukstelling i 1927 fram til 1957.

TAB 5.3.6.: ANTALL SKOGEIENDOMMER 1927 OG 1957 I HEIDAL,
FORDELT ETTER STØRRELSEN PÅ PROD. SKOGAREAL.

	<25 da	25- 100	100.1- 250	250.1- 500	500.1- 1000	1000- 2000	2000- 5000	5000- 10000	>10000	SUM
1927	2	43	31	12	5	12	11	2	3	121
1957	2	88	79	25	15	9	6	3	-	227

Kilder : Skogbrukstellingene 1927 og 1957.

(En skogbrukseiendom omfatter her det samla skogbruksareal til en skogeier, uansett om skogeiendommen består av flere særskilt skyldsatte teiger). TAB. 5.3.6. viser at det har vært en sterk økning i tallet på skogbrukseiendommer (88%) fram til 1957. Denne situasjonen er særegen for Heidal. I Nord-Gudbrandsdalen sett under ett, har tallet på skogeiendommer gått litt tilbake i den samme perioden (Jfr. TAB. 5.3.7.). Økningen i Heidal må i all hovedsak skyldes garddelinga. De fleste bureisingsbruka fikk tildelt egne skogteiger, det samme gjaldt for mange av de tidligere husmannsplassene, (Jfr. TAB. 4.5.2.). Den sterkeste økningen har vært i bruksstørrelsen under 250 da. Det er kun de private skogeiendommene som tilhører de innenbygdsboende som har fått denne økningen (Jfr. TAB. 5.3.7.).

Hovedtyngda av eiendommene er å finne i størrelsesgruppen under 250 da. Dette gjelder både i 1927 og 1957.

Utviklinga av eierforholdet fram til 1957 er vist i TAB. 5.3.7.

TAB 5.3.7 : SKOGEIENDOMMER ETTER EIERGRUPPER 1927 OG 1957.

EIERGRUPPE	N-GUDBRANDSDAL		HEIDAL	
	1927	1957	1927	1957
Innenbygdsbeboende enkeltpersoner	2055	2083	106	218
Utenbygdsbeboende enkeltpersoner	81	30	10	5
Sameie	8	5	1	2
Bygdealmenning	7	5	1	-
Stats- og kommuneskog	18	19	3	2
Statsalmenning	7	10	-	-
Andre	16	11	-	-
SUM	2192	2163	121	227

Kilder : Skogbrukstellingene 1927 og 1957.

Tabellen viser at den absolutt størstedelen av eiendommene tilhører innebygdsbeboende enkeltpersoner både i 1927 og 1957. Dette gjelder både for Heidal og hele Nord-Gudbrandsdal.

Fordelinga av skogseiendommene sier imidlertid svært lite om fordelinga av skogbruksarealet.

TAB 5.3.8 : PRODUKTIVT SKOGAREAL ETTER EIERGRUPPER 1927 OG 1957.
DEKAR OG PROSENTVIS FORDELING.

EIERGRUPPE	N-GUDBRANDSDAL				HEIDAL			
	1927		1957		1927		1957	
	dekar	%	dekar	%	dekar	%	dekar	%
Innenbygds enkeltpers.	772501	55.8	600410	62.0	103341	78.1	82327	88.4
Utenbygds enkeltpers	42743	3.1	6495	0.7	7770	5.9	925	1.0
Sameier	17360	1.3	465	-	3800	2.9	270	0.3
Bygdealm.	142000	10.3	136071	14,1	1000	0.7	-	-
Stats- og komm.skog	78168	5.6	42457	4.4	16480	12.4	9560	10.3
Statsalm.	314870	22.7	173761	18.0	-	-	-	-
Andre	17336	1.2	7800	0.8	-	-	-	-
SUM	1384978	100.	967459	100.	132391	100.	93082	100.

Kilder : Skogbrukstellingene 1927 og 1957.

TAB. 5.3.8. viser at største delen av det produktive skogarealet i Heidal er private skogteiger tilhørende innenbygdsboende. Dette forholdet gjelder både ved skogbrukstellinga i 1927 og 1957. Forholdet i hele Nord-Gudbrandsdalen er noe annerledes. De private skogteigene utgjør her en mindre del av skogarealet, mens stats- og bygdeallmenningene har en relativt stor andel. Totalt har forholdet mellom de ulike eiergruppene vært ganske stabilt i denne tidsperioden.

Det samla produktive skogsarealet viser derimot en sterk nedgang. Riktignok er endel av skogsmarka blitt oppdyrket, men dette alene forklarer ikke den store nedgangen. Hovedårsaken må ligge i ulik oppfatning av hva som skal regnes som produktiv skogsmark ved de to tellingene. Det er grunn til å tro at arealoppgavene fra 1957 er mer pålitelige enn de som ble gitt i 1927.

Skogsarealet og fordeling av dette gir likevel ikke noe godt uttrykk for skogens økonomiske betydning. For Heidal må skogbruket ha hatt stor betydning, særlig etter første verdenskrig. Det finnes ingen offisiell statistikk over avvirkinga i Heidal før 1936. Tallet på sysselsatte i skogbruket vil likevel kunne gi en god forståelse for den betydning skogbruket må ha hatt. På bakgrunn av folketellingene har vi satt opp en tabell over tallet på skogsarbeidere som har skogbruket som hovedyrke.

TAB 5.3.9 : ANTALL SKOGSARBEIDERE I HEIDAL 1910 - 1960.

<u>ÅR</u>	<u>1910</u>	<u>1920</u>	<u>1930</u>	<u>1946</u>	<u>1950</u>	<u>1960</u>
ANTALL	14	78	49	67	18 ¹⁾	75

1) Jord- og skogbruksarbeidere

Kilder : Folketellingene 1910 - 1960.

Det framgår av tabellen at skogbruket sysselsatte svært mange rundt 1920. Til sammenligning var det i alt 132 gardbrukere og husmenn. Det er tydelig at skogbruket må ha hatt stor betydning under og like etter den første verdenskrig. Dette henger sammen med en sterk prisoppgang på tømmer. Fra 1913 til 1920 steg tømmerprisene med 542%, mens prisstigningen ellers var på 370% (Tveite, 1959 s.303).

Omslaget i denne prisutviklinga kom i 1921 med et sterkt fall i tømmerprisene. Nedgangen fortsatte fram til 1935 (Tveite, 1959, s.306). Av TAB. 5.3.9. ser vi at antall skogbruksarbeidere i Heidal fra 1920 til 1930 ble redusert med over 1/3 - til 49 stykker.

Fra og med 1936 har vi oppgaver over avvirkningen i Heidal. På bakgrunn av skogstatistikken fra 1936 til 1964, har vi laget TAB. 5.3.10. som viser gjennomsnittlig årlig avvirkning til salg. (Etter 1964 er ikke Heidal særskilt spesifisert.)

TAB 5.3.10 : AVVIRKNING TIL SALG I HEIDAL 1936 - 1964.
GJENNOMSNI TT LIG ANTALL M³ PR. ÅR.

	1936/37- 40/41	40/41- 45/46	46/47- 50/51	51/52- 55/56	56/57- 60/61	61/62- 63/64
Bartrevirke	10768	8501	13145	15692	16881	11198
Lauvtrevirke	559	1134	1097	588	1075	188
Ved av bar og lauv ¹⁾						2255
SUM	11327	9635	14242	16280	17956	13641

1) Bar- og lauvved er inkludert i oppgavene før 1961

Kilder : Skogavvirkingsstatistikk 1936 - 1961
Skogstatistikk 1962 - 1964.

Tabellen viser at det har vært minst avvirkning i krigsåra.

I etterkrigsåra har det vært en jevn stigning i avvirkningskvantumet fram til perioden 61-64. Ifølge herredsskogmesteren er årlig avvirkningskvantum i dag på ca. 18000 m³. Dette utgjør ca. 60-70% av balansekvantumet.

Avvirkninga innenfor de enkelte skogeiendommer varierer etter eiergruppe og størrelsen på skogeiendommen. Herredsskogmesteren opplyser at skogeierne kan inndeles i fire grupper etter avvirkningskvantumet:

1. De rene skogeiendommer - overavvirkning
2. De største gardene og utenbygdsboende - normal avvirkning
3. De mindre gardene - underavvirkning
4. De minste gardene - ingen avvirkning.

Det kan synes rart å sammenligne avvirkningskvantumet med gardenes størrelse. Det er imidlertid god sammenheng mellom skogarealenes og jordarealenes størrelse. De største gardene har stort sett også største skogarealene - jfr. TAB. 2.5.3. Mulighetene for jevn og normal avvirkning skulle ligge godt til rette i Heidal. Skogsbilveinettet er etter hvert blitt svært godt utbygget. Dette blir nærmere omtalt i neste avsnitt.

5.4. Veinettet.

5.4.1. Historikk.

For å utnytte arealressursene i et område, er det nødvendig med transportmulighet. En stor del av produksjonsfaktorene må føres inn i området, og de ferdige produkter må transporteres ut. Dette har gyldighet gjennom hele historia.

De første veier og stier var resultat av selve ferdselen. Mennesker og dyr valgte den minst arbeids- og tidskrevende rute mellom startpunkt og bestemmelsessted. Der mange brukte den samme rute ble veiene av best standard. Således var det fra tidlig et differensiert veinett i Heidal. Nede i dalen var veien best. Her brukte alle gardene den samme rute. Det var også litt gjennomgangstrafikk til og fra Vågå, selv om denne var liten sammenlignet med gjennomgangstrafikken i selve Gudbrandsdalen.

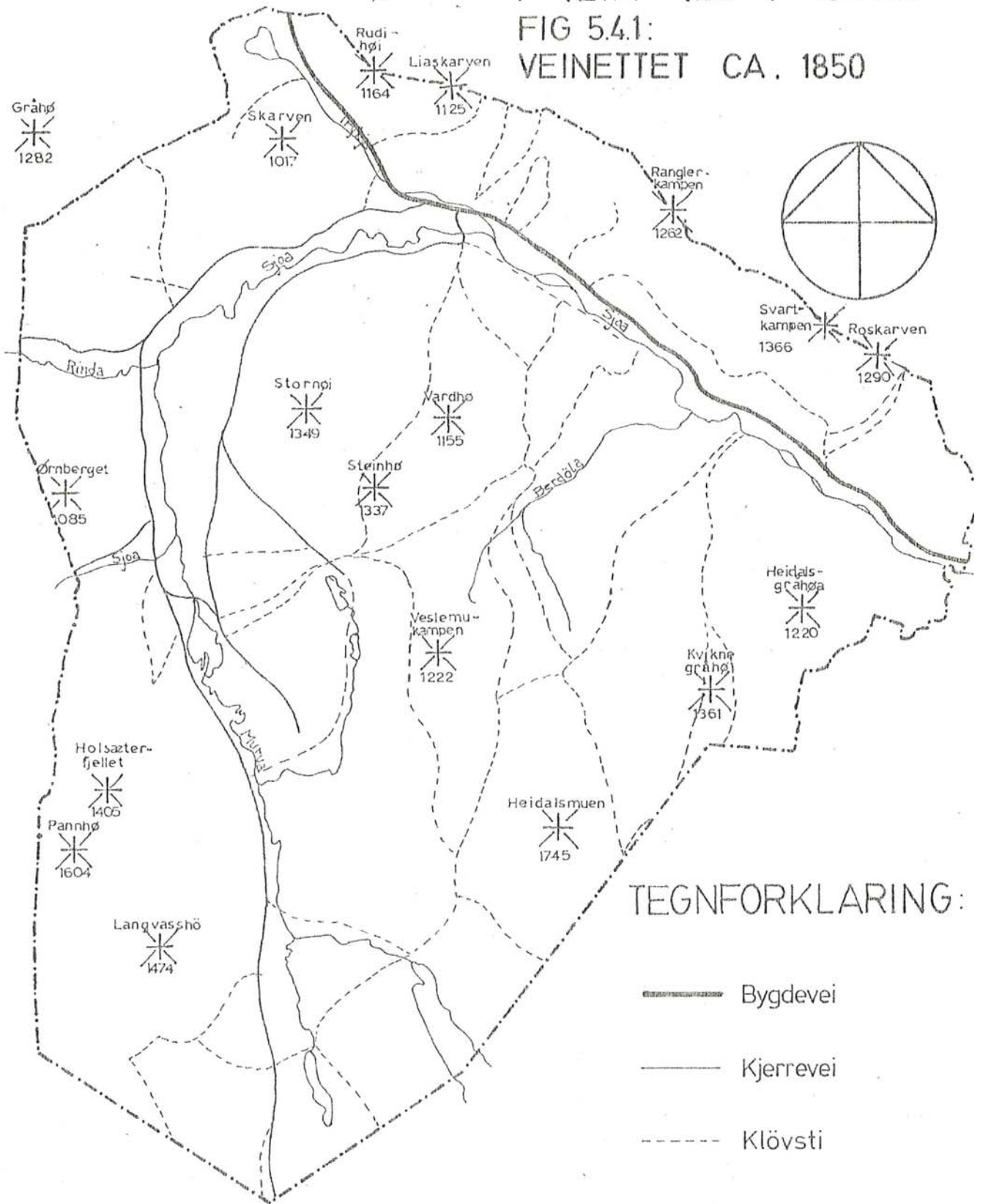
Sæterveiene var imidlertid et resultat av utelukkende bygdas eget behov. Et diplom fra 1467 forteller at det allerede da var 5 bruer over Sjoa, og at det var uttatt folk som skulle sørge for at veier og bruer ble holdt i stand (Horgen, 1977, s. 2). Dette tyder på stor ferdsel til og fra fjellet.

Fjellets store betydning framgår også av FIG. 5.4.1. Veinettet er her inntegnet etter et topografisk kart opptatt av S.C. Gjessing i 1849 og 1851. (Delvis revidert 1904). Vi ser at det går sæterveier på kryss og tvers over hele fjellet. Dersom en sammenligner med sæterkartene - FIG. 3.4.1 og FIG. 3.4.2 - kan en lett følge den rute hver enkelt gard har benyttet til og fra sætrene.

Sæterveiene var til å begynne med nærmest "råk" som ofte gikk høyt oppe i fjellet. (Wekre, 1970, s. 11). Stigningsforholdet betydde lite. Mindre elver var heller ingen hindring så-

HEIDAL i SEL

FIG 5.41:
VEINETTET CA. 1850

Målestokk ca 1:115 000

TEGNFORKLARING:

Bygdevei

Kjerrevei

Klövsti

Kilde: Topografisk kart over
Kristians Amt 1849-51.

lenge de kunne vades. Etterhvert som kravet til kjørbarhet gjorde seg gjeldende, måtte imidlertid de gamle veiene oppgis. De nye saterveiene ble lagt lavere i terrenget. Veilengden ble da litt større, men de verste kneikene ble unngått. På FIG. 5.4.1. ser vi at saterveien innover Murudalen på vestsida av Murua går nesten helt nede i dalbunnen, og er av god standard. Dette er imidlertid en vei som trolig ble bygd på 1800-tallet. Den tidligere saterveien gikk høyere i lia mer direkte mellom satrene. Også på østsida av Murua/Sjoa er den kjørbare saterveien trolig av nyere dato. I hvert fall viser gamle jordskiftekart at det gikk en parallell vei høyere oppe i lia ved Sundtjernåsen.

På solsida ser vi at det er mange saterveier som går direkte fra gardene og opp lia. Disse veiene har vært nyttet i forbindelse med heimsatrene. Vi kan også tenke oss at mange av husmennene på solsida har trasket opp langs disse veiene etter endt arbeidsdag.

I veilova fra 1851 kom det bestemmelse om at hovedveiene skulle bekostes av staten, bygdeveiene av herredene. Rundt århundreskiftet var det ingen veier i hovedveiklassen i Heidal. Veien opp gjennom dalen var klassifisert som bygdevei. Den fulgte Sjoa og Trykja oppover, og fortsatte over Bjølstadskogen til Lalm i Ottadalen.

Rundt 1900 utgjorde derfor saterveiene størstedelen av veinettet i Heidal, og illustrerer på en tydelig måte den betydning fjellet har hatt opp gjennom tidene.

5.4.2. Utbedring.

Så seint som i 1920 var veiene i Heidal lite tilfredsstillende utbygget for datidens behov. Hedalsveien var riktignok blitt delvis omlagt og forbedret i 1909 og 1910, men fremdeles var det bare råd å kjøre med bil fram til Bjølstadmo. Veien fra Bjølstadmo og videre oppover Skogbygda var av dårlig standard. På denne strekningen "er det bare skogbygdinge og turister som kommer frem" ble det uttalt i et leserbrev i "Gudbrandsdølen" 1920. (Wekre, 1970 s. 40).

Det var likevel saterveiene som var av dårligst standard, og bare skikka for kjerretransport til og med så seint som i

1935. I samband med bureisingsfeltet i Murudalen måtte det derfor til en omfattende forbedring av den tidligere sæterveien i åra 1935-36. (Jfr. 5.2.). Andre sæter- og jordbruksveier måtte ellers gjennomgå en omfattende forbedring i sammenheng med den økende mekaniseringa. Nyetablering av veier og forbedring av eldre, var i det hele tatt en forutsetning for at jordbruket kunne utvikle seg videre. Dette gjelder også for dagens situasjon.

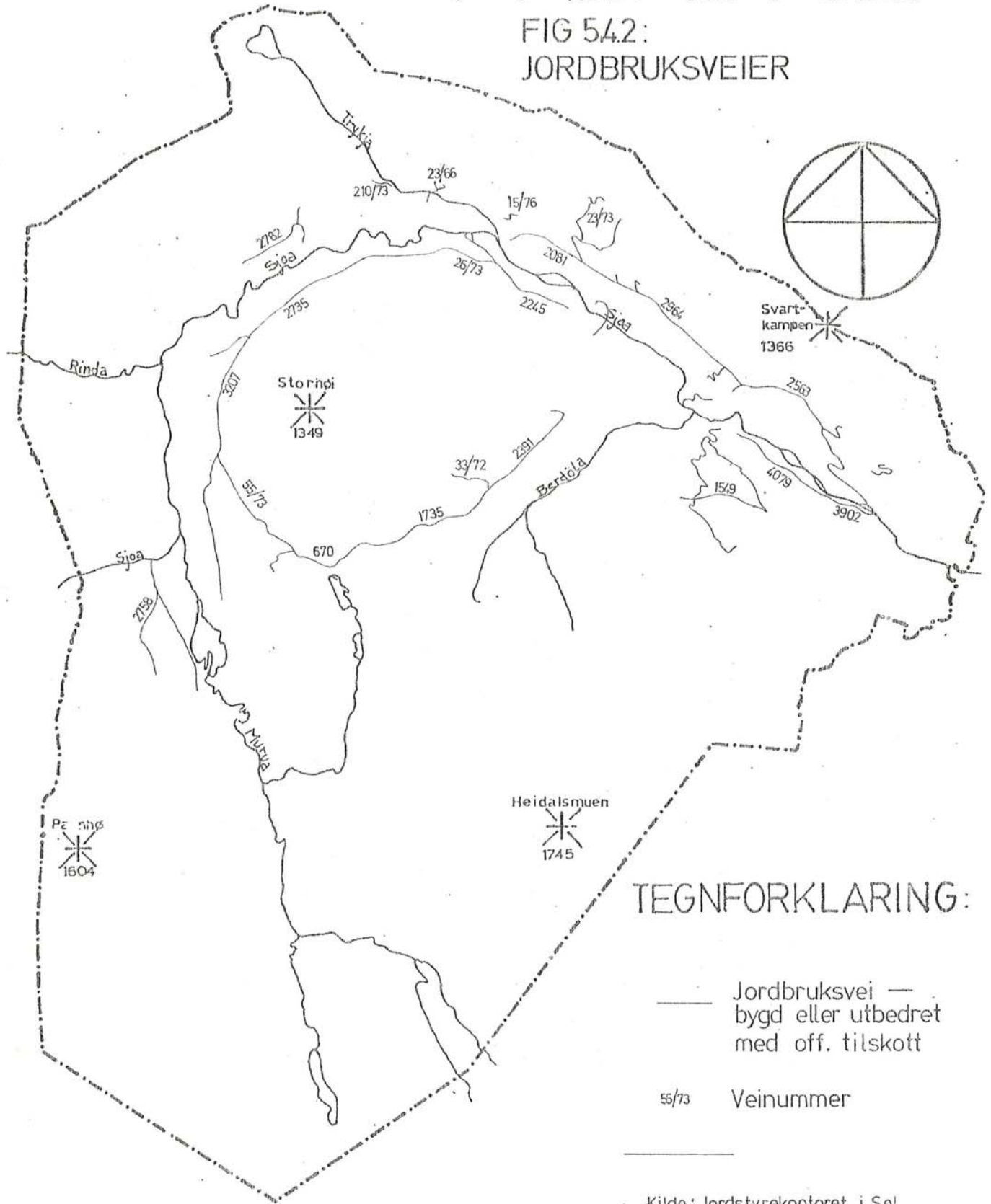
På grunnlag av opplysninger fra jordstyrekontoret i Sel, har vi på FIG. 5.4.2 tegnet inn alle jordbruksveier som er bygget eller utbredet med offentlig tilskudd fram til 1976. Om vi sammenligner med veinettet omkring 1850 (FIG. 5.4.1.), ser vi at midlene for en stor del har gått til omlegging og utbedring av de gamle kjerreveiene og kløvstiene. Men det er også bygget en del helt nye veier.

I jordbruket kan man si det har vært en forbedring av det transportsystem som fantes ved århundreskiftet. For skogbrukets vedkommende har det derimot vært en fullstendig omlegging, fra hovedsakelig fløting omkring 1900 til utelukkende traktor- og biltransport i dag.

Fra 1952 til 1976 ble det i Heidal bygget 51 skogsbilveier med offentlig støtte. Dels er disse bygget av enkelte skogeiere, dels som fellestiltak mellom flere naboeiendommer. Og her er det i stor grad snakk om helt nye veier. Utbedring av de gamle sæterveiene har ikke vært tjenlig. I åra 1975 og 1976 ble 11 nye veier fullført. Disse hadde en gjennomsnittlig lengde på ca. 1500 m. De siste tre åra er det i alt planlagt nesten 90 km nye skogsbilveier. På FIG. 5.4.3. har vi på grunnlag av opplysninger fra herredsskogmesteren i Sel inntegnet skogsbilveier bygget med offentlig støtte i perioden 1952-1976.

HEIDAL i SEL

FIG 54.2:
JORDBRUKSVEIER

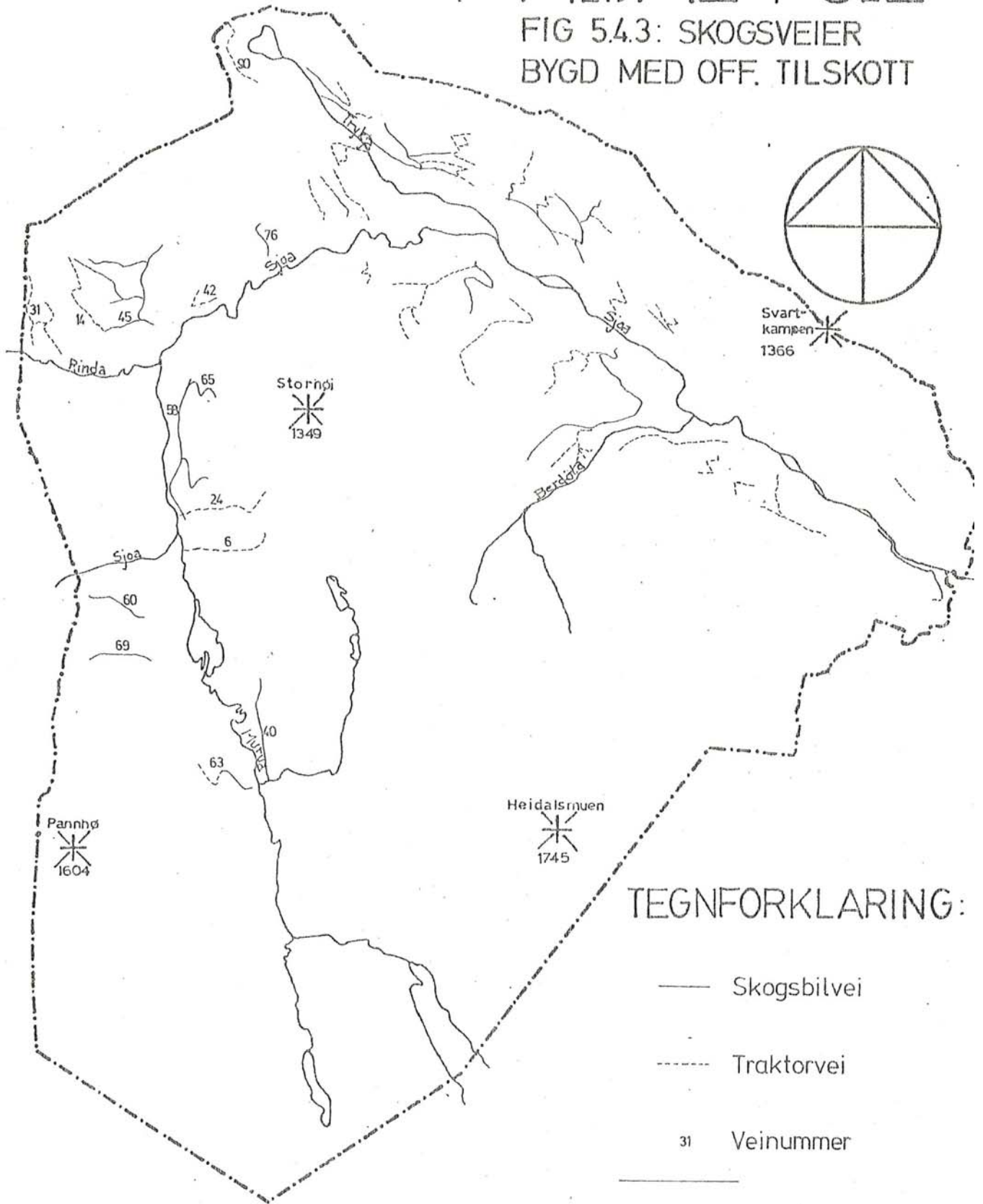
Målestokk ca 1:115.000

Kilde: Jordstyrekontoret i Sel

HEIDAL i SEL

FIG 5.4.3: SKOGSVEIER
BYGD MED OFF. TILSKOTT

Målestokk ca 1:115.000

Kilde: Herredsskogmesteren i Sel

KAP. 6. FRAMTIDSPERSPEKTIV - LANDBRUKET.

For å kunne si noe om framtida, er det nødvendig å ha kjennskap til situasjonen i dag samtidig som en kjenner den utviklinga som har ført fram til denne situasjonen. Det er et spørsmål om å fange inn de lange linjene i utviklinga og så forsøke å føre disse inn i framtida.

Fram til i dag har omfanget av jordressursene og fordelinga av disse vist seg å være en begrensende faktor. I tillegg til de lokalt begrensede faktorer, har ytre forhold i det siste spilt inn i stadig sterkere grad. Landbruksutviklinga i dag er i sterk grad bestemt av landbrukspolitiske målsettinger og virkemidler. Framtidsvurderinga må derfor bli holdt innenfor dagens landbrukspolitiske ramme.

Viljen til å satse på landbruket i Heidal synes å være til stede. Dette viser oppdyrkinga de siste åra, og aldersfordelinga på brukerne. (Horgen, 1977 s. 4). Jordressursene er også tilstede, tilsammen er det registrert omlag 18000 da dyrkingsjord. (Det meste ligger imidlertid høgt til fjells - over 750 m.o.h. - jfr. FIG.6.1.1). Dette tilsvarer faktisk et større areal enn det som i dag er i drift. Men eiendomsspørsmålene er av avgjørende betydning.

TAB 6.1.1 : DYRKINGSAREALER FORDELT ETTER EIENDOMSSTØRRELSEN.

Størrelse på dyrka jord i dag	Antall eiendommer m/dyrkingsjord					SUM	Dyrkbar jord i dekar
	20-49	50-99	100-199	200-499	>500		
Uten			3	2	1	6	2780
< 19 da		2				2	130
20 - 49 da	5	7	2	6	1	21	3015
50 - 74 da	7	4	6	3		20	1960
75 - 99 da			2	2	1	5	1760
100 - 199	2	2	1	2	3	10	2550
> 200 da		1			3	4	6135
SUM	14	16	14	15	9	68	18330

Kilde : Jordstyrekontoret i Sel.

Tabellen viser med all tydelighet at det er de store eiendommene som også har det største dyrkingsarealet. 47% av den dyrkbare marka hører til bruk over 100 da; ialt 14 bruk. Det er videre kun 23 bruk av ialt 124 (jfr. TAB. 2.5.3.) i størrelsesklassene under 50 da som har dyrkingsjord. Denne oversikten viser at der behovet for tilleggsjord er størst, er tilgangen minst. Eierforholdene er en hemsko for framtidens jordbruksutvikling.

En del av dyrkingsområdene ligger i sameie. Dette gjelder blant annet det store Stålmyr-/Stakstonmyrfeltet som utgjør 4000 da og Mugsäterfeltet som har et areal på 500-800 da. Ved kjennelse i jordskifterett den 6. mai 1976 ble det fastslått at Mugsäterfeltet er en utskiftet rest av den tidligere Muru- og Mæringsdalens statsallmenning, og er et sameieområde mellom gardene som var med ved utskiftningen i 1856-57 og eventuelt bruk som senere er utskilt og tillagt sameieandel fra noen av disse gardene. Denne kjennelsen er ikke anket. Det er meget sannsynlig at rettsforholdet er det samme for de andre store myrområdene i Murudalen. Ialt vil det trolig være snakk om minst 100 partshavere i hvert av disse feltene. Det er klart at det er uhensiktsmessig med noen deling av disse sameiene. Ingen av partene er tjent med å få utlagt en liten teig i hvert av feltene. Dyrkingsarealene i sameiene må derfor sees som en helhet, og planlegginga må være koordinert dersom resultatet skal bli akseptabelt.

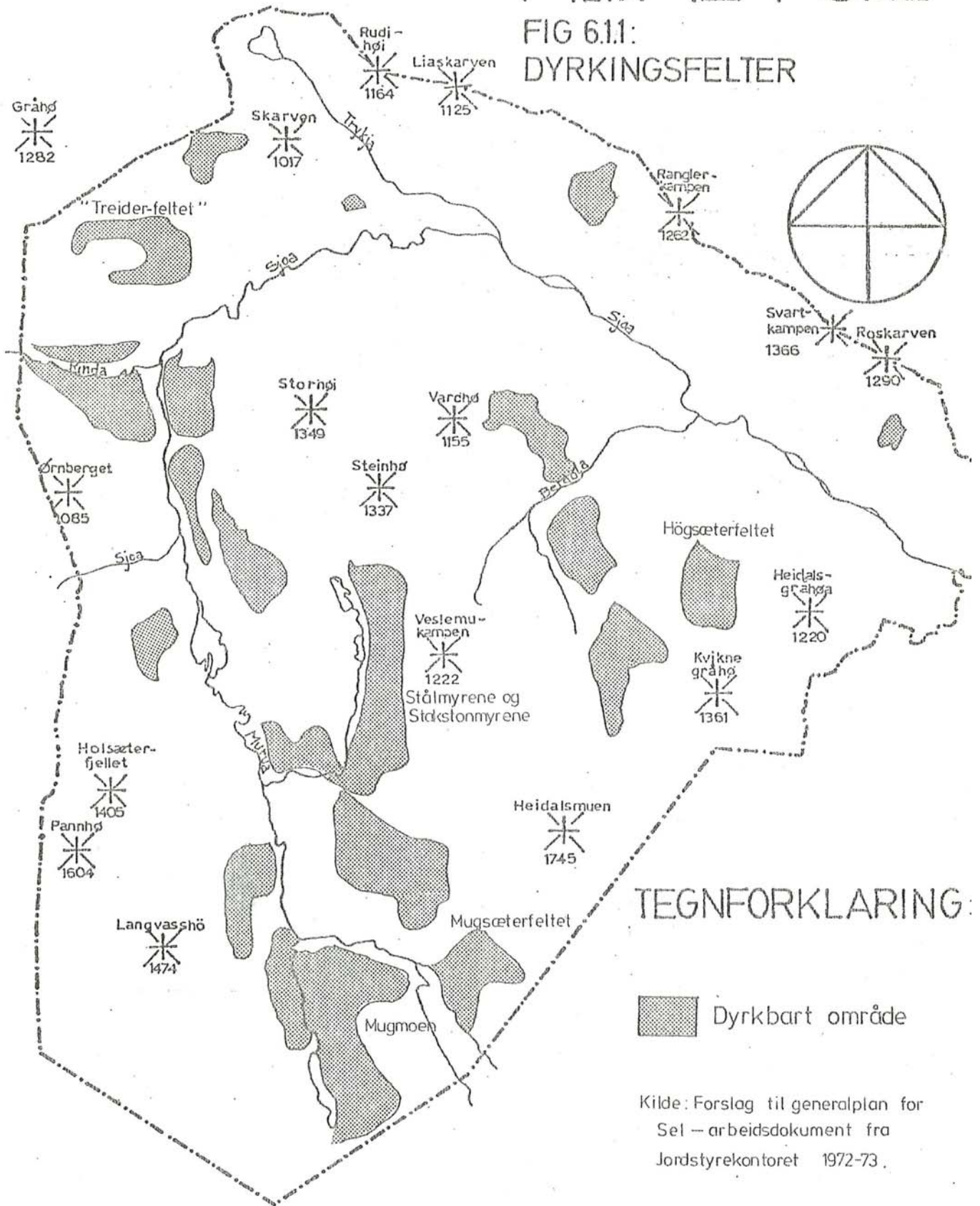
Det er viktig å være klar over de muligheter lovverket inneholder til å regulere eiendomsforholdene. Vi nevner kun et par eksempler:

Jordskifteretten kan dele sameiene eller ordne forholdene i disse. Partenes velvilje er imidlertid nødvendig om resultatet skal bli godt. Jordloven inneholder ekspropriasjonshjemmel for det offentlige dersom eiendoms- og bruksforhold er til hinder for å nå de mål som formålsparagrafen stiller (Jordloven § 20 - jfr. § 1).

En fornuftig utnyttning av dyrkingsarealene, forutsetter nøye planlegging både m.h.t. oppdyrking og seinere bruk av arealene. Her kan nevnes fellestiltak som fordyrkingslag og fellesbeiter. Dette betinger imidlertid en aktiv og bevisst jordpolitikk fra kommunens side. Sel kommune synes å være klar over dette forholdet og har engasjert seg i kjøp og planlegging av to større nydyrkingsområder (8-900 m.o.h.). Det ene området, "Treider-feltet", er på 1500 da. Meininga er at kommunen kjøper

HEIDAL i SEL

FIG 6.1.1:
DYRKINGSFELTER

TEGNFORKLARING:

 Dyrkbart område

Kilde: Forslag til generalplan for Sel – arbeidsdokument fra Jordstyrekontoret 1972-73.

Målestokk ca 1:115 000

dette området og leier ut mindre arealer til interesserte på langsiktige kontrakter.

Mye tyder på at en stor del av det framtidige jordbruks- (arealet vil bli å finne i dagens dyrkingsområder. Det er jord- (ressurser nok, alt er avhengig av samarbeidsvilje og kommunens (jordpolitikk. ' (

KAP. 7. KONKLUSJON.

Gjennom denne oppgaven har vi forsøkt å rekonstruere utviklinga av eiendomsforholdene og arealbruken i Heidal, og samtidig pekt på de sannsynligste årsakene til endring. Vi har jevnført utviklinga i Heidal med hele Nord-Gudbrandsdalen for på den måten å finne fram til styringsmekanismene som fører til lokale variasjoner. På denne måten har vi forsøkt å avdekke eventuelle faste faktorer som har virket bestemmende på utviklinga.

Det er naturlig med et tidsskille omkring 1900. Fram til dette tidspunkt må folkepresset ha vært den drivende kraft i utviklingen - den økologiske modellen. Folkepresset i Heidal skilte seg ikke spesielt ut. Heidals særegne stilling er derfor ikke et resultat av kreftene som driver utviklinga, men et resultat av at kreftene er blitt styrt annerledes. Denne styringsmekanismen synes i det vesentligste å ligge i eiendomsforholdene. De mange storgardene førte til lite omlegging av arealbruken.

Etter 1900 kan det ikke lenger ha vært folkepresset som har vært hoveddrivkraften. Den teknologiske modell synes å forklare utviklingen bedre. Til tross for at det nå er andre krefter som virker inn, synes styringsmekanismen å være den samme. Den særstilling Heidal var i fram til 1930 må ha sin årsak i eiendomsforholdene. Disse forsinket driftsomleggingen. Så snart eiendomsforholdene i Heidal ikke skilte seg ut, ble også arealbruken den samme som ellers i Nord-Gudbrandsdal. Dette viser at eiendomsforholdene har vært en fast faktor som har virket bestemmende på arealbruken. Det er en nær sammenheng mellom eiendomsforhold og arealbruk opp gjennom hele historia.

Framtidsvurderinga viser også at eiendomsforholdene vil ha stor betydning for den videre utvikling av landbruket. Aktiv og bevisst kommunal jordpolitikk, hjemlet gjennom lovverket, kan imidlertid rette på skadevirkningene.

KAP. 8. SAMMENDRAG.

8.1. Fram til ca. 1900.

Alt i 1665 var det meste av bygda gjenreist etter Svartedauen. Folketallet økte svakt, men jevnt på 1700-tallet. Framover mot ca. 1850 fikk vi så en stadig sterkere befolkningsøkning. Folkepresset var drivkrafta i utviklinga, men medførte ikke så store endringer i Heidal som vi finner i resten av Nord-Gudbrandsdal. Den stabiliserende faktor i Heidal er eiendomsforholdene. Garddelinga er liten og medfører lite teigblanding. Hovedsakelig er det mindre bruk og skogteiger som blir fraskilt. De spesielle eiendomsforholdene fører til mange husmenn - nesten dobbelt så mange pr. gard som ellers i N-Gudbrandsdalen. Systemet med husmenn tar til mot slutten av det 17. århundre, og får et økende omfang framover til 1865 for deretter å avta. I den første del av avviklingstida går få husmannsplasser over til å bli selvstendige gardsbruk. En stor del av nedgangen skyldes utvandringa til Amerika. Utvandringa fra Heidal er litt større enn gjennomsnittet i N-Gudbrandsdal.

Arealbruken er i stor grad dirigert av eiendomsforholdene. Til å begynne med hadde husdyrbruket størst betydning. Fra 1720-åra og framover til 1865 foregår en sterk oppdyrking, som oftest gjennomført av husmennene. Åkerbruket får derfor etter hvert en større betydning. Etter 1865 snur utviklinga og det går igjen mot et større husdyrhold. Omlegginga er likevel ikke så merkbar i Heidal som ellers i N-Gudbrandsdal. Eiendomsforholdene er igjen en stabiliserende faktor. Rundt århundreskiftet er det i Heidal forholdsvis lite fulldyrka jord, og denne blir for det meste nytta til åker.

En stor del av jordbruket var basert på utnyttelsen av fjellet. Gjennom beiting, høsting av sæterløkker og utslåtter, og gjennom sanking av mose og lav ble over halvparten av fôret hentet i fjellområdene. Jakt og fangst var viktig som matauke.

Ved siden av jordbruket har skogbruket vært en betydelig arbeidsplass og inntektskilde etter at tømmeralget tok til omkring 1720. Rundt århundreskiftet er ~~Heidal~~ Heidal preget av storgardene, mange husmenn og stort åkerbruk. *og kanskje fôr sanking i li og hullet?*

Skjellmerningen!

8.2. Etter 1900.

Det er først etter 1920 det skjer endringer i eiendomsforholdene. Brukstallet øker jevnt fram til 1959. Bureisinga som tok til rundt 1930, bidrar mest til denne økningen. Etter 1959 går brukstallet nedover; reduksjonen skjer spesielt for bruk under 50 da. Bruksstrukturen er i dag tilnærmet lik den som er i resten av N-Gudbrandsdal. Det er tydelig at eiendomsforholdene er blitt påvirket av landbrukspolitikken.]?

Arealbruken endrer seg i takt med eiendomsforholdene. Jordbruksarealet har hatt en jevn økning. Det er gradvis driftsomlegging til engdyrking; åkerarealet blir tilsvarende redusert. De siste åra har det også skjedd en økning i beitearealet på innmark; fjellbeitinga og sætringa er blitt redusert. Skogen er i hovedsak eid av innenbygdsbeboende. De største gardene har mest. Det har vært økende avvirkning de siste åra, men den utgjør likevel kun 70 - 80% av balansekvantumet. Skogsveinettet er de siste åra blitt godt utbygd.

Jordbruket i Heidal står i dag ikke i noen særstilling sammenlignet med resten av N-Gudbrandsdal.

N

8.3. Framtidsperspektiv.

Det finnes ca. 18 000 da dyrkbar jord, men fordelinga av disse arealene er skeiv. De som har mest behov for tilleggsjord, har minst tilgang. Eiendomsforholdene vil derfor være en begrensende faktor for landbruksutviklinga. Det er viktig å være klar over dette forholdet, og eventuelt bruke de lov-hjemler som finnes for å hindre en uheldig utvikling. Mye av framtidutviklinga vil være avhengig av kommunens jordpolitikk.

KILDER

Litteratur:

- Almás, R. 1977. Norsk jordbruk - det nye hamskiftet - Oslo
- Aschehoug, T.H. 1890. Statistiske studier over folkemengde og jordbruk - Kristiania
- Berg, A. 1968. Norske gardstun - Oslo
- Bergo, H. 1976. Norsk jordbruk - ei økonomisk slagmark - Oslo
- Bjanes, O.T. 1953. Norske gardsbruk, Oppland fylke, Del III - Oslo
- Bjernes, G. m.fl. 1977 Semesteroppgave i hovedkurs eien-
domsutforming 1977, Del 1 - Ås/NLH
- Borgedal, P. 1954. En vurdering av statens støtte til
nydyrking og bureising i Norge - Gjøvik
- " - 1959. Jordskifteverket gjennom 100 år
1859-1959. Del 1 - Oslo
- Fladby, R. m.fl. 1974. Norsk historisk leksikon - Oslo
- Helland, A. 1913. Norges land og folk, Bind V Kristians
amt - Kristiania
- Horgen, K. 1977. Spredte glimt fra Heidal - Stensil
- Hougen, E. 1968. Ættesoge for Gudbrandsdalen II - Otta
- Hovland, E. m.fl. 1977. Folket, bygda og historia -Stavanger
- Høgåsen, M. 1953. Litt om utvandringa åt Amerika frå Vågå
-Sel-Heidal. S. 79-86 i Årbok for Gudbrandsdalen
1953 - Otta
- " - 1957. Sagbruk i Vågå, Heidal og Sel for 200
år siden. s. 123-129 i Årbok for Gudbrandsdalen
1957 - Otta
- Isachsen, F. 1939. Vintersættringen i Vågå. s. 203-239 i
Norsk geografisk tidsskrift. Bind VII - Oslo
- Johnsen, O. 1919. Norges bønder - Kristiania
- Kiil, A. 1969, Arkivkunnskap - Kristiansand S.
- Kleiven, I. 1916. Noko um husmennane i Gudbrandsdalen.
s.149-158 i Syn og Segn -
- Lyng, M.S. 1800-01. Beskrivelse over de usolgte kongelige
allmenninger i Gudbrandsdalens fogderi. (Innbundet
sammen med TANK 1923)
- Meesenburg, H. 1972. Lidt Bragesnak om Norge. Bygd - Esbjerg
- Olafsen, O. 1916. De norske allmenninger i fortid og
nutid - stensil
- Ramberg, K. m.fl. 1974. Gudbrandsdalen - Oslo
- Reinton, L. 1961. Saterbruket i Norge III - Oslo
- Rygg, O. 1972. Forelesningsnotat i allmenningsrett. Stensil

- Sevatdal, H. 1973. Om utvikling av teigblanding og sameiger.
Stensil
- Skappel, S. 1903. Træk af det norske kvægbrugs Historie
i tidsrummet 1660 - 1814 - Christiania
- " - 1904. Træk af det norske agerbrugs historie
i tidsrommet 1660 - 1814 - Christiania
- " - 1922. Om husmannsvæsenet i Norge. s 1-192 i
Vitenskapsselskapet i Kristianias skrifter. Historisk
-filos.kl 2 - Kristiania
- Skogdirektøren 1909. Skogvæsenets historie I.Del - Kristiania
- Sæland, J. 1910. Nordre Gudbrandsdalen - Kristiania
- Tank, G. 1923. Forord og bemerkninger til fogd Lyngs
beskrivelse over de usolgte allmenninger i
Gudbrandsdalens fogderi. (Innbundet sammen med
LYNG 1800-01) - Kristiania
- Tveite, S. 1959. Jord og Gjærning - Kristiansand S
- " - 1974. Bonde og husmann - stensil
- " - Udat. Ikring landbrukshistoria - stensil
- Wekre, E. 1970. Heidal ysteri 1920-1970 - Oslo
- Ødegard, N. 1918 . Kristians Amt 1814 - 1914 - Kristiania

Andre trykte kilder:

- Amtmennes femårsberetning, 1836 , 1831-35, Christiania
1842 , 1836-40, Christiania
1863 , 1856-60, Christiania
1867/68, 1861-65, Christiania
1873 , 1866-70, Christiania
1879 , 1871-75, Christiania
1894 , 1886-90, Kristiania
1899 , 1891-95, Kristiania
- Departementet for sociale saker, 1921, Utvandrings-
statistikk. NOS VII 25 - Kristiania
- Jorddirektoratet, 1967, Produksjonsgrunnlaget for landbruket
- Matrikkelen , 1838 , Kristians Amt
1886 , Kristians Amt , Kristiania
1904 , Kristians Amt , Kristiania
- NGO/Jordskifteverket , Økonomisk kartverk
- Norges Lover , 1872, Almindelige Norske Lovsamling
1660 - 1870 - Kristiania
1976, Norges Lover 1685-1975 - Oslo
- Rettstidende (RT) , 1874 , s 753
1887 , s 369
1945 , s 10
1958 , s 1

Utrykte kilder:

Direktoratet for Statens Skoger (DSS):

1. Kopi av arealoppgaver for DSS' eiendommer 1. juli 1977

Jordskiftedommeren i Gudbrandsdalen jordskiftesokn:

1. Avskrift av "Fortegnelse over de formentlig Brugsberettigede i Muru- og Mæringsdalens Statsallmenning..." Utarbeidet av lensmann Walle 1854.
2. Avskrift av skjøte dat. 24. juli 1856 vedr. overdragelse av allmenningen til de bruksberettigede.
3. Utskrift av utskiftningsforretning vedk. utskiftning av Muru- og Mæringsdalens almenning, påbegynt 7. juli 1856 og sluttet 7. november 1857.
4. Utskrift av rettsbok nr. 58 i Gudbrandsdalen jordskiftesokn. Sak nr. 9/1970.

Jordskifteverkets kartarkiv:

1. Diverse jordskiftekart. Arkivnr. IV-105 a-c, -122, -123, -137, -500, -558, -559, -718, -705, -910, - 986.

Riksarkivet:

1. Matrikkelen 1665.
2. Matrikkelen 1723
3. Skattematrikkelen 1802
4. Folke- og jordbrukstellinga 1835
5. Folke og jordbrukstellinga 1865
6. Folketellinga 1891.

Sel jordstyrekontor:

1. Forslag til generalplan, arbeidsdok., 1972-73
2. Kart i 3 blader over jordbruksveier i Sel.
3. Kopi av registrering av dyrkingsarealer i Sel kommune, dat. 21. febr. 1974

Sel skogråd v/herredsskogmesteren:

1. Matrikkelen, gnr. 172 - bnr. 199 i Sel kommune.
2. Kart i 4 blader over skogsveier i Heidal
3. Kopi av liste over skogeiere i Heidal, Sel kommune
4. Kopi av liste over skogsveier i Sel etter 1952.

Statistisk sentralbyrå:

1. Kopi av EDB-utskrift - Jordbrukstellinga, 1969 spesifisert for Heidal

Skattematrikkelen 1647 , 1970 , Bind IV - Oslo

Statistisk Sentralbyrå , Folketellinga 1910
Folketellinga 1920
Folketellinga 1930
Folketellinga 1946
Folketellinga 1950
Folketellinga 1960
Folketellinga 1970
Jordbrukstellinga 1907
Jordbrukstellinga 1918
Jordbrukstellinga 1929
Jordbrukstellinga 1939
Jordbrukstellinga 1949
Jordbrukstellinga 1959
Jordbrukstellinga 1969
Skogavvirkning 36/37-45/46
Skogavvirkning 46/47-48/49
Skogavvirkning 49/50-51/52
Skogavvirkning 52/53-54/55
Skogavvirkning 55/56-57/58
Skogavvirkning 58/59-60/61
Skogbrukstellinga 1927
Skogbrukstellinga 1957
Skogstatistikk 1961 og 1962
Skogstatistikk 1963
Skogstatistikk 1964

Topografisk kart , 1849-51 , Kristians Amt, Del II og III

Topografisk Kartverk , M 711